



รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

แนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 - 25

Concepts and styles of stupas in Mae Hong Son province

during 14th – 20th century

นางสาวปวีณา เพ็ชรล้วน

โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัย เงินรายได้ส่วนงาน มหาวิทยาลัยบูรพา

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

2568

สัญญาทุนเลขที่ HUSO 09/2565

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

แนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 - 25

Concepts and styles of stupas in Mae Hong Son
province during 14th - 20th century

นางสาวปวีณา เพ็ชรล้วน

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 – 25 มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน ศึกษารูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25 และศึกษาแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 ผู้วิจัยแบ่งศิลปะแม่ฮ่องสอนออกเป็น 3 สมัย คือเจดีย์ศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ ศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ และศิลปะแม่ฮ่องสอนหลังสมัยใหม่ นอกจากนี้ผู้วิจัยใช้การสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ และแนวคิดภูมิวัฒนธรรมในการวิเคราะห์แนวคิดและรูปแบบการสร้าง ผลการวิจัยพบว่าเจดีย์ในแม่ฮ่องสอนได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนา ศิลปะมอญ และศิลปะพม่า ส่วนด้านคติความเชื่อการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความแตกต่างกันตามแต่ละช่วงเวลาและพื้นที่

คำสำคัญ: แม่ฮ่องสอน, เจดีย์, คติความเชื่อ

Abstract

This study focuses on the concepts and styles of stupas in Mae Hong Son province from the 14th to the 20th century. The objectives of the study were 1) to present the concept of dividing Mae Hong Son art and 2) to study stupas in Mae Hong Son province and 3) to study the concept and belief of building stupas in Mae Hong Son from the 14th to the 20th century. The result shows that Mae Hong Son's art history is categorized into pre-modern, modern, and post-modern periods. This allows for a structured analysis of the evolution of artistic styles and cultural influences over time. Moreover, the researcher employs a combination of field surveys, in-depth interviews, and a cultural landscape framework to examine the concepts and construction of stupas in Mae Hong Son. The findings show that various artistic traditions, including Lanna, Mon, and Burmese art influence the pagodas in Mae Hong Son. This suggests a rich cultural exchange and the integration of diverse artistic elements in the region's architectural heritage. The study also emphasizes differences in beliefs related to pagoda construction across different periods and geographical.

Keywords: Mae Hong Son, Stupa, Beliefs

กิตติกรรมประกาศ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่ได้มอบทุนวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาโบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่านที่ได้มอบความรู้ระหว่างทำการศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต และนำความรู้มาพัฒนาต่อยอดจนงานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นในด้านข้อมูล ความร่วมมือ หรือการสนับสนุนทางด้านเทคนิคที่ทำให้โครงการนี้สำเร็จตามเป้าหมาย

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณครอบครัวและเพื่อน ๆ ที่ให้กำลังใจและสนับสนุนข้าพเจ้าตลอดการดำเนินงานในครั้งนี้

ปวีณา เพ็ชรล้วน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ.....	ซ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	3
วิธีการดำเนินการวิจัยและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
2 การทบทวนเอกสารและวรรณกรรม.....	5
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	5
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
เอกสารประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอน	10
3 วิธีดำเนินการวิจัย	26
การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ.....	26
การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิเมื่อลงพื้นที่ภาคสนาม	27
4 ผลการวิจัย	30
การแบ่งช่วงเวลาทางศิลปะของแม่ฮ่องสอน (วัตถุประสงค์ข้อที่ 1)	30
ศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25 (วัตถุประสงค์ข้อที่ 2) ..	33
คติความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (ผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3).....	114
5 อภิปรายและสรุปผลการวิจัย.....	132
สรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล.....	132
ข้อเสนอแนะ	136

บรรณานุกรม	139
ประวัติผู้วิจัย	143

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 การจำแนกยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	31
2 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน	35
3 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน	36
4 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุเมื่อน้อย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน	39
5 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุดอยกองมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน .	40
6 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุดอยกองมู (องค์เล็ก) อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน	42
7 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดก้ำก่อ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน	44
8 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองกลาง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน	46
9 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 1).....	67
10 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 2).....	67
11 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 3).....	68
12 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 4).....	69
13 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน	72
14 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน	75
15 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดดอยกองมูเหนือ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	78
16 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดคำใน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	79
17 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดโพธาราม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน	82
18 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์แรก)	84
19 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 2)	85
20 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 3)	86
21 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	88
22 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมแจ้งองค์ที่ 1 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ..	91
23 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมแจ้งองค์ที่ 2 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน..	94
24 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมทององค์ที่ 1 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน .	94
25 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมทององค์ที่ 2 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน .	95
26 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมมอญ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน	97
27 รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมกิตติ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	99

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 เจดีย์วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน	34
2 เจดีย์วัดน้ำฮู	36
3 วิหารวัดน้ำฮู	37
4 เจดีย์เมื่อน้อย	38
5 เจดีย์วัดพระธาตุดอยกองมูล (องค์ใหญ่)	40
6 เจดีย์วัดพระธาตุดอยกองมู (องค์เล็ก)	41
7 เจดีย์วัดก้ำก่อ	43
8 ส่างหวางวัดก้ำก่อ	44
9 เจดีย์วัดจองกลาง	46
10 จองของวัดจองกลาง	48
11 จองของวัดจองคำ	50
12 วิหารหลวงพ่อดโต	52
13 เจดีย์วัดปางลื้อ	53
14 อุโบสถของวัดพระนอน	55
15 เจดีย์ธาตุของวัดพระนอน	56
16 สิ่งหุ้มแห่งวัดพระนอน	57
17 เจดีย์ธาตุ วัดหัวเวียง	58
18 วิหารเจ้าพาลาแข่ง วัดหัวเวียง	59
19 เจดีย์และซุ้มพระพุทธรูป วัดผาอ่าง	61
20 เจดีย์วัดพระธาตุกัวขม้นเจดีย์วัดพระธาตุกัวขม้น	63
21 เจดีย์วัดกลางทุ่ง	64
22 เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 1)	66
23 เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 2)	67
24 เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 3)	68
25 เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 4)	69
26 เจดีย์วัดต่อแพเจดีย์ วัดต่อแพ	71
27 จองของวัดต่อแพ	73
28 เจดีย์วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน	75

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
29 ศาลาการเปรียญวัดเมืองปอน	76
30 เจดีย์วัดกองมูเหนือ	77
31 เจดีย์วัดคำโน.....	79
32 ศาลาการเปรียญวัดเมืองปอน	80
33 เจดีย์วัดโพธาราม	81
34 เจดีย์วัดจองสูง (องค์แรก)	83
35 เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 2)	84
36 เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 3).....	85
37 จองหรือศาลาการเปรียญของวัดจองสูง	86
38 เจดีย์วัดพระธาตุดงคำ	88
39 เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง (องค์ที่ 1)	90
40 เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง	91
41 เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง	92
42 เจดีย์วัดพระธาตุจอมทอง (องค์ที่ 1).....	93
43 เจดีย์วัดพระธาตุจอมทอง (องค์ที่ 2).....	94
44 อุโบสถวัดจอมทอง	95
45 เจดีย์พระธาตุวัดจอมมอญ	97
46 เจดีย์วัดพระธาตุจอมกิติ.....	98
47 จองหรือศาลาการเปรียญของวัดศรีบุญเรือง.....	100
48 อุโบสถของวัดศรีบุญเรือง.....	102
49 พระธาตุจอมกิติ	103
50 พระธาตุจอมมอญ	104
51 พระธาตุจอมแจ้ง.....	104
52 พระธาตุจอมทอง	105
53 จารึกพระธาตุจอมทองบนระฆัง.....	105
54 ลึงคบรรพต	106
55 เขาถมอรัตน์	107
56 ภาพสเก็ตช์ผอบบรรจุพระธาตุของพระสารีบุตร และพระโศภิตะที่สถูปสาญจี.....	109

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
57 เจดีย์กาบาเอ เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า.....	110
58 ตัวอย่างการสร้างพระธาตุนนทบุรีเมืองสกาย	112
59 ภาพจำลองเจดีย์ชเวดากอง.....	112

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นการดำเนินการตามนโยบายรัฐบาลตามการปฏิรูปประเทศ 11 ด้านในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2564) ที่มีพื้นฐานจากโมเดลการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ ดำเนินการแบบบนสู่ล่าง (Top down) มีการดำเนินงานอย่างเร่งด่วน ปัจจุบันสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานหลักในการพัฒนาและแก้ไขความยากจนในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ภายใต้แนวคิด “แม่ฮ่องสอน: มนต์เสน่ห์แห่งขุนเขา” (Mae Hong Son: The Valley of Charm) ภายใต้แนวคิดเมืองน่าอยู่น่าเที่ยวอย่างมีคุณค่า และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน มีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2561 เพื่อวางเป้าหมายการพัฒนา โดยการบูรณาการข้อมูลต่าง ๆ บนพื้นฐานศักยภาพและภูมิสังคมของพื้นที่ พร้อมทั้งกำหนดเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา มีการเสนอแผนแก้ไขปัญหาระยะสั้น และโครงการพัฒนาลักษณะ Quick win ในระยะสั้น 1 ปี แผนงานระยะปานกลาง 5 ปี และระยะยาว มีแนวทางในการพัฒนา 3 แนวทางคือปลดล็อกข้อจำกัด ยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างสรรค์เศรษฐกิจใหม่ และสร้างความเข้มแข็งจากฐานราก (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561, หน้า 5)

การวิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ผ่านมา พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ตระหนักถึงปัญหาของการเร่งรัดพัฒนาจังหวัดแม่ฮ่องสอนในด้านต่าง ๆ จึงส่งเสริมและให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในพื้นที่แม่ฮ่องสอนอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยกว่า 200 โครงการนี้อยู่ในฐานข้อมูลของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนระดับฐานราก และสร้างกลไกในการจัดการเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน ซึ่งหนึ่งในกลไกการพัฒนาพื้นที่ก็คือการสนับสนุนเรื่องการท่องเที่ยวเป็นหลัก ซึ่งที่ผ่านมาพื้นที่แม่ฮ่องสอนก็ได้รับการพัฒนาเรื่องพื้นที่เพื่อจัดสรรเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่อำเภอปาย

อย่างไรก็ตามการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในทุกด้านอย่างก้าวกระโดดต้องแลกมาด้วยความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว กล่าวคือมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบประเพณีสำคัญของท้องถิ่น เพื่อเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวส่งผลให้รูปแบบประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนไป เพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวมากกว่าที่จะยึดโยงกับความเชื่อหรือรูปแบบเดิมที่ชุมชนเคยถือปฏิบัติ คนรุ่นใหม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีดั้งเดิมน้อยลงและมีวิถีปฏิบัติที่เปลี่ยนไป (อดิสร เรือลม, 2552) ส่งผลให้การท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิง

วัฒนธรรมชาตเสน่ห์ของการเล่าเรื่อง (narrative) ที่เป็นกุญแจสำคัญของการดึงตัวตนของมรดกวัฒนธรรมเข้าไปอยู่ในความทรงจำของนักท่องเที่ยว และการรับรู้ถึงประวัติความเป็นมาที่ร้อยเรียงเรื่องราวความสัมพันธ์ของ ‘คน’ และ ‘วัฒนธรรม’ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้น แทบไม่ได้รับการศึกษา ถ่ายทอด และกล่าวถึงในงานวิจัยใด ๆ เลย

สำหรับการศึกษาที่ผ่านมาในอดีตเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงรูปแบบศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยการศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบศิลปะล้านนา (สำหรับวัด และสถาปัตยกรรมในสมัยล้านนาโดยเฉพาะราชวงศ์มังราย) ส่วนในสมัยหลัง คือ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ เจ้าเจ็ดตน (พุทธศตวรรษที่ 25) นั้น ศิลปกรรมส่วนใหญ่มีรูปแบบศิลปะพม่า – มอญ และไทใหญ่ เนื่องด้วยในช่วงเวลาดังกล่าวมีพ่อค้าไม้ชาวพม่าเดินทางเข้ามายังหัวเมืองล้านนาเพื่อทำสัมปทานป่าไม้ จึงมีการสร้างวัดขึ้นจำนวนมาก เจดีย์ส่วนใหญ่มีรูปแบบพม่า ส่วนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ที่เข้ามาอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 โดยบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเข้ามาแม่ฮ่องสอนเมื่อปี พ.ศ. 2434 ก็มีการสร้างวัดโดยฝีมือช่างชาวไทใหญ่ ซึ่งฝีมือช่างนั้นมีพื้นฐานมาจากเจดีย์พม่า (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556)

ปัจจุบันยังไม่ปรากฏงานศึกษาวิจัยที่ศึกษาถึงศิลปกรรมแม่ฮ่องสอนโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเจดีย์ โดยทำการศึกษาอย่างละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามลำดับเวลา หรือตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายเจดีย์ร่วมกับมิติทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ เพื่อให้เข้าใจความหลากหลายและความเป็นพหุวัฒนธรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนั้นในส่วนของการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน จึงควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อให้เห็นพัฒนาการทางศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของผู้คนที่หลากหลายในจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งนำไปสู่ความเป็นเอกลักษณ์สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากการทบทวนวรรณกรรมเอกสารต่าง ๆ รวมทั้งงานวิจัยที่ผ่านมาที่ศึกษาข้อมูลวิชาการในจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็ยังไม่เคยศึกษาเกี่ยวกับเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในเชิงลึก และยังไม่เคยวิเคราะห์เกี่ยวกับประเด็นเข้ามาของกลุ่มคนต่าง ๆ ผ่านเจดีย์ ที่จะทำให้องค์ความรู้ทางวิชาการของจังหวัดมีความหนักแน่นมากยิ่งขึ้น และจะเข้าใจอัตลักษณ์ของผู้คนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมากขึ้น และเพื่อให้คนในพื้นที่ได้ทราบถึงรากเหง้า จนนำไปสู่การยกระดับจังหวัดได้ต่อไปในอนาคต โดยงานวิจัยเรื่องแนวคิดและรูปแบบการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 - 25 นั้น จะเข้ามาต่อยอดเรื่องการเข้ามาของกลุ่มคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากประเทศพม่า ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างและบูรณะเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งแม้รูปแบบเจดีย์ภายนอกนั้นจะมีลักษณะที่คล้ายกัน แต่หากวิเคราะห์รูปแบบศิลปะโดยละเอียดแล้วจะพบว่ารูปแบบเจดีย์นั้นมีความแตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่อำเภอด่าง ๆ ที่ทวีความสำคัญขึ้นมาไม่พร้อมกัน เนื่องด้วยมีกลุ่มคนจากประเทศพม่าเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงเวลาและแต่ละพื้นที่แตกต่างกัน แต่ก็มี การนำความเชื่อ

และรูปแบบเจดียที่เป็นลักษณะของดินแดนมาตุภูมิของตนเองเข้ามายังพื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในแต่ละช่วงเวลาด้วยเช่นกัน ซึ่งหากเข้าใจในความหลากหลายของกลุ่มคน และงานศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามที่กล่าวมานี้ ก็จะสามารถเห็นถึงความมีเสน่ห์ การตระหนักถึงคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมในจังหวัด อันจะนำไปสู่การใช้องค์ความรู้ทางวิชาการมาพัฒนาและยกระดับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่ต่อไปได้ในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เสนอแนวความคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน
2. ศึกษารูปแบบเจดียในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25
3. ศึกษาแนวความคิดการสร้างเจดียในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่: ศึกษาเจดียในพื้นที่ 4 อำเภอของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่ อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง

ขอบเขตด้านเวลา: พุทธศตวรรษที่ 19 - 25

วิธีการดำเนินการวิจัยและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

1. ก่อนการออกภาคสนาม

1.1 สังเคราะห์เอกสารชั้นต้น ชั้นรอง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อประมวลองค์ความรู้ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยศึกษาภาพรวมของจังหวัด และแยกศึกษาข้อมูลของอำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง

1.2 นำข้อมูลที่สังเคราะห์ได้มาบันทึกลำดับเหตุการณ์ (Chronology) จัดจำแนกข้อมูล (Classification) จำแนกหลักฐานทางโบราณคดี (Attribute) เพื่อบันทึกการกระจายตัวของแหล่งโบราณสถานของแต่ละอำเภอ

1.3 ทำการศึกษาเปรียบเทียบ กำหนดอายุสมัย

1.4 คัดเลือกแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานในพื้นที่อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง เพื่อการลงภาคสนาม

1.5 จัดทำเป็นแผนที่การกระจายตัว (Map of Distribution) ของแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานในพื้นที่ อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง จากการสังเคราะห์เอกสารชั้นต้นและชั้นรอง เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการออกภาคสนาม

2. การออกภาคสนาม

2.1 ลงพื้นที่เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานของแต่ละอำเภอ เพื่อเก็บข้อมูลแหล่งโบราณคดีจากพื้นที่จริงโดยใช้เครื่องมือ แบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีใน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อบันทึกข้อมูลโบราณสถาน ด้วยตัวของนักวิจัยเอง โดยทำการสำรวจจากข้อมูลที่ทำให้การทบทวนวรรณกรรมไว้ก่อนการออกภาคสนาม หรืออาจมีการสำรวจเพิ่มเติม โดยจะมีการบันทึกภาพถ่ายไว้ทุกที่ที่ทำการสำรวจ

2.2 ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ โดยใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์ ข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีใน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อบันทึกข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ในแต่ละกลุ่ม โดยขั้นตอนของการเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างแต่ละกลุ่ม มีดังต่อไปนี้

2.2.1 การสัมภาษณ์นั้นนักวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล และบันทึกด้วยตนเอง นักวิจัยชี้แจงเรื่องชื่อหัวข้อวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ รายละเอียดของแบบสอบถามและคำชี้แจงในการสัมภาษณ์

2.2.2 การสัมภาษณ์ทำการสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง และมีลักษณะเป็นการสนทนากลุ่ม เพื่อให้เกิดเป็นองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยขณะสัมภาษณ์มีการใช้เครื่องมือบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพ เพื่อให้สะดวกต่อการถอดความรู้หลังจากการสัมภาษณ์

2.2.3 ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อจัดหมวดหมู่และเรียบเรียงข้อมูล เพื่ออธิบายหรือเชื่อมโยงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างโบราณสถานและผู้คน

2.2.4 สรุปเป็นข้อมูลของพื้นที่วิจัยและนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตีความกับข้อมูลเอกสารที่ศึกษาไว้ก่อนการออกภาคสนาม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ในแต่ละข้อ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. คนในท้องถิ่น สามารถพัฒนาความตระหนักรู้และความสำนึกในความร่ำรวยทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมทั้งเข้าใจถึงความจำเป็นในการใช้งานวิชาการ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ ร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ

2. ภาครัฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเล่มนี้ไปถ่ายทอดและพัฒนาการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสม และสามารถแบ่งปันความรู้ให้กับบุคคลนอกชุมชนที่เข้ามาท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างถูกต้อง

3. ภาครัฐ สามารถช่วยให้องค์กรของรัฐที่รับผิดชอบการท่องเที่ยว สนับสนุนการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ และส่งเสริม พัฒนา ยุทธศาสตร์ยุทธนาการท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งสามารถกำหนดนโยบายหรือแนวทางการยกระดับการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ต่อไป

บทที่ 2

การทบทวนเอกสารและวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมโครงการวิจัยแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 แบ่งการทบทวนวรรณกรรมออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ คือ 1) แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 2) เอกสารที่เกี่ยวข้องประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอนและกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape)

ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) คือความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมหมายถึงลักษณะทางภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คน แนวคิดเรื่องการศึกษาภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) เป็นอีกชื่อเรียกของแนวทางการศึกษาภายใต้ทฤษฎีทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม สำหรับในประเทศไทยไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มใช้เมื่อใด ซึ่งถ้าพิจารณาจากกระบวนการศึกษาด้านนี้ในประเทศไทยนั้นปรากฏอยู่ในกระบวนการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นมาก่อนแล้ว เนื่องจากการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นการมองสถาปัตยกรรมผ่านบริบทของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ สังคมและวัฒนธรรม จนกระทั่งแนวคิดนี้ได้รับการยอมรับเข้าสู่อนุสัญญามรดกโลกในปี พ.ศ. 2535 (อนุวัฒน์ การลัก และทรงยศ วีระทวีมาศ, 2556)

การศึกษาด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมครั้งแรกในประเทศไทยนั้นเป็นงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาขั้นต้นด้านชุมชนและสถาปัตยกรรมท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ในปี พ.ศ. 2526 โดยประสงค์ เอี่ยมอนันต์และคณะที่เริ่มมีการศึกษามิติด้านชุมชนที่เป็นระบบ รวมถึงบทความเรื่อง “ตลาดพื้นบ้านลานนาไทย” โดยอรศิริ ปาณินท์ ในปีเดียวกันหลังจากแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ถูกบรรจุเข้าสู่อนุสัญญามรดกโลกในปี พ.ศ. 2535 ได้ส่งผลต่อการตื่นตัวทางวิชาการในประเทศไทยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้เกิดการวิจัยและศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจังและเป็นระบบมากขึ้น โดยเฉพาะศาสตร์ทางด้านการอนุรักษ์ผังเมือง การออกแบบชุมชนเมือง สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และภูมิสถาปัตยกรรม แต่ถึงกระนั้นการให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความหมายของ Cultural Landscape ก็มีความหลากหลายทั้งคำและความหมาย ซึ่งรวบรวมพอสังเขปได้ดังนี้

1.1 สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่เกิดขึ้นจากการจัดการของมนุษย์ เพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างปกติสุขในสภาพแวดล้อมธรรมชาตินั้น ๆ แต่ทว่ามนุษย์มีข้อจำกัดในด้านต่าง ๆ ทั้งในแง่เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ ทำให้มนุษย์สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสภาพแวดล้อมได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น และรวมไปถึงขีดจำกัดของธรรมชาติที่จะรองรับการ

เปลี่ยนแปลงได้ ก็มีอย่างจำกัดเช่นกัน ผลลัพธ์ของการดำเนินไปของวัฒนธรรมมนุษย์บนธรรมชาติที่อยู่แวดล้อมนี้เอง ที่มีความหมายของคำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551, หน้า 20)

1.2 นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต ผ่านพฤติกรรมทางวัฒนธรรม และสิ่งไม่มีชีวิต ผ่านปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม มนุษย์อยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้ เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการปรับตัว (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2532, หน้า 10)

1.3 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้คำจำกัดความว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของการกระทำหรือความสัมพันธ์ต่อกันอย่างสมดุลที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางสังคมต่าง ๆ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ” โดยสะท้อนถึงการพัฒนาของสังคมหรือชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันผ่านลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชน (ศรุติ โพธิ์ไทร และชวพร ศักดิ์ศรี, 2555, หน้า 22)

1.4 ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) คือความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมซึ่งในบริบทสังคมวัฒนธรรม หมายถึงลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น บริเวณป่า ท้องทุ่ง หนองบึง แม่น้ำหรือปากอ่าวทะเล อันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่น จนเป็นที่รู้จักร่วมกันและมีการกำหนดนามชื่อ เป็นสถานที่ต่าง ๆ ให้เป็นที่รู้จักร่วมกันในลักษณะที่เป็นแผนภูมิ หรือแผนที่เพื่อสื่อสารถึงกัน และอาจสร้างเป็นตำนาน (Myth) ขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมายความสำคัญทางประวัติศาสตร์สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสถานที่และท้องถิ่นนั้น ๆ ดังนั้น ในภูมิวัฒนธรรมจึงประกอบด้วยองค์ประกอบการศึกษาที่สำคัญคือ ภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน หมายถึงลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะปรากฏเป็นสถานที่หรือชื่อบ้านนามเมือง เป็นจุดเด่นที่สำคัญของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือนักเดินทางที่เข้ามาในพื้นที่

1.5 นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) หมายถึงพื้นที่เฉพาะที่มนุษย์สร้างบ้านเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ ย่อมไม่เหมือนกัน นิเวศวัฒนธรรมของแต่ละแห่งนั้นมักเป็นการมองจากคนภายในที่มีต่อสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณีและความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน

1.6 ชีวิตวัฒนธรรม (Way of Life) หรือโครงสร้างที่อยู่ในชีวิตประจำวัน อันเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างทางสังคม เช่น เครือญาติและกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ดังนั้นการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางภูมิวัฒนธรรม จึงต้องศึกษาสภาพแวดล้อมในอดีต และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันจากปัจจัยต่าง ๆ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจในประวัติศาสตร์ สังคม

วัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อม ในมิติจากภายในและภายนอกที่ชัดเจน และการศึกษาภูมิวัฒนธรรม นั้นเป็นกระบวนการขั้นพื้นฐาน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นซึ่งมีชีวิตร่วมกันในชุมชนของชาติพันธุ์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544)

สำหรับงานวิจัยนี้ได้เลือกศึกษา “ภูมิวัฒนธรรม” (Cultural Landscape) ตามการนิยาม ของ ศรีศักร วัลลิโภดม ในการทำความเข้าใจท้องถิ่นและชุมชน การทำความเข้าใจ “ภูมิวัฒนธรรม” เป็นกระบวนการขั้นพื้นฐานสำคัญอันนำไปสู่ความเข้าใจในนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ของ ผู้คนในท้องถิ่นซึ่งมีชีวิตวัฒนธรรม (Way of Life) ของชุมชนนั้น ๆ

2. การแพร่กระจายวัฒนธรรม (Cultural Diffusion)

แนวความคิดเรื่อง การแพร่กระจายวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) หมายถึงการกระจาย ตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่อื่น เช่น ภาษา การแต่งกาย ศาสนา เทคโนโลยี วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือความคิดความเชื่อ ซึ่งลีโอ โพรปีเนียส เป็นผู้นำเสนอ ความคิดนี้ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1897 รูปแบบการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมี 5 ลักษณะ คือ 1) การ แพร่จากที่หนึ่งไปยังที่อื่นโดยวัฒนธรรมในที่เดิมยังคงมีพลังและแพร่ออกไปมีพลังในที่อื่นด้วย 2) การ แพร่แบบเปลี่ยนพื้นที่โดยกลุ่มคนในวัฒนธรรมหนึ่งย้ายถิ่นอาศัยไปอยู่ในที่ใหม่ 3) การแพร่แบบลำดับ ขั้น เป็นการนำวัฒนธรรมของชนชั้นสูงแพร่ไปสู่ชนชั้นล่าง 4) การแพร่ผ่านบุคคล ซึ่งคน ๆ หนึ่งจะนำ วัฒนธรรมติดตัวไปและเผยแพร่ไปสู่คนอื่นคนหนึ่งแบบตัวต่อตัว 5) การแพร่แบบมีตัวกระตุ้น เป็นการ แพร่วัฒนธรรมผ่านบางสิ่งบางอย่าง หรืออาศัยความคิดบางอย่างเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากกลไกที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรม อาจแบ่งกลไก ออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) การแพร่กระจายโดยอาศัยอำนาจบังคับ ซึ่งผู้นำทางการเมืองจะเข้าไป ปกครองดินแดนที่ด้อยกว่า เช่น ชาวตะวันตกเข้าไปปกครองชนพื้นเมือง 2) การแพร่กระจายโดยการ ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน 3) การแพร่กระจายทางอ้อม โดยอาศัยคนกลางที่นำวัฒนธรรมหนึ่งไป เผยแพร่ในพื้นที่อื่นที่มีใช้ต้นกำเนิดของวัฒนธรรม

3. การพลัดถิ่น (Diaspora)

แนวคิดเรื่องการพลัดถิ่น (Diaspora) ในทางมานุษยวิทยามีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวคิดทาง ศาสนาแต่ไม่เหมือนกันทีเดียวกล่าวคือ การพลัดถิ่น ทางมานุษยวิทยา หมายถึง ชุมชนของผู้อพยพ ที่ มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน แต่อาศัยอยู่ในดินแดนที่มีใช้บ้านเกิดของตัวเอง คนเหล่านี้อาศัยอยู่ กระจัดกระจายในสังคมอื่น แต่มีการร่วมตัวกันเพื่อธำรงและสร้างวัฒนธรรมของตัวเองอย่างมี เอกลักษณะ สมาชิกในชุมชนผู้อพยพเหล่านี้จะรู้สึกกว่าตนเองไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าของดินแดนที่ พวกเขาอาศัยอยู่ ผู้อพยพมองว่าดินแดนบ้านเกิดของเขาคือที่อยู่อาศัยที่แท้จริง และหวังว่าวันหนึ่งจะ เดินทางกลับไปที่นี่ ผู้อพยพพลัดถิ่นจึงยึดมั่นในดินแดนบ้านเกิดอย่างเหนียวแน่น และพยายามสร้าง ความทรงจำ ตำนาน และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนเกิดของตนเอง

ผู้อพยพพลัดถิ่นยังหมายถึง คนที่ถูกเนรเทศออกจากบ้านเกิด กลุ่มคนอพยพ กลุ่มคนเร่ร่อนที่ไม่มีสัญชาติ ซึ่งอาศัยรวมตัวกันเป็นชุมชนแต่ยังคงมีการติดต่อกับบ้านเกิด สิ่งที่แตกต่างกันในกลุ่มคนพลัดถิ่นนี้คือเรื่องของฐานะคำว่า คนถูกถอดสัญชาติอาจหมายถึงคนที่ไม่มีชาติ คนเปลี่ยนถิ่นอาจหมายถึงคนที่หาที่ทำงานใหม่หรือที่เรียนใหม่ คนอพยพหมายถึงคนไม่มีสมบัติเป็นของตัวเอง และคนถูกเนรเทศทางการเมือง หมายถึงคนที่ถูกตัดขาดจากบ้านเกิดเมืองนอน ชุมชนของคนพลัดถิ่นจึงประกอบด้วยคนในลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว คนเหล่านั้นมักจะมีความคิดและสำนึกร่วมกันบางอย่าง สำนึกนั้นอาจมาจากการมีความทรงจำเดียวกัน และมีจินตนาการเหมือนกัน

4. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบัน

อัลวิน ทอฟเฟอร์ (Alvin Toffler) นักคิดและนักวิจารณ์ร่วมสมัยชาวอเมริกัน ที่ได้เสนอกรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันผ่านหนังสือ The Third Wave (คลื่นลูกที่สาม) ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2523 ว่าการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของสังคมโลกมี 3 ยุค ด้วยกัน “ยุคแรกคือ คลื่นลูกที่ 1 เป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งเกิดขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว คลื่นลูกที่ 2 เป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมกำเนิดขึ้นในสังคมยุโรปราว 200 ปีที่แล้ว และปัจจุบันคือ คลื่นลูกที่ 3 เป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศหรือยุคแห่งข้อมูล ข่าวสาร การแบ่งช่วงวิวัฒนาการของสังคมโลกดังกล่าว ทำให้เราเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงไม่เพียงแต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คน ในสังคมโลกยุคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านจากชีวิตในสังคมวัฒนธรรมแบบเกษตรกรรม หรือเรียกว่าก่อนสมัยใหม่ (Pre-modern) สู่ความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) และหลังสมัยใหม่ (Postmodernity) (Alvin Toffler, 1980) ตามลำดับ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ด้วยความที่แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดที่มีความร่ำรวยด้วยมรดกธรรมชาติและวัฒนธรรม และนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจังหวัดแม่ฮ่องสอนควรได้สัมผัสกับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่จากมุมมองและมิติต่าง ๆ โดยในประเด็นนี้ โครงการวิจัยการยกระดับมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (2565) ได้จัดทำเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ชูอัตลักษณ์ของพื้นที่อย่างแท้จริง ประกอบกับเนื้อหาสาระของสถานที่ท่องเที่ยวที่สกัดจากข้อมูลทางวิชาการ ซึ่งสามารถนำมาประมวลเป็นการเล่าเรื่องโดยคนในพื้นที่เอง ด้วยหวังว่าเส้นทางท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เรื่องเล่าอันทรงคุณค่าที่สกัดจากข้อมูลวิชาการโดยคนในพื้นที่และการพัฒนาศักยภาพในการแข่งขันและเพิ่มมูลค่าของแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม ผ่านการพัฒนางานบริการอื่นที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการท่องเที่ยวและสถานที่ท่องเที่ยว จะสามารถตอบสนองความต้องการของ

นักท่องเที่ยวได้มากขึ้น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวคุณภาพสูงที่ต้องการเข้าถึงวัฒนธรรมของพื้นที่ สร้างความพึงพอใจให้นักท่องเที่ยวได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์ในการเดินทางอย่างเต็มที่ และต้องการใช้เวลาพำนักรและท่องเที่ยวในพื้นที่แม่ฮ่องสอนเป็นระยะเวลานานขึ้น ส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้ให้กับชุมชน ยกกระดับคุณภาพเศรษฐกิจและชีวิตของผู้คนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างมีคั่ง มั่นคง และยั่งยืน ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความตระหนักรู้ในชุมชนถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ของตน และเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถอนุรักษ์ ส่งต่อ สืบสาน และถ่ายทอดให้อนุชนต่อไปในอนาคต เพื่อสร้างความเข้าใจและความภูมิใจในรากเหง้าของตนเองยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งในแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์นั่นเอง ทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การเพิ่มความสามารถในการแข่งขัน รวมทั้งยกระดับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่จะนำไปสู่การยกระดับเชิงเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของผู้คนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างยั่งยืนต่อไป

อย่างไรก็ตามงานวิจัยการยกระดับมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ก็ยังไม่อาจสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการของจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ทั้งหมด เป็นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของแหล่งมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดเพื่อมาสร้างสรรค์เป็นเส้นทางการท่องเที่ยวของ 4 อำเภอเท่านั้น

สำหรับการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่ามีการศึกษาน้อยมาก งานวิจัยที่กล่าวถึงเรื่องประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่งานวิจัยของวสันต์ ปัญญาแก้ว (2563) เรื่อง การศึกษาแนวทางและความเป็นไปได้ในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่นำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมีการศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนจัดทำโดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปี พ.ศ. 2564

ในส่วนของการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้น ที่ผ่านมามีการศึกษาไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะล้านนาในภาพรวม ที่มักไม่รวมจังหวัดแม่ฮ่องสอนลงไปในความเป็นอาณาจักรล้านนาด้วย หรือบางครั้งเป็นการศึกษาศิลปะของประเทศเพื่อนบ้าน (ศิลปะมอญ -พม่า) ที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบกับศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ แต่ยังไม่เคยมีการศึกษาเรื่องเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมาก่อน ส่วนประวัติศาสตร์และดังตัวอย่างงานวิจัยที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เช่น

อิสราวรรณ อยู่ป้อม (2548) สารนิพนธ์เรื่อง การศึกษาแนวความคิดในการสร้างพระยาธาตุอิทธิพลศิลปะพม่าที่พบในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ได้ศึกษาแนวคิดการสร้างพระยาธาตุ (ปยาธาตุ) ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตลอดจนคติและค่านิยมในการก่อสร้างพุทธสถานในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

นัฏกานต์ ชัยพิพัฒน์ (2551) วิทยานิพนธ์เรื่อง จองและอุโบสถ - วิหารไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีจุดประสงค์เพื่อให้รู้ถึงที่มาและรูปแบบสถาปัตยกรรมของพุทธสถาปัตยกรรมไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน อันได้แก่ จอง วิหาร อุโบสถ วิหารพระพุทธรูป ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม คติความเชื่อของคนไทใหญ่ และศิลปะสถาปัตยกรรมที่พบในวัดไทใหญ่ที่เลือกศึกษาสถาปัตยกรรมทางศาสนาแบบไทใหญ่ที่พบในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ถูกนำเข้ามาจากชาวไทใหญ่ในรัฐฉานที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ลักษณะสถาปัตยกรรมและคติเกี่ยวกับรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในวัด ได้รับอิทธิพลและผสมผสานศิลปะพม่า - มอญกับความเชื่อและประเพณีทางพระพุทธศาสนาของชาวไทยใหญ่ ซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นการศึกษาเรื่องของประวัติวัด สถาปัตยกรรมไทใหญ่ เช่น จอง (ศาลาการเปรียญ) และอุโบสถ เท่านั้น ยังมีได้ทำการศึกษาเรื่องเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนแต่อย่างใด

เชษฐ ดิงสัญชลิ (2555) ในหนังสือ เจดีย์ในศิลปะพม่า - มอญ: พัฒนาการทางด้านรูปแบบตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตรถึงศิลปะมันทเล เป็นการศึกษาในรายละเอียดขององค์ประกอบเจดีย์รูปแบบต่าง ๆ ในศิลปะพม่า - มอญ ตั้งแต่ศิลปะศรีเกษตร (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 16) จนถึงศิลปะมันทเล (พุทธศตวรรษที่ 23 - 25) ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงเจดีย์ในศิลปะพม่า - มอญ ที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะไทย โดยกล่าวถึงศิลปกรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอนว่า จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งเป็นหัวเมืองไทใหญ่ที่ตั้งขึ้นใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ก็มีการสร้างวัดโดยฝีมือช่างชาวไทยใหญ่ ทำให้จังหวัดนี้ปรากฏความนิยมเจดีย์แบบไทยใหญ่ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากเจดีย์แบบพม่าแท้

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2557) ในศิลปะพม่า งานเขียนชิ้นนี้เป็นการรวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรมในแต่ละยุคสมัยในดินแดนพม่า ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มที่มีการรับวัฒนธรรมทางศาสนา จนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งชาวพม่า มอญ และยะไข่ เป็นชนชาติหลักในการสร้างงานศิลปกรรมดังกล่าว ในตอนท้ายมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะกับดินแดนไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในส่วนที่เกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นว่า ศิลปะมอญ - พม่า มีบทบาทกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ ในพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ซึ่งเป็นช่วงที่ภาคเหนือมีการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของชาวไทใหญ่โดยเฉพาะเมืองแม่ฮ่องสอน ทำให้มีการสร้างวัดที่เป็นศิลปะไทใหญ่ ประกอบด้วยเจดีย์ (แบบมอญ - พม่า) อาคารทรงปยาธาตุ ตลอดจนการสร้างพระพุทธรูปแบบศิลปะพม่าเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองมันทเล แต่เป็นฝีมือช่างไทใหญ่ - คือความนิยมในการประดับซุ้มหรือมุขประดิษฐานพระพุทธรูปที่ฐานทั้ง 4 ด้าน หรือการประดับนริสิงห์ที่ฐานชั้นล่าง เป็นต้น

ผู้เขียนยังได้ให้ข้อสังเกตว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งชาวอังกฤษได้เข้ายึดครองพม่า และเข้ามาค้าขายกับล้านนา มีการเริ่มให้สัมปทานป่าไม้และได้นำชาวพม่าเข้ามาทำ

ไม่ในหลายพื้นที่ในภาคเหนือ รวมทั้งจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้มีคหบดีชาวพม่าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 ทำการสร้างวัด และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง จึงเกิดงานศิลปกรรมแบบพม่าขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยวัดเหล่านั้นมีแผนผัง เจดีย์ อาคาร และสถาปัตยกรรมแบบพม่า นอกจากนี้ในงานเขียนดังกล่าวยังได้แสดงให้เห็นว่า คติความเชื่อแบบมอญ - พม่า ได้ปรากฏมาแล้วในศิลปกรรมล้านนา เช่น คติความเชื่อเกี่ยวกับอดีตพุทธเจ้า ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง (ตามคัมภีร์ชมพูสูตร) รวมถึงเรื่องราวที่นิยมนำมาเขียนในงานจิตรกรรม เช่น ชาดกพุทธประวัติ และภาพอดีตพุทธเจ้า เป็นต้น

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2563) ในคู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา เนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์ล้านนา ศิลปกรรมล้านนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 - ปัจจุบัน รูปแบบเจดีย์และพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา นำชมศิลปกรรมในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย น่าน แพร่ พะเยา และแม่ฮ่องสอน โดยในบทที่ 10 กล่าวถึงศิลปกรรมไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน โดยเริ่มกล่าวถึงตั้งแต่ประวัติความเป็นมาของแม่ฮ่องสอน ศิลปกรรมไทใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน และนำชมศิลปกรรมไทใหญ่เมืองแม่ฮ่องสอน โดยนำชมวัดพระธาตุดอยกองมู วัดหัวเวียง วัดจองคำ วัดจองกลาง วัดก้ำก่อ วัดพระนอน และวัดกลางทุ่ง

เชษฐา ดิงสัญชลี (2564) จากเมืองตากสู่สะเทิม ผู้เขียน ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและศิลปกรรมในประเทศพม่าภาคใต้กับพื้นที่ในภาคกลางตอนบนของประเทศไทย โดยในบทที่ 1 ศิลปะไทย ในประเทศพม่าและศิลปะพม่าในประเทศไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้นจากศิลปกรรมตามแนวชายแดน ผู้เขียนได้กล่าวถึงพื้นที่ ของการแลกเปลี่ยนทางศิลปกรรมไทย - มอญ และพม่าข้ามเขตแดน 5 พื้นที่ด้วยกัน โดยกล่าวถึงแม่ฮ่องสอนเป็นพื้นที่ ที่ 2 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศิลปะพม่าและไทใหญ่เข้ามามีบทบาท โดยผู้เขียนกล่าวว่าในสมัยโบราณพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนถือเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตวัฒนธรรมล้านนาและเขตวัฒนธรรมไทใหญ่ การอพยพเข้ามาของคนไทใหญ่ จากเมื่อนายและเมืองหมอกใหม่ที่น่าโดยพญาสิงหนาทราชาและเจ้านางเมื่อยะ ในพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ทำให้มีการนำเอาศิลปกรรมไทใหญ่ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะพมามานานแล้ว เข้ามามีบทบาทในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งการแลกเปลี่ยนดังกล่าวน่าจะเกิดขึ้นในระยะหลังคือราวพุทธศตวรรษที่ 24 - 25

เอกสารประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอน

1. แม่ฮ่องสอนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

แม่ฮ่องสอน เป็นอีกหนึ่งเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน สามารถย้อนไปถึงยุคก่อนประวัติศาสตร์อีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีแหล่งโบราณคดีที่สามารถเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของบรรพบุรุษได้เป็นอย่างดี ซึ่งสถานที่นั้น คือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาล้าลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นแหล่งโบราณคดีที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวของช่วงยุคก่อนประวัติศาสตร์ของ

จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้เป็นอย่างดี จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดี การวิเคราะห์ข้อมูลจากหลักฐานที่ค้นพบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ทำให้ทราบว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีอายุอยู่ที่ราว 32,000 ปีมาแล้วจากงานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้มีการศึกษากันมาเป็นระยะเวลาหลายทศวรรษ ทำให้สามารถกำหนดช่วงเวลาของยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้เป็น 3 ช่วงเวลา โดยจัดลำดับอายุสมัยตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งอ้างอิงจากหลักฐานที่มีการค้นพบและนำมาวิเคราะห์ โดยใช้วิธีการศึกษาทั้งในรูปแบบ ธรณีวิทยา (Geology) และจารีตนิยม (Conservative) โดยทั้ง 2 รูปแบบนั้นสามารถนำมาซึ่งข้อสรุปของหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแหล่งโบราณคดีนั้น

แต่อย่างไรก็ตามวิธีการดังกล่าว ยังไม่สามารถที่จะทราบถึงพัฒนาการทางสังคม หรืออายุสมัยที่ชัดเจน เนื่องจากหลักฐานบางชิ้นอาจจะมีการใช้งานที่ต่อเนื่องมาหลายสมัย ซึ่งในการค้นคว้าหรือการทำงานทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ จำเป็นที่จะต้องพิจารณาข้อมูลบริบทอื่น ๆ ของแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเพิ่มเติมด้วย

ทั้งนี้ในการศึกษาในรูปแบบธรณีวิทยา ในแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำรอด จากการศึกษาและวิจัยต่อเนื่องของรศ.มี ชูทรงเดช (2544 - 2555) สามารถทราบถึงเกณฑ์ในการแบ่งยุคสมัยทางธรณีวิทยาได้ดังนี้

สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย - สมัยโฮโลซีน

เป็นช่วงระยะสุดท้ายของการเกิดธารน้ำแข็ง (125,000 - 11,500 ปีมาแล้ว) ซึ่งในเป็นช่วงสุดท้ายของจะเข้าสู่สมัยโฮโลซีน จะมีอายุระหว่าง 16,000 - 11,500 ปีมาแล้ว ส่วนสมัยโฮโลซีนเป็นช่วงยุคที่ต่อเนื่องมาจากไพลสโตซีนตอนปลาย โดยมีค่าอายุระหว่าง 10,000 ปีมาแล้วจนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงโลกมีสภาพอากาศที่อบอุ่น

อย่างไรก็ตามการแบ่งยุคธรณีวิทยาของ สมัยโฮโลซีน นี้จะมีความแตกต่างกันไปตามนักธรณีวิทยาและนักโบราณคดีแต่ละคน ซึ่งการศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่แม่ฮ่องสอนจะแบ่งออกเป็น สมัยโฮโลซีนตอนต้น (10,000 - 7,500 ปีมาแล้ว) สมัยโฮโลซีนตอนกลาง (7,500 - 2,500 ปีมาแล้ว) และสมัยโฮโลซีนตอนปลาย (2,500 ปีมาแล้วจนถึงปัจจุบัน) (รศ.มี ชูทรงเดช, 2553, หน้า 3)

นอกจากการแบ่งยุคทางธรณีวิทยาแล้ว นักโบราณคดียังจำเป็นต้องวิเคราะห์หลักฐาน หรือปัจจัยอื่น ๆ ที่มีการค้นพบ เช่น รูปแบบเทคโนโลยี การตั้งถิ่นฐาน การจัดการทางสังคม ความเชื่อ ซึ่งสามารถนำมาประกอบเพื่อที่จะกำหนดขอบเขตของวัฒนธรรมในช่วงเวลาดังกล่าว ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อนักโบราณคดีได้ข้อสันนิษฐานจากหลักฐานอื่น ๆ เพิ่มเติมดังที่กล่าวไปข้างต้นนั้น จะทำให้สามารถทราบได้ว่าพื้นที่ใดเป็นพื้นที่แกนวัฒนธรรม พื้นที่ใดเป็นพื้นที่ชายขอบของวัฒนธรรม และวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาใหม่ หรือเป็นวัฒนธรรมเดิมที่มีการสืบ

ทอดต่อกันมา จากเกณฑ์ดังกล่าว ทำให้สามารถแบ่งวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอนได้เพิ่มเติม 4 ช่วงเวลาดังนี้

1. วัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย (32,000 - 10,200 ปีมาแล้ว)
2. วัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยโฮโลซีนตอนต้น (9,720 - 7,660 ปีมาแล้ว)
3. วัฒนธรรมหินขัด สมัยโฮโลซีนตอนกลาง (5,360 - 2,995 ปีมาแล้ว)
4. สมัยหินใหม่ – ยุคโลหะ

1.1 วัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย (32,000 - 10,200 ปีมาแล้ว)

จากการศึกษาของ รัศมี ชูทรงเดช (2546) พบว่าแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดเป็นแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏร่องรอยของมนุษย์โบราณที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงที่มีความเก่าแก่มากที่สุดของอำเภอปางมะผ้า ซึ่งมีอายุราว 32,000 ปี มากกว่าแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน (Spirit Cave) (“ถ้ำผีแมน” เป็นคำที่ชาวชาวไทใหญ่เรียก) เนื่องจากภายในถ้ำมีการค้นพบวัฒนธรรมโลงไม้ โดยในปี ค.ศ. 2008 ดร.เชสเตอร์ กอร์มัน เข้ามาขุดค้นทางโบราณคดีตามคำเรียกของชาวไทใหญ่ อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานั้น ดร. กอร์มันไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลงไม้เพิ่มเติมแต่อย่างใด

สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด ที่ถูกจัดอยู่ในสมัยหินกะเทาะ หรือยุคสมัยทางธรณีวิทยา คือ สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย คือโครงกระดูกมนุษย์โบราณจำนวน 2 โครง พบจากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด (วีรศักดิ์ แคล้วคำพุฒ, 2546) ซึ่งจากหลักฐานข้างต้นที่ได้มีการขุดค้นพบอาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อมูลใหม่ ที่ทำให้การศึกษาทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงไป

โดยข้อมูลจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี สามารถอธิบายถึงลักษณะของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้ ดังนี้

ระดับของสังคม (Community) พบว่าเป็นแบบกลุ่มชน (Band) อยู่กันเป็นครอบครัว มีย้ายถิ่นฐานอยู่บ่อย ๆ ตามแหล่งทรัพยากร โดยอาศัยปัจจัยที่ประกอบการตั้งถิ่นฐานด้วยกัน 4 แบบ ได้แก่ 1) ที่พักอาศัยชั่วคราว 2) แหล่งผลิตเครื่องมือ 3) แหล่งวัตถุดิบ 4) สถานที่ฝังศพ

สำหรับที่พักอาศัยชั่วคราว พบว่ามักจะอาศัยอยู่บริเวณถ้ำ เพิงผา โดยมีรูปแบบการใช้พื้นที่บริเวณถ้ำ ที่ปากถ้ำกว้างและมีแสงสว่างส่องทั่วถึงเพิงผา ยอดดอย และริมน้ำ โดยมีวงจรการเคลื่อนย้ายตามแหล่งทรัพยากรและลักษณะของที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะที่เป็นเพิงผา เช่น แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด จะมีลักษณะที่เป็นเพิงผายาว สูง มีปากถ้ำกว้างมีแสงสว่างส่องเพียงพอถึงภายในถ้ำ (Spies, 2003)

สำหรับแหล่งโบราณคดีผลิตเครื่องมือหิน มักจะพบมากในบริเวณบ้านถ้ำลอด และลำน้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งทรัพยากรสำหรับอุปโภคบริโภคและวัตถุดิบสำหรับทำเครื่องมือหินกะเทาะ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านไร่หาดหินกรวด (รัศมี ชูทรงเดช, 2544) โดยมีข้อสันนิษฐานว่า ผู้คนในช่วง

เวลานั้นมักเลือกพื้นที่โล่งเพื่อเป็นแหล่งเก็บทรัพยากรสำหรับอุปโภคบริโภค อนึ่งเพื่อป้องกันปัญหาที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับยุง แมลง หรือทาก ที่เป็นสิ่งรบกวนในการอยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีความชื้น โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมทางด้านชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดี ของกลุ่มคนที่อยู่ในป่าเขตร้อน (Kelly, 1995)

ในขณะเดียวกันการใช้พื้นที่ในถ้ำ หรือเพิงผา สันนิษฐานว่าผู้คนในช่วงเวลานั้นมักจะเข้ามาอาศัยในช่วงหน้าฝนและหน้าหนาว เพราะในอำเภอบางมะผ้าช่วงที่หนาวมากอุณหภูมิ จะลดลงประมาณ 7 องศาเซลเซียสหรือต่ำกว่านั้น ดังนั้นการเลือกเข้าไปอยู่ในถ้ำ หรือเพิงผาจะช่วยทำให้เกิดความอบอุ่นได้นานกว่าที่โล่ง

ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Knowledge) พบว่ามีความรู้ที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างดี ทั้งในเรื่องการทำเครื่องมือเครื่องใช้และการดำรงชีพ เช่น เครื่องมือหินกะเทาะมีการคัดเลือกวัตถุดิบ และขนาดที่เหมาะสม สำหรับการทำเครื่องมือสารพัดประโยชน์ (Generalized tools) ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เครื่องมือเจาะรูตรงกลาง เครื่องมือสุมาตราลิธ เครื่องมือสะเก็ดหิน เป็นต้น เทคโนโลยีในการผลิตเป็นการกะเทาะหินจากหินอีกก้อน (Direct Percussion) นอกจากนี้ยังมีการทำเครื่องมือกระดูกและเปลือกหอยด้วย สำหรับการดำรงชีพนั้นคนก่อนประวัติศาสตร์หาอาหารตามธรรมชาติที่หลากหลายชนิดตามลักษณะสภาพแวดล้อมของพื้นที่ (Broad Spectrum Economy) ทั้งป่าดงดิบเขา ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ โดยในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่มีสัตว์เลี้ยง หรือเพาะปลูก ซึ่งจะมีแค่การล่าสัตว์มาก ซึ่งมักจะนิยมล่าสัตว์ขนาดใหญ่ กลาง เล็ก และจับสัตว์น้ำ ตัวอย่างที่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน คือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ อยู่บนพื้นที่สูงประมาณ 780 เมตร จากระดับน้ำทะเล พบกระดูกสัตว์จำพวกลิง ค่อนช้างมากกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ ในขณะที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด อยู่ใกล้แหล่งน้ำและที่ราบพบกระดูกสัตว์ขนาดใหญ่ตระกูลวัว และควายเป็นส่วนมาก

ความเชื่อ (Faith) พบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับความตายและประเพณีการฝังศพทำนองนอนตัว และมีการนำก้อนหินวางเหนือหลุมฝังศพ หลักฐานที่สำคัญคือโครงกระดูกจากแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด อย่างน้อยที่สุด 2 โครงคือ โครงที่ 1 มีอายุประมาณ 13,000 ปีมาแล้ว มีการขุดหลุมและฝังศพในทางอตัว และหันหน้าเข้าหาผนังของเพิงผามีของเช่นที่พบร่วมกับโครงกระดูก มีเพียงแค่ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และก้อนหิน กรวดที่ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นก้อนหิน ส่วนเหนือของหลุมฝังศพก็จะมีมีการนำก้อนหินกรวด และหินปูนขนาดใหญ่วางทับโดยรอบ เสมือนกับเป็นสัญลักษณ์ที่บอกตำแหน่งการฝัง

โดยลักษณะการฝังศพ ที่มีหินวางทับอยู่เหนือหลุมศพนี้ มีความคล้ายคลึงกับโครงกระดูกที่ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ซึ่งมีอายุประมาณ 9,400 ปีมาแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่าการพิธีกรรมปลงศพแบบนี้เป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีในสมัยปลายยุคน้ำแข็ง

และต้นยุคน้ำท่วมหรือโฮโลซีนตอนต้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Bellwood, 1997) ต่อมาอีกประมาณ 1,000 ปี คือ 12,000 ปีมาแล้ว พื้นที่เหนือหลุมศพเดิมที่ แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดก็ยังคงใช้เป็นที่ฝังศพ ลักษณะการฝังศพก็แตกต่างกันไปจากหลุมแรก คือ เป็นการฝังศพในท่านอนหงายเหยียดยาว ส่วนของเขี้ยวข้างโครงกระดูกคือสะกิดหิน ชิ้นส่วน ของกระดูกสัตว์ และเปลือกหอย เป็นที่น่าเสียดายว่าโครงกระดูกที่พบมีสภาพที่แตกชำรุดอย่างมาก จึงไม่สามารถจะวิเคราะห์ทางด้านกายภาพโดยตรงได้ แต่ยังสามารถตรวจสอบทางด้านชีวภาพแทนได้ซึ่งการฝังศพทั้งสองโครงเป็นการฝังที่มีความตั้งใจ เพราะมีการวางของเช่นศพลงไปด้วย ๑ กับศพ เช่น เครื่องมือหินกะเทาะและอาหาร เนื้อสัตว์ (รัศมี ชูทรงเดช, 2545, หน้า 18)

แม้ว่าการค้นพบโครงกระดูกของคนที่ยังอยู่ในช่วงเวลานี้ จำนวนเพียง 2 โครง ทำให้ยากที่จะคาดการณ์เกี่ยวกับจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ในอดีตได้ แต่ขณะเดียวกัน โบราณวัตถุประเภทเครื่องมือหินกะเทาะ ได้มีการกระจายตัวออกไปในพื้นที่โดยรอบแหล่งโบราณคดี แสดงว่ามีคนเคลื่อนย้ายและอยู่อาศัยทั่วไปกระจายกันอยู่ตามลำน้ำต่าง ๆ ของอำเภอบางมะผ้า อำเภอมะเข่ และอำเภอมืองแม่ฮ่องสอน

1.2 วัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยโฮโลซีนตอนต้น (9,720 - 7,660 ปีมาแล้ว)

ร่องรอยของมนุษย์โบราณที่ปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมหินกะเทาะ หรือยุคสมัยทางธรณีวิทยา คือสมัยโฮโลซีนตอนต้น มีร่องรอยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่อำเภอบางมะผ้า โดยมีการเคลื่อนย้ายและอพยพภายในพื้นที่ รวมไปถึงตามลำน้ำต่าง ๆ สำหรับหลักฐานค้นพบมีลักษณะเด่นชัด คือโครงกระดูกเพศชาย จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ สันนิษฐานว่าน่าจะมีความสูงราวประมาณ 160 เซนติเมตร และเสียชีวิตเมื่ออายุประมาณ 30 - 39 ปี ซึ่งอายุจะไม่ยืนตามมาตรฐานของคนปัจจุบัน โดยสันนิษฐานว่าอาจมีโรคธาลัสซีเมียเป็นโรคประจำตัว ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากชิ้นส่วนของกะโหลกที่พบมีความหนาผิดปกติ ซึ่งผู้วิเคราะห์ได้ทำการเปรียบเทียบกับกะโหลกมนุษย์ ในห้องปฏิบัติการ ซึ่งส่วนมากแล้วกะโหลกส่วนใหญ่ของมนุษย์จะมีความหนาประมาณ 5 - 7 มิลลิเมตร แต่ส่วนกะโหลกของโครงกระดูกโครงนี้บริเวณกะโหลกส่วนกลาง (Parietal Bone) มีความหนาถึง 8 มิลลิเมตร และส่วนอื่นก็มีความหนาประมาณ 7 มิลลิเมตร นอกจากนี้บริเวณกะโหลกส่วนหน้า (Frontal Bone) พบว่ามีร่องรอยผิดปกติ คือ มีลักษณะเป็นรอยบุ๋ม ขณะนี้ยังไม่ทราบว่ามีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึง กับประชากรกลุ่มใดในประเทศไทย หรือในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ธรรมบุญ วงศ์สวัสดิวัฒน์, 2545, หน้า 100 - 101)

โดยข้อมูลจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี สามารถอธิบายถึงลักษณะของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้ ดังนี้

ระดับของสังคม (Community) พบว่าน่าจะเป็นกลุ่มชนขนาดเล็ก เช่นเดียวกับสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย และอยู่กันเป็นครอบครัวขนาดเล็กยังมีการเคลื่อนย้ายอยู่บ่อยครั้ง ตามวงจร

อาหารหรือตามฤดูกาลใช้พื้นที่และตั้งถิ่นฐานแบบเดียวกับวัฒนธรรมสมัยโพลสโตซินตอนปลาย โดยอาศัยพักพิงในเพิงผาถ้ำ สันตอย สันเขา ที่ราบหุบเขา และริมลำน้ำ หากแหล่งใดมีทรัพยากรที่หลากหลายประเภทก็มักจะย้อนกลับไปใช้พื้นที่บ่อย ๆ เช่น เพิงผาถ้ำลอด เป็นต้น นอกจากนี้การใช้พื้นที่น่าจะสัมพันธ์กับกิจกรรมที่แตกต่างกัน เช่น กิจกรรมที่ผลิตเครื่องมือหิน การซ่อมแซมเครื่องมือ การล่าและซากสัตว์ การกินอาหาร หรือพื้นที่ฝังศพ เป็นต้น

ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Knowledge) เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะทำจากหินกรวดแม่น้ำ ซึ่งเป็นวัสดุที่พบในท้องถิ่น และมีเครื่องมือที่ทำจากอินทรียวตฤประเภทกระดูกสัตว์ เขาสัตว์ และเปลือกหอย เป็นเครื่องมือสารพัดประโยชน์ ยังไม่พบเครื่องมือที่ผลิตเพื่อใช้งานเฉพาะทาง (Specialized Tools) งานวิเคราะห์เครื่องมือหินของไวท์ และกอร์มัน (Gorman, 1970) ได้มีข้อสันนิษฐานว่าเครื่องมือแกนหิน เช่น สุมাত্রาลิธ ขวานสั้น แกนหินที่กะเทาะด้านข้าง หรือส่วนปลายที่พบจากแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน และถ้ำผาชัน มักจะใช้แกนหินเป็นเครื่องมือในการใช้หุบ หรือสับต้นไม้ กระดูก และใช้สะเก็ดหินที่แตกเป็นเครื่องมือที่เหมือนกับใบมีดใช้ในการทำเครื่องมือไม้ ฉะนั้น อย่างไรก็ตามรูปแบบของเครื่องมือและเทคโนโลยีในการผลิตเครื่องมือหินในสมัยนี้ ยังคงเหมือนกับวัฒนธรรมสมัยโพลสโตซินตอนปลาย ชีวิตความเป็นอยู่การหาอาหารก็ยังคงเป็นการหาอาหารในธรรมชาติ ตามฤดูกาล เก็บพืชที่หลากหลายชนิด (Yen, 1977) จับสัตว์น้ำเป็นอาหารจำพวกปลา เต่า หอย และล่าสัตว์ หลายขนาดเท่าที่จะล่าได้ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ไม่มีรูปแบบของการเลือกล่าสัตว์ป่าเฉพาะชนิด (Specialized Hunting) เช่น ลิง กระรอกบิน กวาง หมู วัว ควายป่า และนก (Gorman, 1970)

ความเชื่อ (Faith) พบว่าเหมือนกับสมัยโพลสโตซินตอนปลาย มีการเลือกตำแหน่งสถานที่ที่ใช้ในการฝังศพ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพิงผาด้านในที่ใกล้กับผนัง รูปแบบของการฝังศพก็เหมือนกัน คือ การฝังในท่านั่งงอตัว นอกจากนี้อาจจะมีการประกอบพิธีกรรมและเขียนภาพบนผนังถ้ำ เพราะมีการขุดค้นพบ ก้อนหินที่มีรอยขีดหรือลบบนผิวด้านบนและมีดินเทศสีแดงติดอยู่ ซึ่งมีการสันนิษฐานว่าก้อนหินนี้อาจจะเป็นเครื่องมือที่ใช้ขุดดินเทศสีแดง (เป็นส่วนผสมของการเขียนภาพบนผนังถ้ำ)

1.3 วัฒนธรรมหินขัด สมัยโฮโลซีนตอนกลาง (5,360 - 2,995 ปีมาแล้ว)

ร่องรอยของมนุษย์โบราณที่ปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมสมัยหินขัด หรือยุคสมัยทางธรณีวิทยา คือ สมัยโฮโลซีนตอนกลาง เป็นช่วงเวลาที่ไม่มีค่า อายุคาร์บอน 14 จากแหล่งโบราณคดีในโครงการฯ ขุดค้นดังนั้นนักโบราณคดีจึงใช้การกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ (Relative Age) กับแหล่งโบราณคดี ถ้ำปุงฮุง กับถ้ำผีแมน ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าช่วงสมัยนี้ไม่มีหลักฐานของคน ไม่มีข้อมูลพอที่จะระบุได้ เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของคน หรือความเชื่อได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้หลักฐานส่วนมากที่ได้ค้นพบมักเป็นร่องรอยทางกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่

โดยข้อมูลจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี สามารถอธิบายถึงลักษณะของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้ ดังนี้

ระดับของสังคม (Community) พบว่าเหมือนกับวัฒนธรรมไพลสโตซีนตอนปลาย และโฮโลซีนตอนต้น กล่าวคือเป็นกลุ่มชนขนาดเล็กที่ยังคงหาอาหารตามธรรมชาติอยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงที่เริ่มพบในสมัยนี้ที่โดดเด่นขึ้นมาจากสมัยก่อนหน้านี้ คือ เทคโนโลยีเครื่องมือใช้สอยที่แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน และแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด ซึ่งมีการค้นพบเครื่องมือหินที่มีการลับคมที่ส่วนปลาย (Grinding stone) เครื่องมือหินขัด โกลนหินขัด และการทำภาชนะ ดินเผาเนื้อดิน ผิวยเรียบและตกแต่งด้วยลาย เชือกทาบ โบราณวัตถุเหล่านี้มักจะพบเหนือชั้นวัฒนธรรม

ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Knowledge) กอร์มัน (Gorman, 1970) ได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่าเทคโนโลยีเหล่านี้เป็นสัญญาณที่บ่งบอกการเริ่มต้นของการเพาะปลูก (Domestication) แต่ทั้งนี้ยังไม่มีการค้นพบหลักฐานทางตรงอย่างมีสถิติพอ อย่างไรก็ตามเครื่องมือหินกะเทาะก็ยังมีการถูกใช้อย่างต่อเนื่อง ควบคู่ไปกับเครื่องมือในรูปแบบใหม่ ร่องรอยของแหล่งผลิตหินกะเทาะพบมากมายในเขตอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ความเชื่อ (Faith) พบว่าเหมือนกับวัฒนธรรมไพลสโตซีนตอนปลาย และโฮโลซีนตอนต้น กล่าวได้ว่าเป็นการส่งต่อวัฒนธรรมการฝังศพ โดยมีการเลือกตำแหน่งสถานที่ที่ใช้ในการฝังศพ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพิงผาด้านในที่ใกล้กับผนังและฝังศพในท่าตัวงอ พร้อมทั้งฝังอุปกรณ์เครื่องมือหินใกล้กับศพ

1.4 วัฒนธรรมสมัยหินใหม่ - ยุคโลหะ

ร่องรอยของมนุษย์โบราณที่ปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมสมัยสมัยโลหะ หรือยุคสมัยทางธรณีวิทยา คือ โฮโลซีนตอนปลายเป็นสมัยที่พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและเริ่มพบความหลากหลายทางวัฒนธรรมภายในพื้นที่สูง และมีหลักฐานที่แสดงการติดต่อกับชุมชนภายนอก ลักษณะของวัฒนธรรมมีความแตกต่างไปจากสมัยโฮโลซีนตอนกลางอย่างชัดเจน โดยเฉพาะรูปแบบการเผาศพ และการอยู่อาศัยในที่ราบ แต่รูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ การใช้พื้นที่ และเครื่องมือเครื่องใช้บางประเภทยังสืบทอดต่อมาจนถึงสมัยนี้ (รัศมี ชูทรงเดช, 2546)

วัฒนธรรมโลหะประเภทเหล็ก หรือวัฒนธรรมโลหะ สมัยโฮโลซีนตอนปลาย (2,200 ปีมาแล้ว หรือ 57 ปีก่อน พ.ศ. - พุทธศตวรรษที่ 14 หรือ 1,149 ปีมาแล้ว)

ช่วงเวลานี้จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน ทั้งในเรื่องของเทคโนโลยี การตั้งถิ่นฐาน การจัดการทางสังคม ความเชื่อและประเพณีการฝังศพ การเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ที่ร่วมสมัยกับภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย เช่น ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ขณะเดียวกันอาจจะมีความแตกต่าง ในเรื่องรูปแบบของโบราณวัตถุบางประเภทที่แสดงให้เห็นความเป็นท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง คนโบราณในวัฒนธรรมโลหะ เป็นคน

มองไกลอดีตที่ลักษณะไม่เหมือนคนเอเชียตะวันออก เช่น จีน ญี่ปุ่น และเกาหลี แต่มีลักษณะค่อนข้างจะเหมือนกับคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน

โดยข้อมูลจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี สามารถอธิบายถึงลักษณะของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้ ดังนี้

ระดับของสังคม (Community) สันนิษฐานว่าเป็นสังคมชนเผ่าที่มีความสัมพันธ์เครือญาติและอยู่ภายใต้ตระกูลเดียวกัน และมีช่วงเฉพาะทางที่มีความรอบรู้ในเรื่องของไม้ และมีฝีมือเชิงช่างในด้านการแกะสลัก นอกจากนี้ในด้านการดำรงชีพไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม เพราะยังไม่พบแหล่งโบราณคดี ประเภทที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งที่ชัดเจน แต่ในขณะเดียวกันยังมีการล่าสัตว์ป่าอยู่ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการขุดค้นพบกระดูกสัตว์เผ่าไฟในชั้นวัฒนธรรมโลงไม้จากแหล่งโบราณคดีบ้านไร่ และสันนิษฐานว่าอาจจะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก เพราะมักพบหลักฐานของลูกปัดแก้วในแหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมโลงไม้ ซึ่งลูกปัดแก้วไม่ใช่โบราณวัตถุที่อยู่ท้องถิ่น เพราะไม่พบแหล่งวัตถุดิบหรือ แหล่งผลิตภายในอำเภอปางมะผ้า

ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Knowledge) ในด้านเทคโนโลยีการทำเครื่องมือเครื่องใช้ นั้น ยังคงใช้ภาชนะดินเผาเนื้อดิน ผิวเรียบ รมควัน และลายเชือกทาบที่มีหลายขนาด มีการตกแต่งพื้น โดยรูปแบบของภาชนะดินเผาขนาดเล็กและขนาดกลางได้แก่หม้อ ถ้วย เครื่องมือใหม่ที่พบคือเครื่องมือและเครื่องประดับทำจากโลหะ ประเภทเหล็กและสำริด เครื่องมือเหล็กที่พบมักจะเป็นเครื่องมือที่เกี่ยวกับงานช่างไม้ เช่น ส่ว ขวาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังตั้งข้อสังเกตจากขนาดภาชนะดินเผาที่เป็นหลักฐานทางอ้อมที่อาจจะบอกว่าชุมชนวัฒนธรรมโลงไม้ น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานกึ่งถาวรคล้ายกับคนบนพื้นที่สูงที่ทำเกษตรกรรมแบบเลื่อนลอย

ความเชื่อ (Faith) ส่วนเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับความตายน่าจะเป็นเรื่องสำคัญในวัฒนธรรมโลงไม้ เพราะมีความเอาใจใส่ในการเตรียมการปลงศพ นับตั้งแต่ขั้นตอนการการเตรียมตัดไม้ทำโลง การทำโลง การแกะสลักหัวโลง การเลือกที่ตั้งที่ยากลำบากโดยเฉพาะเป็นถ้ำบนหน้าผา ที่มีทัศนียภาพที่เห็นสภาพแวดล้อมกว้างไกล โดยรอบมีการวางของเซ่นที่ น่าจะเป็นข้าวของเครื่องใช้ของผู้ตาย นอกจากนี้ยังมีประเพณีการตกแต่งพื้นด้วยการเจาะรูพื้นหน้า และพื้นเขี้ยว ซึ่งเป็นค่านิยมในเรื่องของความงาม และอาจจะเป็นการตกแต่งพื้นของคนที่มีฐานะและมีสถานภาพที่มั่งคั่ง หรือเป็นบุคคลสำคัญในสังคม

ผลที่ได้จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำให้เราสามารถมองเห็นเรื่องราวความเป็นมาที่ยาวนานของเมืองแม่ฮ่องสอนกว่า 32,000 ปี โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า ที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย เรื่อยมาจนมาถึง สมัยหินใหม่ – ยุคโลหะ การส่งต่อเครื่องมือใช้สอยในแต่ละสมัย การอพยพการตั้งถิ่นฐานในวัฒนธรรมและความเชื่อ

หลังความตาย สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นบ่อเกิดแห่งอารยธรรมที่โดดเด่นของปวงมะผ้า (โบราณคดีในพื้นที่สูง) ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้แม่ฮ่องสอนนั้นมีเรื่องราวในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่น่ามหัศจรรย์และมีอัตลักษณ์ที่ชัดเจน (รัศมี ชูทรงเดช, 2545ก, 2545ข)

2. แม่ฮ่องสอนสมัยประวัติศาสตร์

แม่ฮ่องสอนได้มีการเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในช่วงราวปีพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นเมืองที่ห่างไกลจากสังคมภายนอกมากพอสมควร หนึ่งเป็นผลมาจากสภาพภูมิประเทศที่มีความซับซ้อน โดยพื้นที่ส่วนมากนั้นเป็นหุบเขาสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบเพียงแค່ร้อยละ 2.6 ของพื้นที่จังหวัดทั้งหมด จึงส่งผลให้ไม่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยแบบสังคมเมือง ในแง่ของเศรษฐกิจและการปกครองนั้น จัดอยู่ในระดับภูมิภาค เนื่องจากเป็นพื้นที่ปิดไม่มีทางออกสู่ทะเล ทำให้ไม่สามารถติดต่อค้าขายได้ และทำให้ช่องทางการไปมาหาสู่ หรือการค้าขายระหว่างเมืองนั้นถูกจำกัด นั่นจึงเป็นผลกระทบต่อความมั่งคั่งในการปกครองเมืองในระยะยาว อย่างไรก็ตามด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้การที่จะค้นหาร่องรอยทางประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร จึงหลงเหลืออยู่น้อยมาก หากนำไปเปรียบเทียบกับเมืองใกล้เคียงในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น เมืองโยนกเชียงแสน (จังหวัดเชียงราย) เวียงกุมกาม (จังหวัดเชียงใหม่) และเมืองหริภุญไชย (จังหวัดลำพูน) ที่มีลักษณะพื้นที่ราบที่ค่อนข้างที่จะกว้างขวาง และมีการตั้งถิ่นฐานสำหรับอยู่อาศัยเป็นลักษณะที่ชัดเจน อีกทั้งข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ยังปรากฏในให้ศึกษาในรูปแบบคำบอกเล่าแบบมุขปาฐะ แบบลายลักษณ์อักษร หรือจารึก ทำให้ประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องกัน ขณะเดียวกันมุมมองทางด้านประวัติศาสตร์เมืองแม่ฮ่องสอนแทบจะไม่มีเอกสาร หรือหลักฐานใด ที่เหลือให้นักวิชาการได้ค้นคว้า จะมีแค่เพียงแต่หลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นลักษณะ “โบราณสถาน” เท่านั้น ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงสมัยล้านนา – การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองแม่ฮ่องสอนของชาวไทยใหญ่

2.1 แม่ฮ่องสอนสมัยอาณาจักรล้านนา

เมืองแม่ฮ่องสอน ในช่วงสมัยอาณาจักรล้านนาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายขึ้นมามีอำนาจจนถึงอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 1835 - พ.ศ. 2317) เมืองแม่ฮ่องสอนถูกยกระดับสถานะเมืองกลายเป็น “เมืองหน้าด่าน” ที่สำคัญของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอ้างอิงตามหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ได้กล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์ลำดับที่ 8 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1945 - 1984) ได้ทำการเนรเทศ “ท้าวลก” ไปยัง “เมืองยวมใต้” (สรสวดี อ่องสกุล, 2561, หน้า 114)

จากข้อความในข้างต้น ทำให้สามารถที่จะเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ว่า ท้าวลกได้ทำการมาอาศัยที่เมืองยวมใต้ช่วงเวลาหนึ่ง และซึ่งในเวลาต่อมาท้าวลกได้ทำการกลับไปแย่งชิงสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกนและได้ทำการสถาปนาตนกลายเป็นกษัตริย์ในลำดับที่ 9 นามว่า “พระเจ้าติ

โลกราช” ผู้ครองนครเวียงพิงค์ ทั้งนี้ในบริบทเมืองยวมใต้ที่ได้มีการกล่าวถึงในขณะที่ยังไม่ได้เป็นกษัตริย์ ได้มีหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นถึงเมืองโบราณทางทิศตะวันตกจากศูนย์กลางอาณาจักรล้านนา (นครเวียงพิงค์) ตั้งอยู่ที่บ้านดงสังัด ตำบลแม่สะเรียง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยภาพถ่ายนั้นแสดงให้เห็นถึงการวางผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมีคูน้ำ คันดิน และทางเข้าประตูเมือง มีอายุเฉลี่ยไม่น้อยกว่า 500 ปี ประกอบกับเอกสารประวัติศาสตร์ดิงค์ ซึ่งพบใน พ.ศ. 2530 ได้กล่าวถึงชาวอังกฤษ ชื่อ มร.ฮอล ฮาเลตส์ (Hall Harley) ได้เดินทางจากประเทศพม่ามา โดยผ่านพื้นที่แม่สะเรียงในช่วงปี พ.ศ. 2429 ได้บันทึกเกี่ยวกับพื้นที่เมืองแม่สะเรียงไว้ว่า มีวัด 2 วัด มีเวียง 2 เวียง โดยเวียงเก่านี้มีชื่อว่า “โยนสลิน” จะตั้งอยู่บนพื้นที่ราบทางทิศใต้ของเวียงใหม่ มีระยะห่างจากเวียงใหม่ประมาณ 1.5 กิโลเมตร มีพื้นที่กว้างกว่าเวียงใหม่ สถานที่ตั้งจะติดกับแม่น้ำยวม ภายในเวียงเก่าจะพบซากปรักหักพังของกำแพงเวียง ซากวัด ซากเจดีย์ และเวียงใหม่จะอยู่บนพื้นที่สูง ซึ่งในเวลาต่อมา มีการอพยพเข้ามาของผู้คน และกลายเป็นอำเภอแม่สะเรียง (สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่, 2564)

สภาพปัจจุบันของเวียงเก่า พ.ศ. 2565 พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและทุ่งนา สภาพเวียงร้างและทรุดโทรมอย่างมาก สันนิษฐานว่าเกิดจากแม่น้ำยวมที่ได้กัดเซาะกำแพงเวียงและพื้นที่เวียงในทิศตะวันตก ซึ่งภายในเวียงยังพบร่องรอยของวัดและวิหารร้าง (โบราณสถานบ้านดงสังัด) ในทิศตะวันออกพบร่องรอยของโบราณสถาน และรอยพุทธบาท ด้านทิศตะวันตกฝั่งตรงข้ามกับแม่น้ำยวม พบเจดีย์ศิลปะล้านนาที่วัดน้ำดิบเก่า (พระธาตุตุงคำ) และวัดที่เวียงยวมเก่า อำเภอแม่สะเรียง นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปไม่ทราบจำนวนที่ถูกลักลอบขุดค้นไป (ห้างหุ้นส่วนจำกัด เฌอกรีน, 2553)

นอกจากนี้ในเอกสารตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับภาษาพม่า (Zinme Yazawin) ได้มีการกล่าวถึงเมืองต่าง ๆ ทั้งหมด 57 เมือง โดยมีการจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มเมือง ได้แก่ เมืองขนาดใหญ่ 6 เมือง เมืองขนาดกลาง 7 เมือง และเมืองขนาดเล็ก 44 เมือง ซึ่งจากทั้งหมด 57 เมือง มีเพียง **เมืองปาย** ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพียงเมืองเดียวเท่านั้นที่ปรากฏในเอกสารนี้

ขณะเดียวกันในเอกสารทางประวัติศาสตร์สมัยช่วงยุคต้นรัตนโกสินทร์ ได้ระบุไว้ว่าเมืองล้านนาเป็นประเทศราชของสยามในขณะนั้น (ปี พ.ศ. 2275 - 2442) ได้มีการกระจายอำนาจทางการเมืองปกครองให้แก่เจ้าครองนครรัฐต่าง ๆ ทั้งหมด 57 เมือง โดยแบ่งหัวเมืองออกได้เป็น 4 ระดับ และปรากฏชื่อหัวเมืองที่อยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ขึ้นตรงต่อเมืองล้านนา ได้แก่ หัวเมืองระดับชั้นที่ 1 **เมืองปาย** ขึ้นกับนครเชียงใหม่ หัวเมืองระดับชั้นที่ 2 **เมืองแม่ฮ่องสอน และเมืองขุนยวม** ขึ้นกับนครเชียงใหม่ หัวเมืองระดับชั้นที่ 3 **เมืองยวม** ขึ้นกับนครเชียงใหม่ (เรื่องเล่าชาวล้านนา, 2561) ซึ่งมีการได้สันนิษฐานว่าเมืองยวมในที่นี้จะหมายถึงพื้นที่บริเวณเวียงเก่าที่ได้รับไปในช่วงต้น

นอกจากนี้เอกสารในข้างต้นยังมีการกล่าวถึงเมืองแม่ฮ่องสอนที่มีความเชื่อมโยงกับล้านนาได้แก่ **เมืองขุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอน และเมืองปาย** โดยใช้หลักฐานทางด้านโบราณคดี ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ เพื่อแสดงให้เห็นพัฒนาการของแม่ฮ่องสอนในช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยจำแนกได้ดังนี้

เมืองขุนยวม ปรากฏหลักฐานร่องรอยคูน้ำคันดิน ในพื้นที่บริเวณบ้านหลวง อำเภอขุนยวม และโบราณสถานบ้านดอยเวียง บ้านต่อแพ อำเภอขุนยวม เป็นโบราณสถานที่มีอายุอยู่ในช่วงสมัยล้านนา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545) ซึ่งในพื้นที่บริเวณดอยเวียงพบเนินโบราณสถาน มีชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมวางตัวกระจายอยู่บนผิวดิน นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ปมขมวดพระเกศา ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาเวียงกาหลง ภาชนะดินเผาสีน้ำตาลขี้ผึ้ง และบริเวณจุดสูงสุดของเนิน พบกลุ่มโบราณสถานประกอบด้วย วิหาร เจดีย์ และอาคาร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 85 - 86)

เมืองแม่ฮ่องสอน ปรากฏหลักฐานในพื้นที่บริเวณ กลุ่มโบราณสถานบ้านทุ่งกองมู ตำบลปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน โดยในพื้นที่จะมีเนินโบราณสถานทั้งสิ้น 3 เนิน จากหลักฐานที่ถูกค้นพบขึ้นมาสามารถสันนิษฐานค่าอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 อย่างไรก็ตามพื้นที่บริเวณปางหมุนั้นจะถูกละเลยระดับความสำคัญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24

เมืองปาย เป็นหัวเมืองขึ้นชั้นที่ 1 ของล้านนา มีเอกสารที่สามารถกล่าวถึงความเชื่อมโยงบริบททางด้านประวัติศาสตร์ได้ โดยได้มีการกล่าวถึง “เมืองน้อย” (ตั้งอยู่ที่ตำบลเวียงเหนือ อำเภอปาย) โดยในเอกสารได้กล่าวถึงเรื่องราวของ “ท้าวบุญเรือง” ราชบุตรของพระเจ้าติโลกราชที่ถูกข่มขืนก่อนถูกสังหารในเวลาต่อมาเนื่องจากถูกใส่ร้าย เมืองน้อยยังเป็นสถานที่ประทับของของเชื้อพระวงศ์ในราชวงศ์มังรายถึงสองพระองค์ ได้แก่ พระยอดเชียงราย และพระเมืองเกษเกล้า ทั้งนี้จากการสำรวจและขุดค้นทางด้านโบราณคดีเมืองน้อย พบว่าเป็นเมืองที่มีการกระจายของโบราณสถานทั่วเมืองไม่น้อยกว่า 30 แห่ง โดยเฉพาะ **วัดพระธาตุเมืองน้อย** มีกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบทางศิลปกรรมแบบล้านนา เช่น เจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา มีอายุราวได้ราวกลาง - ปลายในพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนี้ยังตีความได้ว่าโบราณสถานเมืองน้อยนี้ในอดีตคงเป็นศูนย์กลาง ทางศาสนาที่สำคัญของชาวไทใหญ่ ที่มักเพาะปลูกและอาศัยอยู่บนพื้นที่ราบมากกว่าป่าภูเขา หรือ ลานทุ่ง ที่มักจะอาศัยอยู่บนภูเขา (สรวิศ อ่องสกุล, 2561)

จากที่กล่าวถึงเมืองโบราณในพื้นที่แม่ฮ่องสอนที่มีความเชื่อมโยงในบริบททางด้านการเมืองกับล้านนา จะเห็นได้ว่าพื้นที่แม่ฮ่องสอนนั้นมีความสัมพันธ์กับดินแดนล้านนามาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากหลักฐานที่เป็นโบราณสถานที่ปรากฏภายในเมือง ซึ่งเริ่มจากเวียงเก่า (เมืองยวมใต้) จนมาถึงเมืองโบราณทั้ง 3 เมืองที่ตั้งอยู่ในแม่ฮ่องสอนที่มีอายุร่วมสมัยกับ

ล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 ทั้งนี้บริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างแม่ฮ่องสอนกับดินแดนล้านนาจะมีความชัดเจนมากขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 24 เป็นต้นไป ในฐานะหัวเมืองขึ้นของนครเชียงใหม่ ในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

2.2 แม่ฮ่องสอนในสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

กล่าวได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นยุคทองทางด้านประวัติศาสตร์ที่ความชัดเจนมากที่สุดของแม่ฮ่องสอน เนื่องจากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นไป เมืองแม่ฮ่องสอนมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย มีการอพยพของผู้คนในลุ่มน้ำต่าง ๆ และฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน การกลายเป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจขนาดย่อม การเข้ามาของชาติตะวันตก และสงครามโลกครั้งที่ 2 เหตุการณ์ทางประวัติเหล่านี้จะสามารถประกอบเป็นเรื่องราวความเป็นเมืองแม่ฮ่องสอนได้อย่างครบถ้วน โดยผู้วิจัยจะเรียบเรียงและนำเสนอตามลำดับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ดังนี้

เมืองแม่ฮ่องสอนมีสถานะเป็นหัวเมืองขึ้นของล้านนา ในเอกสารประวัติอำเภอแม่ฮ่องสอน ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำปาย ตรงกับสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศราชาธิปไตย (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 5 ในช่วง พ.ศ. 2390 – 2397) โดยเหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ชาวบ้านที่อยู่กระจัดกระจายในพื้นที่แม่น้ำปายได้รวมตัวกันและสร้างหมู่บ้าน มีชื่อว่าบ้านโป่งหมู (ปัจจุบัน คือ ปางหมู) โดยเริ่มจากที่พระองค์ต้องการทราบว่าเป็นพื้นที่บริเวณป่าชายแดนทางด้านตะวันตกที่ติดกับพื้นที่ชายแดนพม่า ความเป็นไปอย่างไร จึงได้ส่ง “เจ้าแก้วเมืองมา” พร้อมกำลังพลขึ้นไปสำรวจพื้นที่และจับช้างป่า ซึ่งเจ้าแก้วเมืองมาได้เดินทางเลียบแม่น้ำปายลงมาทางใต้และได้พบว่าพื้นที่บริเวณนี้มีหมู่บ้านออกมาหากินเป็นจำนวนมาก และมีสภาพภูมิประเทศที่สามารถตั้งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยได้ จึงหยุดพักกำลังพลและรวบรวมชาวบ้านชาวไตที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ จากนั้นได้แต่งตั้งพะกำหม่อง (ชาวไต) เป็นหัวหน้าหมู่บ้านปกครอง หลังจากนั้นก็ได้มีการชวนผู้คนให้อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงมาอยู่ในหมู่บ้านมากขึ้น จนทำให้มีบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น และกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ในเวลาถัดมาต่อมา พะกำหม่องและแสนโกมได้กราบทูล ขออนุญาตเจ้าเมืองเชียงใหม่ ในการค้าขายไม้ขอนสักส่งไปขายที่เมืองมะละแหม่ง ประเทศพม่า โดยใช้วิธีชักลากลงลำห้วยแล้วปล่อยให้ไหลลงแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการทำเศรษฐกิจขนาดย่อม ๆ ที่พอจะสร้างรายได้เพื่อนำเงินไปถวายให้แก่เจ้าเมืองและปรับปรุงหมู่บ้าน เมื่อเวลาผ่านไปบ้านโป่งหมูได้มีการขยายกลายเป็นชุมชนที่ใหญ่และมีความมั่งคั่ง

ในเวลาต่อมาเจ้าแก้วเมืองมาได้เดินทางล่องลงมาทางใต้ จนถึงลำห้วยแห่งหนึ่ง ซึ่งมีชาวไทใหญ่ ตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว จึงหยุดพักไพร่พลและให้ช้างต่อหมอควาญออกจับช้างป่าในบริเวณนั้น แล้วตั้งคอกฝึกสอน ช้างป่าที่ริมลำห้วย ในขณะที่เจ้าแก้วเมืองมาได้มอบหมายให้บุตรเขยพะกำหม่องชื่อ “แสนโกม” ที่ติดตามมานั้น ออกไปเชิญชวนชาวไทใหญ่ที่อยู่กระจัดกระจายให้มาอยู่รวมกัน ในหมู่บ้านแล้วได้ทำการแต่งตั้ง แสนโกม เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน โดยใช้ชื่อหมู่บ้านว่า

“แม่ฮ่องสอน” ซึ่งมีความหมายมาจากร่องน้ำอันเป็นสถานที่ฝึกสอน ช้างป่า (“แม่” คือ แม่น้ำ “ฮ่อง” ตามภาษาไทยใหญ่ คือ ร่องน้ำหรือท้องร่องหรือลำธาร และ “สอน” ตามภาษาไทยใหญ่ คือ เรียนหรือสอน) (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 18 - 19)

2.3 แม่ฮ่องสอนในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 6 ในช่วง พ.ศ. 2399 – 2413)

ในเอกสารประวัติอำเภอขุนยวม ได้กล่าวถึงเหตุการณ์การสู้รบกันในหมู่บ้านไทใหญ่ บริเวณฝั่งแม่น้ำคง (แม่น้ำสาละวิน) ทำให้เกิดการอพยพของชาวไทใหญ่เข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยเข้ามายังบ้านแม่ฮ่องสอน บ้านขุนยวม และเมืองปาย ในการอพยพครั้งนี้มีบุคคลสำคัญที่จะเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอนในเวลาถัดมา มีชื่อว่า “ชานกะเล” โดยได้อพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านปางหมู ซึ่งชานกะเลเป็นคนดีที่ขยันทำมาหากิน และประพฤติตนรับใช้พะกาหม่องเป็นอย่างดี ซึ่งในเวลาต่อมาพะกาหม่องได้ยก “นางใส” ผู้เป็นลูกสาวให้เป็นภรรยาของชานกะเล ชานกะเลจึงได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านขุนยวม และด้วยลักษณะนิสัยที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำให้ชานกะเล “กลายเป็นผู้ครองเมืองขุนยวมคนแรก” ในระหว่างนั้นนางใสได้ถึงแก่กรรม และชานกะเลได้อยู่กินกับพระนางเมวดี (เจ้านางเมี้ยะ) หลานสาวของเจ้าฟ้าโกหร่าน ชานกะเลสามารถทำให้เมืองขุนยวมเจริญรุ่งเรืองจากการค้าไม้กับพม่า และได้ถูกเรียกให้ไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ที่เชียงใหม่เป็นระยะเวลา 3 ปีเศษ ในระหว่างนั้นชื่อเสียงของชานกะเลเป็นที่เลื่องลือทำให้มีชาวไทใหญ่ และชาวตองสูที่มีความเชี่ยวชาญในด้านการทำไม้จากเดิมที่อาศัยอยู่ในฝั่งพม่าได้อพยพเข้ามาอาศัยสร้างที่อยู่ ทำไร่ และทำนา ในเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นจำนวนมากขึ้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสาร และจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 19)

2.4 ในสมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ 7 พ.ศ. 2416 - 2440)

ชานกะเลได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ตั้งให้เป็น “พญาสิงหนาท” ปกครองเมืองขุนยวม ในปี พ.ศ. 2517 จนได้รับการเลื่อนศักดิ์เป็น “พญาสิงหนาทราชา” และให้ไปปกครองเมืองหน้าด่านอย่างเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นหลัก โดยมีเมืองปาย และขุนยวมเป็นเมืองรอง พญาสิงหนาทราชาได้ปกครองพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนให้เจริญขึ้น อย่างรวดเร็ว ได้มีการขุดคูเมืองและสร้างประตูเมืองขึ้น ในปี พ.ศ. 2428 เมื่อพญาสิงหนาทราชาถึงแก่กรรม ได้มีการแต่งตั้งเจ้านางเมวดี ภรรยาของพญาสิงหนาทราชา ขึ้นปกครองแทน และให้ปู่โทะคนสนิทเป็นพญาขันธเสมาราชานุรักษ์ เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินต่อมาเมื่อเจ้านางเมวดีถึงแก่กรรม เจ้าอินทวิชยานนท์จึงแต่งตั้ง “พญาขันธเสมาราชานุรักษ์” เป็นพญาพิทักษ์สยามเขตให้ปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จัดระบบการปกครองใหม่ โดยรวมเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองขุนยวม เมืองปาย

และเมืองยวม (แม่สะเรียง) เป็นหน่วยเดียวกันเรียกว่า “บริเวณเชียงใหม่ตะวันตก” ตั้งที่ว่าการแขวง (มีฐานะเทียบเท่าเมือง) ที่เมืองขุนยวมทางเมืองเชียงใหม่ได้แต่งตั้งบุตรของพญาพิทักษ์สยามเขตชื่อ “ขุนหลู่” เป็นพญาพิศาลฮ่องสอนบุรี ซึ่งภายหลังได้ขึ้นปกครองแทนบิดาในปี พ.ศ. 2450

ในปี พ.ศ. 2453 รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ตั้งเมืองจัตวาขึ้นกับมณฑลพายัพ ย้ายที่ว่าการแขวงจากขุนยวมไปตั้งที่เมืองยวม เมื่อปี พ.ศ. 2446 และย้ายมาตั้งที่แม่ฮ่องสอนให้ชื่อว่า จังหวัดแม่ฮ่องสอน แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุรราช (เปลื้อง) มาปกครองเมืองแม่ฮ่องสอนหรือเป็นผู้ว่าราชการ จังหวัดแม่ฮ่องสอนคนแรก (คณะกรรมการฝ่าย ประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, หน้า 19)

กล่าวได้ว่าในช่วงสมัยเจ้าเจ็ดตนครองนครเชียงใหม่ พื้นที่แม่ฮ่องสอนในฐานะหัวเมืองขึ้นของเชียงใหม่ได้มีการยกระดับขึ้นเรื่อย ๆ จนเข้าสู่การพัฒนาเมืองให้กลายเป็นรัฐ จากบริบทการปกครองที่เปลี่ยนไปจากล้านนาสู่สยาม ทำให้เราสามารถเห็นลำดับการเปลี่ยนผ่านของการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอนอย่างชัดเจน นอกจากนี้การเข้ามาของชาวไทยใหญ่เป็นปัจจัยสำคัญอย่างมากที่ทำให้แม่ฮ่องสอนมีความโดดเด่นทางด้านศิลปะและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก

3. แม่ฮ่องสอนสมัยใหม่

แม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากจากการที่ยกระดับชุมชนกลายเป็นเมือง จนกระทั่งกลายเป็นรัฐ ซึ่งมีการติดต่อค้าขายทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ได้อย่างกว้างขวาง การค้าไม้เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้แม่ฮ่องสอนนั้นเจริญรุ่งเรืองอย่างก้าวกระโดด หากแต่ในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2400 เป็นต้นมา ทศวรรษดังกล่าวเป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแม่ฮ่องสอนกับเมืองเชียงใหม่ได้กลับมาเริ่มต้นอีกครั้ง และนำไปสู่การสถาปนาเมืองแม่ฮ่องสอนให้เป็นเมืองชายแดน ที่มีความสำคัญในด้านทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ และการเมืองของรัฐบาลสยามในขณะนั้น และเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสถาปนารัฐสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

แม้ว่าเมืองแม่ฮ่องสอนอาจเกิดขึ้นจากการเข้าแทรกแซงของเมืองเชียงใหม่และรัฐบาลสยาม โดยสังเกตได้ชัดจากจากนโยบายการจัดการการปกครองของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งเริ่มจาก “พระยาสิงหนาทราชา” เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ได้ถึงแก่กรรม ปู่ขุนโทะ หรือ พระยาขันธะสเสมา มาราชานุรักษ์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็น “พระยาพิทักษ์สยามเขต” เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นผู้ปกครองจากเจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่ในขณะเดียวกันหากพิจารณาจากประเด็นความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การทำไม้ การค้าวัว หรือการทำการค้ากับชาติตะวันตก กล่าวคือประเทศอังกฤษ ที่เข้ามาในพื้นที่ประเทศพม่า และพื้นที่ติดชายแดนพม่า เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ ซึ่งคนกลุ่มดั้งเดิมไม่เคยนำมาเป็นสินค้าสำคัญ หรือมีบทบาทในการค้าข้ามภูมิภาคมาก่อน โดยเฉพาะการทำป่าไม้ ทำให้เกิดการเติบโตของชุมชนที่เริ่มสร้าง ความเป็นถิ่นฐานถาวรในบริเวณเมืองแม่ฮ่องสอน (นุชนางค์ ชุมดี, 2558)

3.1 การค้าไม้

การค้าไม้ หรือการทำไม้สักในภาคเหนือโดยเฉพาะในพื้นที่ชายขอบอย่าง “แม่ฮ่องสอน” นั้นมีความสำคัญอย่างมาก โดยเริ่มจากบริษัททำไม้ต่างชาติเข้ามารับสมัครปทานตัดไม้สักในเขตล้านนา ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ตามธรรมชาติ จากการศึกษาประวัติศาสตร์การทำไม้พบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2383 กลุ่มชาวมอญ และชาวพม่าต่างพากันอพยพและเดินทางเข้ามาฝากตัวกับเจ้านายเมืองเหนือ และในเวลาต่อมาได้รับอนุญาตให้เช่าสัมปทานป่าไม้ในบริเวณจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ต่อมาหลังจากปี พ.ศ. 2428 เมื่อพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ป่าไม้ในพม่าเริ่มลดน้อยลง บริษัทการค้าของอังกฤษที่เคยทำป่าไม้ในพม่าจึงได้ขยายกิจกรรมทำป่าไม้เข้ามาในพื้นที่ล้านนา ดังนี้

- 1) บริษัทบริติช บอร์เนียว จำกัด (British Borneo Company) พ.ศ. 2432
- 2) บริษัทสยามฟอเรสเรสต์ (Siam Forest Company) พ.ศ. 2435

ซึ่งต่อมาบริษัทที่มีบทบาทมากที่สุดคือ **บอมเบย์เบอร์มา** นอกจากนี้แล้วยังมีผู้ทำป่าไม้รายย่อย เช่น ชาวพม่า ไทใหญ่ ขุนนางสยาม และเจ้านายเมืองเหนือ ซึ่งในระยะแรกเจ้าผู้ครองนครจะให้สัมปทานกับผู้ประสงค์จะเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าในเขตปกครองของเจ้าผู้ครองนคร และผู้ที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในป่าผืนใดก็ตามจะต้องเสียเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าผู้ครองนครนั้น ๆ ตามขนาดและจำนวนของไม้ที่ตัดได้ (ขมัยโณม สุนทรสวัสดิ์, 2521)

แม้ว่าชาวพม่า ไทใหญ่ และเจ้านายฝ่ายเหนือทำกิจการป่าไม้ก่อนที่บริษัทฯ การค้าของประเทศอังกฤษจะเข้ามามีบทบาท แต่เมื่อบริษัทอังกฤษเข้ามาดำเนินกิจการป่าไม้อย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ 2430 บริษัทฯ อังกฤษสามารถควบคุมป่าไม้ทางภาคเหนือได้เกือบเบ็ดเสร็จจากเหตุผล 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก คือ ความได้เปรียบเรื่องทุน เพราะกิจการป่าไม้ต้องมีค่าใช้จ่ายมาก เช่น ค่าเปิดป่า ค่าต่อไม้ ค่าแรงงาน และค่าจ้างช่างลากไม้

ประการที่สอง คือ อังกฤษสามารถควบคุมการส่งออกไม้สัก บริษัทบอมเบย์ เบอร์มามีการลงทุนสูง จึงสามารถขยายพื้นที่ในการขอรับเช่าสัมปทานทำป่าไม้ ภายหลังจากข้อพิพาทเรื่องเขตแดนระหว่างสยามกับพม่า สิ้นสุดลงประมาณปี พ.ศ. 2435 ทำให้กิจการทำไม้ในภาคเหนือมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการตั้งบริษัทบอมเบย์เบอร์มาสาขาในเขตพื้นที่แม่ฮ่องสอน ได้แก่ ที่อำเภอเมือง (ที่ทำการป่าไม้แม่ฮ่องสอนปัจจุบัน) ที่อำเภอแม่สะเรียง (บ้านพักหัวหน้าป่าไม้อำเภอแม่สะเรียง) และที่อำเภอปาย (บริเวณโรงเรียนอนุบาลเวียงใต้) ทำให้กิจการการทำไม้ในพื้นที่แม่ฮ่องสอนนั้นขยายตัวมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเข้ามาตั้งสำนักงานสาขาปาย แม่ฮ่องสอน และแม่สะเรียงเพื่อควบคุมการตัดไม้และชักลากลงแม่น้ำมดเป็นแพล่องลงลำน้ำปายไปยังแม่ฮ่องสอน

กระทั่งไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน หรือแม่น้ำคง จากนั้นแปรรูปเป็นไม้แผ่นแล้วลำเลียงไปยังอ่าวมะตะมะ เพื่อส่งออกไปจำหน่ายยังประเทศอังกฤษ กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของประเทศ โดยไม้สักที่ส่งต่างประเทศ ส่วนมากถูกลำเลียงส่งไปจำหน่ายในประเทศอินเดีย และประเทศในทวีปยุโรป โดยในระหว่างปีพ.ศ. 2448 - 2452 และต่อมาหลังจากปี พ.ศ. 2452 รัฐบาลสยามมีนโยบายคุ้มครองป่าไม้สัก จึงทำให้ปริมาณการส่งออกลดลง ในช่วงปี พ.ศ. 2453 - 2463 และในช่วงปี พ.ศ. 2463 - 2483 มูลค่าการส่งออกเหลือเพียงร้อยละ 4 เท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการไม้สักจากต่างประเทศลดลง โดยมีการใช้ไม้ชนิดอื่นทดแทน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2498 บริษัทบอมเบย์เบอร์มาได้เลิกกิจการพร้อมกับ การยกเลิกสัมปทานการทำป่าไม้ของรัฐบาลสยาม (นุชนากค์ ชุมดี, 2558)

3.2 สงครามโลกครั้งที่ 2

สงครามโลกครั้งที่ 2 หรือ สงครามมหาเอเชียบูรพาเกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. 2484 - 2488 ประเทศไทยได้เข้าร่วมสงครามในครั้งนี้ ในช่วงต้นของสงคราม พ.ศ. แม่ฮ่องสอนถูกยกให้มีบทบาทในฐานะ “ทางผ่าน” ให้แก่ทหารญี่ปุ่นเพื่อเดินทางไปยังพม่าโดยใช้ช่องทาง บ้านห้วยต้นนุ่น อำเภอขุนยวม จนกระทั่งเวลาผ่านไปในช่วงปี พ.ศ. 2485 - 2486 กองทัพญี่ปุ่นเริ่มพ่ายต่อกองทัพสัมพันธมิตรในแนวรบประเทศพม่า ทหารญี่ปุ่นจึงถอยทัพกลับมาในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน ต่อมาในช่วงท้ายของสงครามช่วงปี พ.ศ. 2487 กองทัพญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้ตั้งค่ายทหารอยู่ในเขตอำเภอขุนยวม โดยเลือกใช้พื้นที่ตามใต้ถุนวัด ศาลา วัด เช่นที่ วัดหัวเวียง หรือวัดม่วยต่อ (ปัจจุบันรวมเป็นวัดเดียวกัน) กับวัดคำโน เป็นที่ตั้งหน่วยพยาบาล ศาลาวัดชุมเป็นที่ตั้งหน่วยสื่อสารกลาง บริเวณหน้าวัดโพธาราม ใกล้ฝั่งแม่น้ำยวมเป็นที่ตั้งหน่วยเสบียงอาหาร และที่ศาลากลางบ้านเยื้องกับสถานีตำรวจภูธร อำเภอขุนยวม เป็นที่ตั้งปืนกล 2 กระบอก โดยหันปากกระบอกปืนไปทางสถานีตำรวจ และใช้เป็นที่รับรายงานตัวของทหารที่เข้ามาภายหลัง (ศุภย์ไทยใหญ่ศึกษา, 2554)

อย่างไรก็ตามหลังจากเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดลง เมืองแม่ฮ่องสอนนั้นได้กลายเป็นสถานที่ที่มีความทรงจำและเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งนี้อย่างมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ของอำเภอขุนยวม ที่เป็นแหล่งความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งนั้นได้เป็นอย่างดี การเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นส่งผลให้สภาพความเป็นอยู่และสังคมเมืองนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือการเข้ามาอยู่อาศัยของกองทัพญี่ปุ่นทำให้ผู้คนได้มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น อาหาร ภาษา เป็นต้น นอกจากนี้การเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นยังนำมาซึ่งความเจริญ ประกอบกับหลังจากจบสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้แล้ว ในขณะเดียวกันด้านการปกครองของสยามหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร ในปี พ.ศ. 2475 ทำให้สภาพภาพของเมืองแม่ฮ่องสอนนั้นสามารถที่จะดำเนินนโยบายพัฒนาพื้นที่ในด้านต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ทำให้มีความเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น เช่น การพัฒนาในด้านการคมนาคม การศึกษา เศรษฐกิจ ซึ่งการพัฒนาสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน

พื้นที่ภาคเหนืออย่างมีนัยสำคัญ เมืองแม่ฮ่องสอนจึงได้รับโอกาสในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญ และทำให้แม่ฮ่องสอนนั้นสามารถเป็นเมืองที่เจริญและเข้าสู่ช่วงสมัยใหม่ได้

3.3 กลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดในภาคเหนือของประเทศไทย มีประวัติศาสตร์อันยาวนานที่ถูกหล่อหลอมโดยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย จังหวัดมีพื้นที่ติดกับประเทศพม่าและเป็นที่รู้จักจากภูเขาสูงชันและหุบเขาที่ปกคลุมด้วยหมอก เมื่อเวลาผ่านไปจึงกลายเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลายกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างก็มีส่วนสนับสนุนภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์

3.4 ผู้ตั้งถิ่นฐานยุคแรก

พื้นที่ปัจจุบันในแม่ฮ่องสอนเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนพื้นเมือง เช่น กะเหรี่ยงมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ ชาวกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่อพยพมาจากพม่าเป็นเวลาหลายศตวรรษ รูปแบบการอพยพของพวกเขาจะเคลื่อนตัวตามแม่น้ำและหุบเขาอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งพวกเขาสร้างวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมขึ้น ชาวกะเหรี่ยงซึ่งขึ้นชื่อในเรื่องเทคนิคการทอผ้า แนวทางการเกษตร และประเพณีที่นับถือผีสง ยังคงเป็นส่วนสำคัญของประชากรในแม่ฮ่องสอน

3.5 อิทธิพลของชาวไทใหญ่

กลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้คือชาวนาน (หรือไทใหญ่) ซึ่งเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่ฮ่องสอนในศตวรรษที่ 19 ชาวนานซึ่งมาจากรัฐฉานของเมียนมาร์ได้นำระบบการเมืองที่มีโครงสร้างชัดเจนมาด้วยและก่อตั้งอาณาจักรเล็ก ๆ ขึ้นในพื้นที่ พวกเขาได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม ภาษา และศาสนาของพม่า (โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนานิกายเถรวาท) และอิทธิพลนี้เองที่ส่งผลต่อการพัฒนาภูมิภาคนี้ เมืองหลวงของแม่ฮ่องสอนก่อตั้งขึ้นโดยผู้ตั้งถิ่นฐานชาวนานในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ภายใต้การคุ้มครองของอาณาจักรล้านนา ซึ่งพยายามควบคุมพื้นที่ชายแดนนี้ ชาวนานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม การเมือง และสังคมของภูมิภาค

3.6 ต้นกำเนิดและการอพยพ

ชาวนานมีต้นกำเนิดในรัฐฉานของเมียนมาร์ โดยพวกเขามีการการอพยพครั้งใหญ่ของชาวไทที่แพร่กระจายไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาวนานใช้รูปแบบการปกครองแบบกระจายอำนาจ โดยมีนครรัฐต่างๆ ปกครองโดยหัวหน้าเผ่าหรือเจ้าชายที่เรียกว่า “ซอบวา” ผู้ปกครองกึ่งอิสระเหล่านี้รักษาดินแดนของตนเองไว้ในขณะที่ส่งบรรณาการให้แก่อาณาจักรที่ใหญ่กว่า เช่น อาณาจักรพม่า หรือในบางครั้งคืออาณาจักรล้านนาในภาคเหนือของประเทศไทย

การอพยพของชาวนามายังพื้นที่ที่ปัจจุบันคือแม่ฮ่องสอนเริ่มต้นขึ้นในศตวรรษที่ 18 และ 19 การอพยพนี้ส่วนใหญ่เกิดจากความไม่มั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจในรัฐฉาน รวมถึง

ความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อาณานิคมของพม่าและอังกฤษ ชาวฉานจำนวนมากแสวงหาที่หลบภัยข้ามชายแดนในพื้นที่ภูเขาทางตอนเหนือของประเทศไทย ซึ่งพวกเขาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นั่น

3.7 การก่อตั้งเมืองแม่ฮ่องสอน

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 อาณาจักรล้านนา (มีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่) พยายามรวบรวมอำนาจควบคุมพื้นที่ชายแดนภูเขาที่เชื่อมระหว่างประเทศไทยและพม่า ผู้ปกครองท้องถิ่นของล้านนาสนับสนุนให้ชาวฉานตั้งถิ่นฐานในแม่ฮ่องสอนเพื่อช่วยปกป้องชายแดนและสร้างเขตกันชนระหว่างอาณาจักรล้านนาและพม่า

เมืองแม่ฮ่องสอนก่อตั้งขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 โดยผู้ตั้งถิ่นฐานชาวฉานตามประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เมืองแม่ฮ่องสอนก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 1831 โดย “จองทองสุข” ผู้นำชาวฉานที่ถูกส่งมาโดยกษัตริย์ล้านนาเพื่อสร้างถิ่นฐานและฝึกช้างสำหรับทำสงคราม ภูมิภาคนี้ซึ่งมีป่าทึบและหุบเขาอันอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นสถานที่ในอุดมคติสำหรับชุมชนชาวไทใหญ่ที่จะเจริญรุ่งเรือง และชาวไทใหญ่ได้นำประเพณี ภาษา และการปฏิบัติทางพุทธศาสนาด้วย ในแง่ของการดำรงชีพ ชาวไทใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ปลูกข้าว และพืชผลอื่น ๆ ในหุบเขา พวกเขายังมีบทบาทสำคัญในการค้าช้าง เนื่องจากแม่ฮ่องสอนเป็นที่รู้จักในการฝึกช้าง โดยช้างจะถูกใช้ทั้งเป็นพาหนะและตัดไม้ในป่าทึบ

3.8 ความวุ่นวายทางการเมืองและประวัติศาสตร์

ตลอดศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ชาวไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอนติดอยู่กับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของทางการพม่า อังกฤษ และสยาม (ไทย) พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ชายแดนที่มีข้อพิพาท และชาวไทใหญ่มักพบว่าตนเองอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งในภูมิภาค

ในช่วงที่อังกฤษปกครองพม่า ซึ่งเริ่มขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ชาวฉานจำนวนมากได้อพยพเข้ามาทางตอนเหนือของประเทศไทยเพื่อหลีกเลี่ยงภาษีที่หนักหน่วงและความวุ่นวายทางการเมืองภายใต้การปกครองของอาณานิคม แม่ฮ่องสอนกลายเป็นสถานที่ปลอดภัยสำหรับผู้ลี้ภัยเหล่านี้ ทำให้ประชากรชาวฉานในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และพม่าได้รับเอกราชในปี พ.ศ. 2491 ความไม่มั่นคงทางการเมืองยังคงดำเนินต่อไปในรัฐฉาน โดยกลุ่มกบฏชาวฉานหลายกลุ่มต่อสู้เพื่อเอกราชหรืออิสรภาพจากรัฐบาลกลางของพม่า ส่งผลให้ชาวฉานอพยพเข้ามายังแม่ฮ่องสอนมากขึ้น โดยบางส่วนหลบหนีความขัดแย้งและบางส่วนแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า

3.9 ยุคสมัยใหม่

ปัจจุบันชาวฉานเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่ที่สุดกลุ่มหนึ่งในแม่ฮ่องสอน และอิทธิพลทางวัฒนธรรมของพวกเขาปรากฏให้เห็นทั่วทั้งจังหวัด แม้ว่าคนรุ่นใหม่ของชาวฉานจะผสมผสานเข้ากับสังคมไทยแล้ว แต่หลายคนยังคงรักษาภาษา ประเพณี และการปฏิบัติทางศาสนาของตนเอาไว้

แม่ฮ่องสอนยังคงเป็นฐานที่มั่นของวัฒนธรรมฉานในประเทศไทย และจังหวัดนี้ตั้งอยู่ใกล้กับเมียนมาร์ ทำให้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและครอบครัวระหว่างชาวฉานทั้งสองฝั่งชายแดน

ยังคงแข็งแกร่ง ชาวฉานมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเมืองแม่ฮ่องสอน และการมีอยู่ของพวกเขาได้หล่อหลอมให้เมืองแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองที่มั่นคงและเจริญรุ่งเรือง

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยแนวคิดและคติการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 - 25 มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน 2) ศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 3) ศึกษาแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 การดำเนินการวิจัยเพื่อรวบรวมข้อมูลที่ในงานวิจัยนี้สามารถจำแนกได้โดยคร่าว ๆ เป็น 2 ขั้นตอนคือ การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ และการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งสะท้อนหรือสอดคล้องกับการดำเนินงานวิจัย 2 ช่วงใหญ่ ๆ ดังนี้ คือข้อมูลทุติยภูมิเป็นข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษาเอกสารในระยะ 6 เดือนแรกของการดำเนินงาน และข้อมูลปฐมภูมิเป็นข้อมูลที่ได้รับจากการลงพื้นที่ภาคสนามในช่วงระยะ 6 เดือนต่อมา ดังมีรายละเอียดการดำเนินงานทั้ง 2 ช่วงดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ

ข้อมูลทุติยภูมิเป็นข้อมูลที่คณะผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ศิลปะแม่ฮ่องสอน และแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ได้รายงานแล้ว ในบทที่ 2 ในการนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลทุติยภูมิทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยได้ศึกษาภาพรวมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และศึกษาข้อมูลของแต่ละอำเภอที่อยู่ในขอบเขตของการวิจัย (อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง) ในช่วงระยะ 6 เดือนแรกของการวิจัย จากนั้นสังเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมเพื่อให้ได้องค์ความรู้เบื้องต้นของพื้นที่วิจัยให้แล้วเสร็จ ก่อนการลงพื้นที่ภาคสนามในระยะต่อมาการสังเคราะห์ข้อมูล เช่น การนำข้อมูลที่รวบรวมได้นั้นมาบันทึกลำดับเหตุการณ์ จัดจำแนกข้อมูล จำแนกเจดีย์ เพื่อบันทึกการกระจายตัวของเจดีย์ในแต่ละอำเภอ จากนั้นศึกษาเปรียบเทียบกำหนดอายุสมัยของเจดีย์ เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการเตรียมข้อมูลเพื่อการลงพื้นที่ภาคสนาม ทั้งนี้ในเบื้องต้นพบว่าในพื้นที่ 4 อำเภอมีเจดีย์ที่ทำการศึกษาทั้งหมด 26 แห่ง ดังต่อไปนี้

1. อำเภอปาย ได้แก่ วัดหลวง วัดน้ำฮู และวัดพระธาตุเมืองน้อย
2. อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ วัดพระธาตุคอกงมู วัดก้ากอ วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดปางล้อ วัดพระนอน วัดหัวเวียง วัดผาอ่าง วัดพระธาตุคอกงมู และวัดกลางทุ่ง
3. อำเภอขุนยวม ได้แก่ วัดม่วยต่อ วัดต่อแพ วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน วัดคอกงมูเหนือ วัดคำโน และวัดโพธาราม

4. อำเภอแม่สะเรียง ได้แก่ วัดจองสูง วัดพระธาตุตุงคำ วัดพระธาตุจอมมอญ วัดจอมแจ้ง วัดจอมทอง วัดจอมกิตติ และวัดศรีบุญเรือง

การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิเมื่อลงพื้นที่ภาคสนาม

ในส่วนนี้เป็นการรายงานการดำเนินการวิจัยเมื่อลงพื้นที่ภาคสนาม ซึ่งสามารถแบ่งย่อยออกเป็นประเด็นการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ทั้งข้อมูลที่เป็นเชิงคุณภาพและข้อมูลเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างหรือบุคคลในพื้นที่ที่ให้ข้อมูลประเภทต่าง ๆ การรวบรวมข้อมูล และสุดท้ายคือการวิเคราะห์ข้อมูล

1. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลโดยรวม

ข้อมูลปฐมภูมิเป็นข้อมูลที่คณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมขณะลงพื้นที่ภาคสนามในพื้นที่ 4 อำเภอของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงระยะ 6 เดือนต่อมา โดยใช้เครื่องมือที่ได้พัฒนารวม 2 ชิ้น ดังนี้

1.1 แบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

1.2 แบบสัมภาษณ์ข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

อนึ่ง เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างวัตถุประสงค์และเครื่องมือที่พัฒนาขึ้น เพื่อรองรับวัตถุประสงค์นั้น ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เสนอแนวความคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอนใช้แนวคิดของอัลวิน ทอฟเฟอร์ (Alvin Toffler) นักคิดและนักวิจารณ์ร่วมสมัยชาวอเมริกัน เสนอกรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันผ่านหนังสือ The Third Wave (คลื่นลูกที่สาม)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25 ใช้เครื่องมือหมายเลข 1

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ศึกษาแนวความคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25 ใช้เครื่องมือหมายเลข 2

2. กลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูลโดยรวม

กลุ่มเป้าหมายหรือกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้เป็นการกำหนดเป้าหมายอย่างเจาะจง (purposive sampling) เฉพาะกลุ่มคน องค์กร หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน หรือบุคคลในพื้นที่ที่ได้รับการกำหนดเป็นพื้นที่วิจัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (พื้นที่ 4 อำเภอของจังหวัดอันได้แก่ อำเภอปาย อำเภอแม่สะเรียง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และอำเภอขุนยวม) ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในทุกระดับ ทั้งในระดับกำหนดนโยบายและระดับผู้ปฏิบัติงาน รวมทั้งหน่วยงาน กลุ่มบุคคล เครือข่ายในพื้นที่ ที่มีบทบาทสำคัญหรือประสบการณ์ในการส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเชิงวัฒนธรรม เช่น ตัวแทนหน่วยงานจากวัฒนธรรมจังหวัด

สำนักงานการ ท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน สื่อมวลชน สถาบันการศึกษาในจังหวัด (เช่น วิทยาลัยชุมชน) บริษัทนำ เทียว ผู้นำท้องถิ่น ผู้ทำทางศาสนา ปราชญ์ท้องถิ่น ศิลปินพื้นบ้าน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ประกอบ กิจการและเครือข่ายผู้ประกอบการ ผู้ประกอบอาชีพมัคคุเทศก์ นักท่องเที่ยว ผู้ทรงคุณวุฒิ ชุมชนและ ชาวบ้านที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อให้การเสนอข้อมูลการดำเนินงานวิจัยเป็นระบบยิ่งขึ้น ในส่วนต่อไปนี้ผู้วิจัยขอ นำเสนอการดำเนินการวิจัยที่รองรับแต่ละวัตถุประสงค์เป็นเบื้องต้น ตามด้วยการบรรยายเครื่องมือ วิจัยแต่ละชิ้นโดยละเอียด กลุ่มตัวอย่างซึ่งแตกต่างกันไปตามเครื่องมือและวัตถุประสงค์ การเก็บ รวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ตามลำดับโดยละเอียดดังนี้

3. การดำเนินการวิจัยเพื่อรองรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

เพื่อเสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน **การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล**

ในส่วนของการรายงานการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อรองรับวัตถุประสงค์ที่ 1 (กำหนดอัตลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละอำเภอ) นี้ใช้แนวคิดของตามกรอบคิดของอัลวิน ทอฟเฟอร์ (Alvin Toffler) นักคิดและนักวิจารณ์ร่วมสมัยชาวอเมริกัน เสนอกรอบแนวคิด ของการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันผ่านหนังสือ The Third Wave (คลื่นลูกที่สาม)

4. การดำเนินการวิจัยเพื่อรองรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

ศึกษารูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25

4.1 เครื่องมือและกลุ่มตัวอย่าง

เนื่องจากความหลากหลายของเครื่องมือวิจัยและกลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูล และเพื่อหลีกเลี่ยง ความสับสน ส่วนนี้จึงเป็นการรายงานการดำเนินการวิจัยในประเด็นเครื่องมือและ กลุ่มตัวอย่างที่รองรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ของงานวิจัยเท่านั้น ดังนี้

เครื่องมือหมายเลข 1 แบบสำรวจข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในจังหวัด แม่ฮ่องสอน ซึ่งมีคำถามทั้งหมดรวมทั้งหมด 13 ข้อ (ภาคผนวก ก) ซึ่งคณะผู้วิจัยต้องหาคำตอบให้กับ คำถามเหล่านี้และบันทึกข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีจำนวน 15 แห่ง เมื่อลงพื้นที่ ภาคสนาม เพื่อให้ได้ข้อมูลทางกายภาพของเจดีย์ที่เป็นปัจจุบัน โดยคณะผู้วิจัยได้ลงภาคสนามและ เก็บบันทึกรวบรวมข้อมูลด้วยตัวเอง จากนั้นสังเคราะห์ข้อมูลเจดีย์ที่ได้จากการลงพื้นที่ภาคสนาม ใน แต่ละอำเภอจากการสำรวจพื้นที่จริง และนำมาสรุปทำแผนที่การกระจายตัวของเจดีย์ในแต่ละอำเภอ

4.2 การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

คณะผู้วิจัยได้ที่ลงพื้นที่ภาคสนาม ในพื้นที่ 5 อำเภอของแม่ฮ่องสอน โดยใช้เครื่องมือ หมายเลข 1 แล้วนั้น และคณะผู้วิจัยได้บันทึกข้อมูลด้วยตัวเองพร้อมการบันทึกเสียง ซึ่งในภายหลัง

คณะผู้วิจัยได้ถอดเทปจากการสัมภาษณ์ เรียบเรียงข้อมูลจากแบบสอบถาม และบทสัมภาษณ์ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งข้อมูลจากการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนาม เรื่องเล่า หรือความทรงจำของบุคคลในชุมชน

คณะผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้รับเหล่านี้มาวิเคราะห์เชิงคุณภาพ เพื่อจัดหมวดหมู่และเรียบเรียงข้อมูล เพื่ออธิบายหรือเชื่อมโยงสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์และความหมายของข้อมูลที่ได้ จากนั้นสรุปเป็นข้อมูลของพื้นที่วิจัย และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตีความกับข้อมูลจากเอกสาร เพื่อดูการกระจายตัวของเจตคติในแต่ละอำเภอจากการสำรวจพื้นที่จริง

5. การดำเนินงานวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3

ศึกษาแนวคิดการสร้างเจตคติในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25

5.1 เครื่องมือ

เครื่องมือหมายเลข 2 แบบสัมภาษณ์ข้อมูลโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ 4 อำเภอของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

มีคำถามทั้งหมด 7 ข้อ เช่น ภูมิหลังของแหล่งโบราณสถานและแหล่ง โบราณคดี ความเชื่อ ความรู้ต่อแหล่งโบราณสถาน และแหล่งโบราณคดี เป็นต้น (ภาคผนวก ข) ซึ่งผู้วิจัยหาคำตอบให้กับคำถามเหล่านี้ โดยการบันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างระหว่างการออกภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างสำหรับเครื่องมือนี้ คือ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับแหล่งมรดกวัฒนธรรม โดยพิจารณาจากหลายปัจจัย เช่น ตำแหน่งหรือสถานะทางสังคมของบุคคล บทบาทและความเชื่อมโยงกับโบราณสถานและองค์ความรู้ของแต่ละบุคคลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ขั้นตอนนี้มีกลุ่มตัวอย่างที่ให้สัมภาษณ์จาก 4 อำเภอ จำนวนทั้งหมด 21 คน จำแนกเป็นเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ จำนวน 8 รูป นักท่องเที่ยวจำนวน 3 คน และบุคคลที่อยู่อาศัยในพื้นที่จำนวน 10 คน

5.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนานความเชื่อแล้วผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้รับไปวิเคราะห์เชิงคุณภาพ เพื่อจัดหมวดหมู่และเรียบเรียงข้อมูล เพื่ออธิบายเกี่ยวกับแนวคิดการสร้างเจตคติในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ร่วมกับแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การแบ่งช่วงเวลาทางศิลปะของแม่ฮ่องสอน (วัตถุประสงค์ข้อที่ 1)

การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ศิลปะของจังหวัดแม่ฮ่องสอนสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ที่ในแต่ละช่วงเวลาเกิดการเข้ามาใช้พื้นที่ของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มอันเป็นที่มาของการเกิดงานศิลปกรรม ซึ่งจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน เปรียบเสมือนดินแดนกันชนของอาณาจักรพุกาม และอาณาจักรล้านนาในอดีต ทำให้ศิลปกรรมในแม่ฮ่องสอนมีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่ผสมผสานศิลปะล้านนา ศิลปะไทใหญ่ และศิลปะมอญ จนเป็นดินแดนที่มีศิลปะมีอัตลักษณ์ของตนเอง

ผู้วิจัยใช้หลักการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน ตามกรอบคิดของอัลวิน ทอฟฟ์เลอร์ (Alvin Toffler) นักคิดและนักวิจารณ์ร่วมสมัยชาวอเมริกัน เสนอกรอบแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันผ่านหนังสือ The Third Wave (คลื่นลูกที่สาม) ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2523 ว่าการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของสังคมโลกมี 3 ยุคด้วยกัน ยุคแรก คือคลื่นลูกที่ 1 เป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งเกิดขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว คลื่นลูกที่ 2 เป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมกำเนิดขึ้นในสังคมยุโรปราว 200 ปีที่แล้ว และปัจจุบันคือคลื่นลูกที่ 3 เป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศ หรือยุคแห่งข้อมูลข่าวสารการแบ่งช่วงวิวัฒนาการของสังคมโลกดังกล่าว ทำให้เราเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงไม่เพียงแต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คน ในสังคมโลกยุคต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านจากชีวิตในสังคมวัฒนธรรมแบบเกษตรกรรม หรือเรียกว่าก่อนสมัยใหม่ (Pre - modern) สู่ความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) และหลังสมัยใหม่ (Postmodernity) (Alvin Toffler 1980)ตามลำดับ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมิได้ศึกษาครอบคลุม ไปถึงแม่ฮ่องสอนในช่วงหลังสมัยใหม่ ดังนั้นงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงแบ่งยุคสมัยทางศิลปะของแม่ฮ่องสอน เป็น 3 สมัยหลัก ดังนี้

1. ศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ (Pre - Modern Art) เป็นช่วงเวลาแม่ฮ่องสอนอยู่ภายใต้ การปกครองของราชวงศ์มังราย ในขณะที่ยังคงเป็นรัฐจารีต หรือรัฐโบราณที่ไม่มีเขตแดนแบ่งกันชัดเจน และการแผ่อำนาจของรัฐโบราณเป็นการแสดงพระราชอำนาจเหนือเจ้าดินแดนอื่น

2. ศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ (Modern Art) ในสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาซึ่งพัฒนาขึ้นมาพร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาตินิยมเริ่มผลิตเครื่องจักร ที่ใช้ในการอุตสาหกรรมเริ่มมีการเพิ่มปริมาณการผลิต ทำให้ชาตินิยมต้องออกแสวงหาแหล่งวัตถุดิบต่างๆ ส่งผลให้เกิดลัทธิอาณานิคมขึ้นอย่างรุนแรงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 - กลางคริสต์ศตวรรษที่

20 ซึ่งแม่ฮ่องสอนต้องเผชิญกับการเข้ามาของลัทธิการค้าอาณานิคมของอังกฤษผ่านทางพม่า เพื่อเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้จนถึงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

3. ศิลปะแม่ฮ่องสอนหลังสมัยใหม่ (Post - Modern Art) เป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นยุคแห่งการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ผลผลิตออกมาจากยุคสมัยใหม่ซึ่งมีการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ผลผลิตทางวิทยาการระดับสูงเหล่านั้นได้รับการพัฒนาและถูกนำมาใช้เพื่อตอบรับกับชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน แม่ฮ่องสอนมีการพัฒนาสร้างบ้านแปงเมืองตามสมัยโลกาภิวัตน์ จากสังคมศักดินาเข้าสู่สังคมทุนนิยม มีการติดต่อสื่อสารและทำธุรกิจกับสมาชิกคนอื่นในสังคมซึ่งอยู่ในคนละที่ได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งช่วงเวลาทางศิลปะของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยยึดหลักการตามการเปลี่ยนแปลงออกเป็นสภาพสังคม และพิจารณาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ควบคู่ไปด้วย และเนื่องด้วยจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่พิเศษกว่าดินแดนอื่น ๆ มีอัตลักษณ์เฉพาะตน จึงยากที่จะใช้เกณฑ์การแบ่งช่วงเวลาทางศิลปะตามการแบ่งอายุสมัยโดยใช้ชื่อราชวงศ์ เนื่องด้วยแม่ฮ่องสอนไม่ได้มีราชวงศ์ที่ปกครองพื้นที่โดยตรง แต่เป็นดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย และราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน อีกทั้งแม่ฮ่องสอนไม่ได้มีความสัมพันธ์กับราชวงศ์ที่ปกครองในประเทศพม่าโดยตรง ไม่ปรากฏหลักฐานการเข้ามาปกครองของราชวงศ์พม่า จะสามารถทำการเปรียบเทียบรูปแบบเจดีย์กับศิลปะพม่าและศิลปะมอญเท่านั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้เกณฑ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจจากมนุษย์ในโลกโบราณสู่โลกปัจจุบันมาศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยสามารถจำแนกได้ตามตารางที่ 1

ตาราง 1

การจำแนกยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ศิลปะ	แม่ฮ่องสอน	อายุสมัย	เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	สถานที่สำคัญ
ศิลปะแม่ฮ่องสอน ก่อนสมัยใหม่ (Pre - Modern Art)	แม่ฮ่องสอน ภายใต้สมัย ราชวงศ์มังราย	พ.ศ. 1835 - 2121	- พระเจ้าติโลกราชเสด็จมา ประทับที่เมืองยวมใต้ - โอรสของพระเจ้าติโลกราช ถูกส่งมาประทับที่เมืองน้อย (อ.ปาย)	- อ.แม่สะเรียง - อ.ปาย
ศิลปะแม่ฮ่องสอน สมัยใหม่ (Modern Art)	แม่ฮ่องสอน ภายใต้สมัย ราชวงศ์ เจ้าเจ็ดตน	พ.ศ. 2275 - 2475	- ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสาร ทางประวัติศาสตร์ แต่ หลักฐานโบราณสถาน และ โบราณวัตถุโดยราชวงศ์เจ้า เจ็ดตนสัมพันธ์กับ	- อ.แม่สะเรียง - อ.ขุนยวม - อ.เมือง

ประวัติศาสตร์การค้าไม้ของ จ.แม่ฮ่องสอน		
แม่ฮ่องสอน ภายใต้สมัย กิจการค้าไม้ รุ่งเรือง	พ.ศ. 2369 - 2475 - พ.ศ. 2369 พม่าได้ทำ สัญญากับอังกฤษยินยอมให้ อังกฤษเข้าปกครองต่อมา อังกฤษจึงเริ่มเข้ามาทำธุรกิจ ค้าขายการค้าไม้สักใน บริเวณชายแดนไทยพม่า - พ.ศ. 2385 มีการขอเข้าตัด ไม้แถวบริเวณแม่น้ำยวม - พ.ศ. 2399 เกิดการรบพุ่ง แย่งชิงความเป็นใหญ่กันใน หมู่หัวเมืองไทใหญ่แถบ ตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน มีชาวไทใหญ่จำนวนมาก อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ใน บ้านปางหมูและบ้านเมือง ปายและมีชายหนุ่มคนหนึ่ง ชื่อ “ซานกะเล” อพยพเข้า มาอาศัยอยู่ที่บ้านปางหมู - พ.ศ. 2417 แม่ฮ่องสอน ยกระดับเป็นเมืองหน้าด่าน - พ.ศ. 2434 บริษัทบอม เบย์เบอร์มาเข้ามา แม่ฮ่องสอน	
ศิลปะแม่ฮ่องสอน สมัยใหม่ (Modern Art)	แม่ฮ่องสอน ภายใต้สมัย สงครามโลก ครั้งที่ 2	พ.ศ. 2484 - 2488 - พ.ศ. 2484 - 2486 กองทัพ - อ.ขุนยวม ญี่ปุ่นถูกกองทัพพันธมิตรตี - อ.เมือง ทำให้ต้องถอยร่นเข้ามาใน บริเวณห้วยต้นนุ่น อ.ขุนยวม ช่วงเวลาดังกล่าวกองทัพญี่ปุ่น ได้สร้างถนนสายเชียงใหม่

แม่มาลัย ปาย แม่ฮ่องสอน
 ขุนยวม ต่อแพ้วตันนุ่น
 เพื่อลำเลียงทหารที่บาดเจ็บ
 มารักษาพยาบาล

ศึกษารูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 (วัตถุประสงค์ ข้อที่ 2)

ในบทวิเคราะห์นี้ ผู้วิจัยได้ทำการกำหนดพื้นที่ในการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง ซึ่งในแต่ละพื้นที่นั้น ผู้วิจัยได้ทำการระบุชื่อสถานที่ ตำแหน่งที่ตั้ง พิกัด UTM และประวัติความเป็นมาของสถานที่ และวิเคราะห์รูปแบบศิลปะของเจดีย์ ซึ่งมีทั้งหมด 26 สถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

อำเภอปาย ได้แก่ วัดหลวง วัดน้ำฮู และวัดพระธาตุเมืองน้อย

อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ได้แก่ วัดพระธาตุตอดยกองมู วัดก้ำกอ วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดปางล่อ วัดพระนอน วัดหัวเวียง วัดผาอ่าง วัดพระธาตุตอดยแก้วขมิ้น และวัดกลางทุ่ง

อำเภอขุนยวม ได้แก่ วัดม่วยต่อ วัดต่อแพ วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน วัดตอดยกองมูเหนือ วัดคำโน และวัดโพธาราม

อำเภอแม่สะเรียง ได้แก่ วัดจองสูง วัดพระธาตุตองคำ วัดพระธาตุจอมมอญ วัดพระธาตุตองจอมแจ้ง วัดพระธาตุตองจอมทอง วัดพระธาตุตองจอมกิตติ และวัดศรีบุญเรือง

1. อำเภอปาย

พื้นที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการทบทวนเอกสารและสำรวจข้อมูลพบว่ามีพื้นที่ 3 แห่ง ที่สามารถนำมาเป็นกรณีศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรม ได้แก่ วัดหลวง วัดน้ำฮู และวัดพระธาตุเมืองน้อย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1 วัดหลวง

ที่ตั้ง: เลขที่ 34 บ้านเมืองพร้าว หมู่ที่ 1 ต.เวียงใต้ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 441079.11 / UTM Northing 2140740.25 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในอดีตเคยเป็นโรงเรียนช้าง (เสาวภาคย์ แสนอินยศ, 2551, หน้า 3) สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2346 เดิมทีเป็นที่ทำการของเจ้าคณะอำเภอปาย มาตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าปกครองเมือง สันนิษฐานว่าคงจะสร้างพร้อมกับที่เจ้าฟ้าผู้ครองเมืองปายได้ย้ายเมืองจากที่เดิมคือตำบลเวียงเหนือ มาตั้งเมืองใหม่ในพื้นที่ตำบลเวียงใต้ในปัจจุบัน ซึ่งการย้ายหอเจ้าฟ้าและเมืองปายใหม่ในครั้งนั้นราวปี พ.ศ. 2346 และบริเวณที่สร้างวัดนี้เดิมก็เป็นวัดร้างมาก่อนแล้ว โดยมี

พระพุทธรูปองค์ใหญ่ก่อด้วยอิฐถือปูน ซึ่งมีสภาพทรุดโทรมประดิษฐานอยู่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 พระยาดำรงเจ้าฟ้าพื่อเมืองปายได้ถึงแก่พิราลัยไป บุตรของพระยาดำรงคือ “พระยาราช” ได้ขึ้นปกครองเมืองแทนเจ้าฟ้านำราษฎรเมืองปาย โดยทำการก่อสร้างพระเจดีย์ และก่อสร้างครอบองค์พระพุทธรูปเป็นระยะเวลา 3 ปี พระเจดีย์แล้วเสร็จเรียบร้อย พระยาราชเสวยกนิษฐเจดีย์ (ต่างที่กองมู) ในปี พ.ศ. 2444 มีพระภิกษุขอ หรือครูบาขอ เป็นเจ้าอาวาสและเป็นเจ้าคณะอำเภอปกครองคณะสงฆ์ ได้กิจกรรมด้านต่าง ๆ ได้เป็นไปอย่างดีมาก วัดวาอารามเจริญรุ่งเรือง ด้วยครูบาขอเป็นผู้มีอิทธิพลมีคนเคารพยำเกรงมาก เจ้าฟ้าเมืองปาย พร้อมด้วยราษฎรได้พร้อมใจกันสร้างกุฎิศาลาการเปรียญ รวม 7 หลัง หลังกลางมีขนาดใหญ่และสวยงามมาก โดยสร้างในแบบศิลปะไทใหญ่ (พม่า) วัสดุเป็นไม้ทั้งหมด เสา ฝา - เพดาน ตกแต่งลวดลายอย่างสวยงามด้วยกระจกตัดแต่งเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตามเสาธงรักปิดทอง และได้มีการก่อสร้างบ่อน้ำเพิ่มเติม (ป้ายคำบรรยาย ณ แหล่ง)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

เจดีย์สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2442 หลังจากพระยาดำรงเจ้าฟ้าพื่อเมืองปายได้ถึงแก่พิราลัยไป บุตรของพระยาดำรง คือ พระยาราช ก็ขึ้นปกครองเมืองแทน เจ้าฟ้านำราษฎรเมืองปายก่อสร้างพระเจดีย์ โดยทำการก่อสร้างครอบองค์พระพุทธรูป เป็นระยะเวลา 3 ปี พระเจดีย์แล้วเสร็จเรียบร้อย ต่อมาพระยาราชจัดพิธียกนิมิตต์เจดีย์เมื่อปี พ.ศ. 2444 ซึ่งมีพระภิกษุขอหรือครูบาขอ ไม่ทราบฉายาเป็นเจ้าอาวาสในขณะนั้น (ป้ายคำบรรยาย ณ แหล่ง) ในส่วนของลักษณะองค์เจดีย์องค์นี้นั้น พบว่าเป็นเจดีย์สีขาวที่มีลวดลายสีทอง ลักษณะเจดีย์เป็นศิลปะแบบพม่า มีขนาดประมาณ 16 x 16 เมตร ส่วนฐานของเจดีย์ด้านล่างสุดเป็นลานประทักษิณ ซึ่งมีปูนปั้นรูปสิ่งประดับมุมทั้ง 4 มุม และมีช้างมอบประดับด้านละ 2 ตัว ทั้ง 4 ด้าน เหนือชั้นขึ้นไปเป็นฐานไพทีรองรับเจดีย์ประธาน ประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ 2 ชั้น ส่วนเรือนธาตุมีลักษณะเป็นองค์ระฆัง มีการประดับด้วยปูนปั้นลายยักษ์ เหนือปูนปั้นยักษ์เป็นลายช่อดอกไม้ ในส่วนยอดเป็นส่วนปล้องไฉนและปลียอดมีฉัตรโลหะสีทองครอบประดับเหนือปลียอด (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 89)

ภาพ 1

เจดีย์วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน



หมายเหตุ. โดย แดนนิพพาน.com, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 2

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดหลวง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในฐานกลม มีบัวปากระฆังเป็นลักษณะกลีบบัวแบบศิลปะปาละ ตกแต่งด้วยรัศมี และบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	มีการประดับตกแต่งด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น และฐาน 3 ชั้น สีเหลี่ยมย่อมุม
การประดับตกแต่ง	ฐานชั้นล่างสุดประดับประติมากรรมรูปสิงห์ 4 ทิศ เจดีย์บริวาร ตามลำดับ บริเวณองค์ระฆังประดับลายหน้ากาลและใบไม้

1.2 วัดน้ำฮู

ที่ตั้ง: หมู่ที่ 5 ต.เวียงใต้ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 438374.24 / UTM Northing 2141325.98 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดน้ำฮู เป็นวัดราษฎร์สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งอยู่ในตำบลเวียงใต้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชื่อของวัดน้ำฮู มาจากการที่มีน้ำไหลออกมาจากภู ตั้งวัดเมื่อปี พ.ศ. 2468 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2538 เชื่อกันว่าเป็นวัดที่สร้างโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระสุพรรณกัลยา ซึ่งได้เสด็จไปเป็นตัวประกันที่พม่าแทนพระองค์ แต่ต่อมาได้ถูกปลงพระชนม์ที่พม่า โดยเมื่อปี พ.ศ. 2474 ครูบาศรีวิชัยได้นำคณะศิษยานุศิษย์ธุดงค์มายังอำเภอปาย เมื่อได้เห็นวัดมีสภาพทรุดโทรมและได้พบพระพุทธรูป พร้อมสกลุปะเจดีย์ ซึ่งอยู่หลังวิหารกร้าง จึงได้สร้างวิหารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป พร้อมกับสร้างเจดีย์ขึ้นด้านหลังวิหาร 1 องค์ ภายหลังได้ตั้งชื่อพระพุทธรูปเมื่อปี พ.ศ. 2517 ว่า “หลวงพ่อบุญเมือง” หลวงพ่อบุญเมืองเป็นพระพุทธรูปศิลปะเชียงแสน สิงห์ 3 อายุเก่าแก่ร่วม 500 ปี หล่อด้วยโลหะทองสัมฤทธิ์ หน้าตักกว้าง 28 นิ้ว สูง 30 นิ้ว ส่วนพระเศียรกลวง มีพระเมาลีครอบ ปิดปิดได้และมีน้ำซึมซังอยู่ในพระเศียรอยู่ตลอดเวลา ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นน้ำทิพย์ศักดิ์สิทธิ์รักษาโรคให้คนหายป่วย วัดมีสกลุปะเจดีย์สี่เหลี่ยมทอง ภายในบรรจุเส้นพระเกศาของพระสุพรรณกัลยา ศาลากลางน้ำซึ่งภายในประดิษฐานรูปหล่อสมเด็จพระเอกาทศรถ รูปหล่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และรูปหล่อพระสุพรรณกัลยา (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2560)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดน้ำฮู

เจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ในบริเวณทิศตะวันตกของวิหาร วางตัวตามแนวแกนทิศในด้านประวัติของพระเจดีย์นี้ไม่มีบันทึกประวัติการสร้างอย่างชัดเจน แต่เชื่อกันว่าสร้างโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อบรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ซึ่งได้เสด็จไปเป็นตัวประกันที่พม่าแทนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยต่อมาพระนางได้ถูกปลงพระชนม์ที่พม่า ในเจดีย์แห่งนี้จึงได้มีเส้นพระเกศาบรรจุอยู่ภายใน ทั้งนี้ในด้านลักษณะของเจดีย์องค์นี้นั้นพบว่าเป็นเจดีย์ที่มีความสูงประมาณ 6 เมตร ลักษณะของเจดีย์เป็นแบบล้านนา ในส่วนฐานประกอบไปด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยม 1 ชั้น ขนาดความกว้างประมาณ 7.8 x 7.8 เมตร สูง 1 เมตร รองรับฐานเชิงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบจำนวน 6 ชั้น ขนาดประมาณ 5.7 x 5.7 เมตร ในส่วนเรือนฐานมีฐานบัวรองรับเรือนธาตุ ตัวเรือนธาตุมีลักษณะคล้ายฐานบัวยัดทองไม้สูง (ส่วนนี้มีผ้าผูกไว้) บริเวณส่วนยอดเป็นฐานหน้ากระดานทรงกลม 3 ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้ว 2 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง เหนือองค์ระฆังเป็นปล้องไฉน บัลลังก์และปลียอดตามลำดับ (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 94 - 95)

ภาพ 2

เจดีย์วัดน้ำฮู



หมายเหตุ. จาก เจดีย์วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (<https://www.paiduaykan.com>)

ตาราง 3

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดน้ำฮู อำเภอบาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	มีก้านฉัตรและบัวผาละมีรองรับปล้องไฉน
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็ก รองรับในส่วนยอด
ส่วนฐาน	มีฐานรองรับ 1 ชั้น เทินรับฐานเชิง 6 ชั้น มีขนาดลดหลั่นขึ้นไป มีการยึดในส่วนท้องไม่ให้สูงขึ้น รองรับชุดฐานบัว คาดลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น เทินรับชุดฐานบัวกลา 3 ชั้น ในผังกลม รองรับองค์ระฆัง
การประดับตกแต่ง	-

วิหารวัดน้ำฮู

วิหารวัดน้ำฮูนี้ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2474 โดยครูบาเจ้าศรีวิชัยเพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอุ่นเมือง ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุสำคัญคู่เมืองบายนะ ตัววิหารแห่งนี้มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบล้านนา ต่อมาวิหารหลังนี้ได้ทรุดโทรมลงไม่สามารถใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปอุ่นเมืองได้ จึงมีการบูรณะวิหารหลังนี้ใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2533 - 2535 โดยให้คงลักษณะสถาปัตยกรรมตามแบบเดิมให้มากที่สุดเพื่อเป็นการอนุรักษ์โบราณสถาน และได้อัญเชิญพระพุทธรูปอุ่นเมืองเข้าประดิษฐานในวิหารดังเดิม

ภาพ 3

วิหารวัดน้ำฮู



หมายเหตุ. จาก วิหารวัดน้ำฮู อำเภอบาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (<https://wiangtai.go.th>).

1.3 วัดพระธาตุเมืองน้อย

ที่ตั้ง: ต.เวียงเหนือ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 448200.75 /UTM Northing 2157311.57 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุเมืองน้อยเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “วัดหลวง” ตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ 4 ไร่ มีแนวกำแพงกำหนดเขตพุทธาวาส ขนาด 80 x 100 x 1 เมตร ขนาดชุกชีวิหาร ฐานชุกชีอุโบสถขนาด 4 x 8.50 เมตร ชุ่มประตูด้านทิศตะวันออก สันนิษฐานว่า เจดีย์ถูกสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 – 21 ตามรูปแบบศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงล้านนา ทั้งนี้เจดีย์ถูกขุดค้นหาสมบัติลักษณะแบบผ่าอกไถ่จากยอดถึงฐาน มีหลุมลึกประมาณ 1 เมตร ทำให้มองเห็นฐานรากของการก่อสร้างเจดีย์ที่ใช้ก้อนหินธรรมชาติขนาดใหญ่วางซ้อนกันเป็นฐานราก ก้อนอิฐที่ใช้ก่อสร้างมีขนาด 6 x 11 นิ้ว และในบริเวณวัดเจดีย์หลวงยังพบจารึกบนแผ่นอิฐ 2 ชิ้น นอกจากนี้จากการขุดค้นทางด้านโบราณคดีภายในพื้นที่วัดพระธาตุเมืองน้อย ยังพบซากสิ่งปลูกสร้างที่เด่นชัด ได้แก่ วิหาร อุโบสถ ศาลาบาตร กำแพงแก้วที่มีชุมประตูดวง (สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุเมืองน้อย

เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา กำหนดอายุได้ประมาณกลาง - ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ตัวเจดีย์มีขนาด 14.7 x 17.6 เมตร สูงจากพื้นดินประมาณ 7 - 8 เมตร ส่วนฐานของเจดีย์เป็นฐานเชิง 3 ชั้น สีเหลี่ยมยกเก็จที่ยึดสูงกว่าปกติ ในส่วนท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้นไปมีบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 ชั้น คั่นด้วยท้องไม้ ย่อมุม 20 เหนือขึ้นไป มีการเจาะช่องลมเป็นรูปเครื่องหมายกากบาทไว้ในบริเวณท้องไม้ คล้ายลายช่องกระจก บริเวณใต้ฐานที่รองรับบัวปากระฆัง 4 ด้านของตัวเจดีย์ ในบริเวณปล้องไฉนเป็นต้นไปมีการหักพัง ทำให้เห็นแค่เพียงส่วนตัวขององค์ระฆังเท่านั้น (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 45)

ภาพ 4

เจดีย์เมืองน้อย



หมายเหตุ. จาก เจดีย์เมืองน้อย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

(<https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/631496>).

ตาราง 4

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุเมืองน้อย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	มีบัลลังก์ที่เพนรับปล้องไฉน อยู่ในผังแปดเหลี่ยม
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในฐานกลม
ส่วนฐาน	ฐานเขียง 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นส่วนฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จที่ยึดสูงกว่าปกติ ส่วนท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้น มีบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังที่เป็นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยม
การประดับตกแต่ง	-

2. อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน

พื้นที่อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการทบทวนเอกสารและสำรวจข้อมูลพบว่า มีพื้นที่ 10 แห่ง ที่สามารถนำมาเป็นกรณีศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรม ได้แก่ วัดพระธาตุดอยกองมู วัดก้ำก้อ และวัดจองกลาง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 วัดพระธาตุดอยกองมู

ที่ตั้ง: ยอดดอยกองมู ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 390788.12 / UTM Northing 2134369.82 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุดอยกองมู เดิมชื่อ “วัดปลายดอย” ซึ่งในอดีตบริเวณที่สร้างวัดนี้เป็นป่ารกที่โจรกระเหริยังอยู่อาศัย ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านจึงได้ร่วมมือช่วยกันถางป่าให้เตียน เพื่อไม่ให้เป็นที่ซ่อนสมุขของโจรต่อมาคบคิดชาวไทใหญ่นามว่า “จองต่องสู” และภรรยา เห็นว่าบริเวณนี้เป็นพื้นที่ดี เห็นทิวทัศน์สวยงามจึงได้สร้างพระธาตุขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2403 ด้วยความร่วมมือของชาวบ้านและมิชชันนารีจากเมืองมะละแหม่งมาสร้าง รวมทั้งได้อัญเชิญพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะจากเมืองมะละแหม่งมาประดิษฐาน และได้อัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองมะละแหม่งมาประดิษฐานรอบเจดีย์ เพื่อแสดงพุทธประวัติตอน “สัตตมหาสถาน” คือสถานที่สำคัญทั้งเจ็ดแห่งภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตามแม้เจดีย์จะแล้วเสร็จแต่ยังไม่สมบูรณ์นัก ยังไม่ได้มีการทำพิธียกฉัตร เพราะผู้สร้างติดปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการค้าไม้และเสียชีวิตในเวลาต่อมา พระเจดีย์จึงถูกทิ้งไว้ระยะหนึ่งจนยอดพระธาตุพังหลายลงมา ต่อมาได้รับการบูรณะจนเสร็จสมบูรณ์ มีการยกฉัตรเมื่อราวปี พ.ศ. 2451 - 2483 ในสมัยของพญาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนองค์แรกได้มาสร้างเจดีย์องค์เล็กอีกองค์หนึ่งไว้ใกล้ ๆ ในปี พ.ศ. 2417 ตามประวัติกล่าวว่า ท่านได้นำช่างชาวไทใหญ่มาสร้าง และได้พระธาตุของพระสารีบุตรมาจากเมืองมณฑลเยลลี่ บรรจุในเจดีย์และมีการยกฉัตรฉลองเจดีย์ในปีพ.ศ. 2418 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุดอยกองมู (องค์ใหญ่)

พระธาตุองค์ใหญ่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2403 ผู้สร้างคือ จองต่องสูและภรรยา โดยเจดีย์องค์นี้มีเป็นลักษณะเป็นเจดีย์มอญที่มีฐานแปดเหลี่ยมซ้อนสามชั้น ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงกลมประดับด้วยยอดฉัตร บริเวณฐานล่างสุดประดับด้วยซุ้มพระตามทิศทั้ง 8 ทิศ รอบองค์เจดีย์ก่ออิฐถือปูน ประดับลวดลายปูนปั้นแบบศิลปกรรมมอญ (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 54) ทั้งนี้ภายในของเจดีย์องค์นี้พบว่าการบรรจุพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะ โดยมีการนำมาจากเมืองมะละแหม่งประเทศพม่า (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 89)

ภาพ 5

เจดีย์วัดพระธาตุตอดอยกองมู (องค์ใหญ่)



หมายเหตุ. โดย ฐาгур อังกรวัฒนานุกูล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 5

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุตอดอยกองมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนเป็นลูกแก้วสลับหน้ากระดานตามแบบศิลปะมอญ ส่วนยอดเป็นปัทมบาท และปลียาว มีฉัตรอยู่ด้านบน
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม มีบัวปากระฆัง ส่วนองค์ระฆังมีรีดอก ตกแต่งส่วนไหล่ระฆังด้วยบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	ฐานแปดเหลี่ยมลาดลงแบบเจดีย์มอญ แต่ลดบัวเป็นแบบศิลปะพม่า
การประดับตกแต่ง	มีการประดับซุ้มพระพุทธรูปที่ฐานชั้นล่าง

เจดีย์วัดพระธาตุตอดอยกองมู (องค์เล็ก)

พระธาตุองค์เล็ก สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2417 โดยพญาสิงหนาทราชา วัดอุประสงค์ที่สร้างเจดีย์องค์นี้ คือเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและเป็นอนุสรณ์ของพญาสิงหนาทราชา

ที่ท่านได้เป็นเจ้าของคนแรก ซึ่งพญาสิงหนาทราชาได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นใกล้กับพระธาตุที่มีอยู่เดิม โดยให้พระธาตุองค์นี้มีขนาดเล็กกว่าองค์ที่สร้างองค์แรก ทั้งนี้ในด้านสถาปัตยกรรมของพระธาตุองค์เล็กพบว่ามีลักษณะเป็นเจดีย์มอญบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ซ้อนกันสามชั้น ตรงมุมของฐานประดิษฐานสิงห์ทั้ง 4 มุม ส่วนฐานชั้นล่างสุดในแนวทิศเหนือใต้ประดับด้วยซุ้มพระแบบศิลปกรรมมอญ ซุ้มประธานประดิษฐานอยู่ทางทิศใต้ ส่วนหลังคาซุ้มประธานนี้ประดับด้วยเรือนยอดแบบศิลปกรรมไทใหญ่ 3 ยอด แต่ละยอดเป็นทรงปราสาทซ้อน 3 ชั้น ลวดลายประดับเป็นปูนปั้นแบบศิลปกรรมไทที่ละเอียดงดงาม (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 54) โดยในส่วนของภายในของพระธาตุองค์เล็กพบว่ามีภาพบรรจุพระธาตุของพระสารีบุตร ซึ่งมีการนำมาจากเมืองมณฑลเลย์ ประเทศพม่า (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 89)

ภาพ 6

เจดีย์วัดพระธาตุดอยกองมู (องค์เล็ก)



หมายเหตุ. โดย ฐาгур อังกรวัฒนานุกุล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 6

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุดอยกองมู (องค์เล็ก) อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนเป็นลูกแก้ว ส่วนยอดเป็นปัทมบาท และปลี
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม มีบัวปากระฆัง ส่วนองค์ระฆังมีรัดดอก ตกแต่งส่วนไหล่ระฆังด้วยบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	ฐานรองพื้น 3 ชั้น จากนั้นจะเทินด้วยฐานเจดีย์ เป็นฐานซ้อน 3 ชั้น ในลักษณะของสี่เหลี่ยมปรับมุม ซึ่งพบในศิลปะในประเทศไทย ไม่พบฐานชนิดนี้ในมณฑลเลย
การประดับตกแต่ง	มีหอปฏิมาพระด้านล่าง มีการตกแต่งปยาทาอิฐ 3 องค์ด้านบนส่วนฐาน มีการประดับสิงห์ชั้นล่างสุด ประดับมนุษย์สิงห์บนฐานเชิงสี่เหลี่ยม และประดับปुरुณฆะบนฐานชั้นถัดไป และประดับสฤปีกะบนฐานชั้นบนสุด

วิหารพระเจ้าทันใจ

วิหารวัดพระธาตุดอยกองมู ตั้งอยู่ติดกับเจดีย์องค์ใหญ่ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ โดยลักษณะของวิหารแห่งนี้พบว่าเป็นวิหารทรงโรง ผังพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคาจั่วซ้อนชั้นแบบศิลปกรรมไทใหญ่ คือ ยกคอสองสองชั้น และหลังคาซ้อน 3 ชั้น ลดหลั่นขนาดหลังคาจากล่างไปหาบนหลังคา ตัวหลังคาวิหารมีการมุงด้วยกระเบื้องไม้ และตกแต่งด้วยโลหะฉลุ ลวดลายตามแบบศิลปกรรมไทใหญ่ ซึ่งมีความละเอียดงดงามเป็นอย่างมาก (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 56)

อุโบสถ

อุโบสถที่พบเห็นภายในวัดพระธาตุดอยกองมูพบว่าสร้างในปี พ.ศ. 2527 โดยตัวอุโบสถมีรูปแบบศิลปะแบบพม่า ภายในของอุโบสถแห่งนี้ได้มีการประดิษฐานพระพุทธรูปให้ประชาชนได้กราบไหว้ (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 89)

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญภายในวัดแห่งนี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2516 ภายในมีภาพวาดเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ประดับอยู่เหนือบริเวณเพดานของศาลา

2.2 วัดก้าก่อ

ที่ตั้ง: ตรงข้ามวัดพระนอน ถ.ผดุงมัยต่อ ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 390618.61 / UTM Northing 2134208.15 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดก้าก่อถือเป็นวัดเก่าแก่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่มีอายุกว่า 130 ปี สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2433 โดยคำว่า “ก้าก่อ” มาจากภาษาไต ที่แปลว่า ดอกบุญนาคน ซึ่งสาเหตุที่วัดแห่งนี้มีนามเป็นภาษาไตนั้น เนื่องจากผู้สร้างวัดแห่งนี้เป็นคนชาวไทใหญ่ กล่าวคือตามประวัติของวัดพบว่าวัดแห่งนี้สร้างโดยเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดที่มีชื่อว่า ครูบาเผ่า หรือชาวบ้านเรียกว่า “ตุ้เจ้าเจียง

ทอง” ซึ่งเป็นพระชาวไทใหญ่ที่บวชจากเมืองเชียงทองในรัฐฉาน ประเทศพม่า ท่านครุบาเฒ่าได้เดินทางอพยพลี้ภัยเข้ามาในบริเวณแม่ฮ่องสอนพร้อมกับกลุ่มชาวไทใหญ่ในช่วงที่พม่ากำลังมีสงครามราวปี พ.ศ. 2433 (นันทกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 95) ต่อมาในขณะที่ท่านครุบาเฒ่ากำลังธุดงค์ในแม่ฮ่องสอนท่านได้พบพื้นที่ว่างราบเรียบกลางป่าที่สามารถจะสร้างวัดขึ้นมาได้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องตัดไม้ทำลายป่าหรือลำบากในการปรับพื้นที่ ท่านจึงชักชวนชาวบ้านเข้ามาสำรวจและทำการสร้างวัดขึ้นมา โดยแต่เดิมนับแต่การสร้างครั้งแรกวัดก้าก่แห่งนี้ได้ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่เชิงดอยกองมูทางทิศใต้ (ปัจจุบันพื้นที่นี้เป็นสนามหน้าโรงเรียนเทศบาล) แต่เนื่องจากต่อมาได้ประสบปัญหาการที่วัดอยู่ห่างไกลจากชาวบ้านและแหล่งชุมชนทำให้ผู้คนเดินทางมาทำบุญลำบากและยากต่อการดูแลของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ภายหลังจึงมีการย้ายมาทางทิศตะวันออกเพื่อให้ใกล้กับแหล่งชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยย้ายมาสร้างใหม่ในพื้นที่ดินของเจ้าหลวงเฮินตัก ผู้กำกับการตำรวจขณะนั้นที่มอบให้ในการสร้างวัด ซึ่งการก่อสร้างวัดในครั้งนี้ชาวบ้านได้ช่วยกันร่วมแรงร่วมใจก่อสร้างวัดใหม่แห่งนี้ขึ้นมาจนแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2489 และกลายมาเป็นวัดก้าก่ที่รู้จักจวบจนถึงปัจจุบัน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดก้าก่

ตามประวัติกล่าวว่าเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2484 ก่อนที่ต่อมาจะมีการบูรณะเมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2537 โดย ฯพณฯ ท่านบุญชู ตรีทอง ทั้งนี้ลักษณะรูปแบบของเจดีย์องค์นี้พบว่าเป็นเจดีย์พม่า ที่มีฐานบัว 3 ชั้น ในผังยกเก็จ ที่ฐานเจดีย์เหนือฐานบัวชั้นที่ 3 มีการเจาะซุ้มจระนำทั้งสี่ด้านเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เป็นศิลปะพม่า ในส่วนยอดของเจดีย์พบว่าการประดับฉัตรอย่างสวยงาม อย่างไรก็ตามเจดีย์องค์นี้พบว่าในส่วนของการประดับตกแต่งองค์เจดีย์ยังคงมีส่วนที่ขาดหายไปตามรูปแบบ กล่าวคือที่บริเวณมุมเจดีย์องค์นี้ไม่มีการประดับสิงห์และที่ฐานชั้นแรกไม่มีการประดับนรสิงห์นั่นเอง (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 163)

ภาพ 7
เจดีย์วัดก้ำก้อ



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 7

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดก้ำก้อ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในฐานกลม มีฐานปรับมุมแปดเหลี่ยมตามแบบศิลปะพม่า ที่ฐานปรับมุมมีการตกแต่งซุ้มสี่ด้าน
ส่วนฐาน	ฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น ส่วนท้องไม้กว้างมีการ มีการเจาะรูที่บริเวณท้องไม้ ซึ่งลักษณะการเจาะรูที่ท้องไม้พบที่เจดีย์ขเวสิกอง เมืองพุกาม ใช้สำหรับการเจาะช่องเพื่อบรรจุภาพขาคก
การประดับตกแต่ง	มีซุ้มที่ฐานตำแหน่งตรงกับซุ้มทางเข้าของเจดีย์ในศิลปะพุกาม มีประติมากรรมรูปสิงห์ด้านหน้า มีการประดับปुरुณฆฏะ และสฤปิกะตามลำดับ

สร้างหว่าง

สร้างหว่าง หรือซุ้มประตูทางเข้าไปสู่ศาลาการเปรียญของวัดก้ำก้อ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2484 โดยนายส่วยจิ่ง และนางยูน ตรีทอง ซึ่งมีศรัทธาสร้างถวาย สร้างหว่างถือเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของอาคารทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามแบบสถาปัตยกรรมไต (ไทใหญ่) โดยสร้างหว่างจะมีเฉพาะอาคารวัดเท่านั้น ไม่มีในอาคารบ้านเรือนของชาวบ้านทั่วไป ในสมัยก่อนเมื่อจะเข้าสู่วัดชาวบ้านจะนิยมถอดรองเท้าไว้แล้วเดินเข้าวัดทาง “สร้างหว่าง” เนื่องจากเชื่อกันว่าถ้าสวมรองเท้าเข้าไปในวัดจะเป็นการไม่เคารพต่อสถานที่และเป็นการนำสิ่งสกปรก สิ่งที่ไม่ดีไม่งามทั้งหลายเข้าไปในวัด นอกจากนี้เวลาเดินออกจากวัดยังจะมีดินทรายติดรองเท้าไปด้วย ซึ่งผู้คนในสมัยก่อนถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่ดีเพราะเปรียบเสมือนนำสิ่งที่ไม่ดีในวัดหรือเป็นของวัดออกจากวัด หรือนำสิ่งที่ไม่ดีในวัดหรือเป็นของวัดกลับบ้านตน (โยธิน บุญเฉลย, 2551, หน้า 828) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าสร้างหว่างของวัดก้ำก้อนอกจากจะมีความสวยงามเก๋ไก๋ของสถาปัตยกรรมแล้วแล้วยังสะท้อนความคิดความเชื่อของชาวบ้านในอดีตอีกด้วย

ภาพ 8

สร้างหว่างวัดก้ำก้อ



หมายเหตุ. จาก สร้างหว่างวัดก้ำก้อ (<https://www.fun-d.net>)

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญของวัดก้ำก้อสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2433 โดยมีลักษณะเป็นศาลาไม้ทั้งหลังรูปแบบไทใหญ่ มีการยกพื้นใต้ถุนสูง หลังคาซ้อนชั้นแบบสองคอสามชาย ภายในศาลาการเปรียญแห่งนี้มีการแบ่งพื้นที่สูงสำหรับประดิษฐานพระประธาน เสาแต่ละต้นในศาลาการเปรียญมีการลงลายสีทอง ส่วนในด้านโครงสร้างพบว่ายังคงมีการใช้วัสดุที่เป็นของแต่เดิม (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 90 - 91)

อุโบสถ

อุโบสถ สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2533 วัดอุประสงค์เพื่อใช้ประกอบศาสนพิธีของคณะสงฆ์ โดยอุโบสถวัดก้ำก้อเป็นศิลปะแบบไทใหญ่ - พม่า ภายในอุโบสถแห่งนี้มีการประดิษฐานพระมณฑปพระเลี้ยวหรือพระหินอ่อนทรงเครื่องที่ย้ายมาจากอุโบสถหลังวิหารของวัดพระนอน เมื่อปี พ.ศ. 2509 โดยในอดีตจระเข้มองได้เป็นเจ้าศรัทธาและนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดก้ำก้อ

2.3 วัดจองกลาง

ที่ตั้ง: ถ.ชำนาญสถิตย์ ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387618.76 /UTM Northing 2082255.55 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดจองกลางตั้งอยู่ติดกับวัดจองคำ (มีอาณาเขตติดต่อกัน) ที่มาของชื่อวัดจองกลาง เนื่องจากอีกด้านหนึ่งมีอีกวัดหนึ่งคือวัดจองใหม่ (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง) วัดนี้จึงอยู่ตรงกลาง ตามประวัติกล่าวว่า วัดจองกลางสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2410 แต่เดิมบริเวณวัดนี้เป็นศาลาของวัดจองใหม่ ซึ่งเป็นที่พักของผู้ที่มาถือศีลในวันพระ เมื่อเจ้าอาวาสของวัดจองใหม่มรณภาพ ได้นิมนต์พระสงฆ์จากรัฐานมาในงานศพ และพระสงฆ์ได้มาพำนักที่ศาลาบริเวณวัดจองกลางนี้ หลังจากเสร็จงานแล้วชาวบ้านจึงนิมนต์ พระสงฆ์เหล่านั้นให้อยู่จำพรรษาต่อ ในปี พ.ศ. 2414 ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันสร้างจองขึ้นใหม่แทนศาลา ของเดิม จึงเรียกว่า “จองกลาง” และกลายเป็นวัดนับแต่นั้นเป็นต้นมา ในประวัติวัดระบูนามผู้สร้างคน สำคัญ เช่น หลวงจาง หลวงกาจ่า เป็นต้น และในปี พ.ศ. 2416 พ่อเลี้ยงเพียรได้สร้างเจดีย์และพระวิหาร ขึ้นเพิ่มเติมภายหลัง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563, หน้า 517)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดจองกลาง

เจดีย์วัดจองกลางตั้งอยู่ในบริเวณด้านหน้าศาลาการเปรียญติดหนองจองคำ ซึ่งเจดีย์องค์นี้มีความสูงประมาณ 32 คอก และเป็นเจดีย์ที่มีความสวยงามและโดดเด่นเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ตามประวัติพบว่าองค์เจดีย์ที่วัดจองกลางแห่งนี้ได้สร้างขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2456 และแล้วเสร็จในเดือนมกราคม พ.ศ. 2458 ซึ่งผู้สร้างคือขุนจองนุ (พ่อเลี้ยงเพียร) พิรุณกิจ และแม่จางเฮือน คหบดีชาวแม่ฮ่องสอน โดยองค์เจดีย์องค์นี้มีรูปแบบการสร้างเป็นศิลปะแบบพม่า ผสมกับศิลปะแบบล้านนา ลักษณะคือ เป็นเจดีย์ที่มีเจดีย์ประธาน 1 องค์ และมีเจดีย์ 4 ทิศมุมล้อมรอบ นอกจากนี้ยังมีซุ้มจะระนำประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะมณฑปพระเลี้ยวในสี่ทิศหลัก ซึ่งซุ้มนี้มีหลังคาเป็นยอดปราสาททรงปายาทาด ในส่วนของฐานเจดีย์แห่งนี้พบว่าเป็นฐานที่ซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งในแต่ละชั้นจะมีการประดับแตกต่างกัน โดยในชั้นแรกมีการประดับเจดีย์จำลอง ในชั้นที่ 2 มีการประดับหม้อปูลง และในชั้นที่ 3 มีการประดับนรสิงห์ นอกจากนี้ในทุกมุมของลานประทักษิณยังมีการประดับสิงห์ไว้อีกด้วย ในส่วนของตัวองค์เจดีย์แห่งนี้นั้นพบว่าตัวองค์เจดีย์ได้มีการทาสีขาว ส่วนลวดลายปูนปั้นที่องค์เจดีย์มีการ

ทาสีทอง ซึ่งเมื่อประกอบกันแล้วทำให้เจดีย์องค์นี้ดูศักดิ์สิทธิ์และน่าเลื่อมใสอย่างมาก ในส่วนองค์ระฆังมีการประดับลวดลายรัดอก มีปัทมบาทและปลีขนาดใหญ่ ส่วนบริเวณยอดของเจดีย์นั้นพบว่าจะมีการประดับฉัตรสามชั้นไว้อย่างงดงาม ทั้งนี้ในภายในขององค์เจดีย์แห่งนี้พบว่าได้มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเอาไว้ โดยวัตถุประสงค์เพื่อให้ความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่เข้ามานมัสการองค์พระเจดีย์แห่งนี้นั่นเอง

ภาพ 9

เจดีย์วัดจองกลาง



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 8

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองกลาง อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในฐานกลม มีบัวปากระฆังเป็นลักษณะกลีบบัวแบบศิลปะปาละ ตกแต่งด้วยรัดอก และบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	มีการประดับตกแต่งด้วยลูกแก้วกอไผ่ตามแบบศิลปะล้านนา และฐาน 3 ชั้น สี่เหลี่ยมตัดส่วนมุมออก โดยฐานชั้นล่างสุดมีซุ้มยื่นออกมา 4 ด้าน คล้ายเจดีย์วิหาร ที่อานันทเจดีย์เมืองพุกาม

การประดับตกแต่ง มีหอไหว้พระด้านหน้า ฐานชั้นล่างสุดประดับประติมากรรมรูปสิงห์ สถูปิกะ
ปुरुณฆะและมนุษย์สิงห์ตามลำดับ

วิหารเล็ก

วิหารเล็กนี้ตั้งอยู่ติดกับองค์เจดีย์ เป็นวิหารที่มีศิลปะแบบมณฑลพะเลย์ โดยหลังคาเป็นหลังคาทรงปายาทาหรือเรือนยอดทรงปราสาทซ้อนชั้น 5 ชั้น มีการประดับยอดด้วยฉัตรทอง 3 ชั้น วิหารเป็นรูปทรงโรงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณ 7.00 x 14.00 เมตร โครงสร้างหลักและโครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ ส่วนวัสดุผนังหลังคาปัจจุบันเป็นสังกะสี ในส่วนเรือนยอดและเชิงชายปีกนกประดับด้วยโลหะฉลุลายสีเทาเงิน (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 73)

จอง

จองของวัดจองกลางตั้งอยู่ตรงข้ามองค์เจดีย์และวิหารเล็ก โดยเป็นอาคารที่มีหน้าที่การใช้งานที่ค่อนข้างอเนกประสงค์ กล่าวคือเป็นทั้งพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พื้นที่ใช้ประกอบพิธีกรรมงานบุญ ประเพณี พื้นที่การเปรียญสำหรับผู้มาทำบุญ พื้นที่ธรรมาสน์ของพระสงฆ์ พื้นที่กุฏิเจ้าอาวาส รวมถึงยังเป็นพื้นที่พิพิธภัณฑสถานและหอฉัน (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 73 - 75) โดยจองแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2410 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2416 ผู้สร้างคือพ่อลุงพอก่าจำ พ่อลุงจองซอ พ่อเลี้ยงขุนเพียร และแม่จองเฮื่อน คหบดีชาวแม่ฮ่องสอนร่วมกันสร้าง (บุษบา กนกศิลปะธรรมและคณะ, 2565, หน้า 157) จองของวัดจองกลางเป็นอาคารที่มีขนาดใหญ่ มีผังพื้นประมาณ 32.00 x 30.00 เมตร ตัวของโครงสร้างเป็นไม้ยกพื้นสูงประมาณ 1.20 เมตร ในส่วนของมีหลังคาจองพบว่ามี ความสลับซับซ้อนกันจนถือเป็นจุดเด่นของอาคารหลังนี้ โดยตัวหลังคาของจองมีลักษณะคล้ายกับ พระราชวังที่มณฑลพะเลย์ ประกอบไปด้วยอาคารที่มีหลังคาซ้อนชั้นมีทั้งที่วางตัวในแนวตั้งและแนวนอน ที่สำคัญคือหลังคามีการทำซ้อนชั้นขึ้น มีการลดระดับสูงต่ำของเรือนชั้นที่แตกต่างกัน มีการเน้นหลังคา ด้วยการยกคอสองและยกจั่วซ้อนชั้นบนคอสองไว้อย่างวิจิตรงดงาม ในส่วนของหลังคาทั้งหมดประดับ ลวดลายปานชอยแบบศิลปะมณฑลพะเลย์เป็นลวดลายฉลุสังกะสีที่เป็นสีทอง ซึ่งเมื่อตัดกับสีของหลังคาที่ มุงด้วยสังกะสีที่เป็นสีเขียว และผสมผสานกับหลังคาที่มีความซ้อนชั้นและมีการลดระดับ จึงทำให้จอง แห่งนี้เกิดมุมมองที่คล้ายกับปราสาทราชวังที่มีความงดงามเป็นอย่างมากนั่นเอง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563, หน้า 517)

ทั้งนี้ภายในบริเวณจองยังพบงานศิลปะที่สวยงามและเก่าแก่อย่างมากอีกด้วย โดยใน บริเวณฝาผนังที่กั้นห้องของเจ้าอาวาสพบว่าได้มีภาพงานแผ่นกระจกเขียนสีประดับที่ฝาผนัง บริเวณนี้กว่า 180 ภาพ โดยเป็นภาพที่มีขนาดประมาณ 30 x 30 เซนติเมตร อันประกอบด้วยภาพ พุทธประวัติ ภาพเรื่องราวพระเวชสันดรชาดก รวมถึงภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยก่อน (โบดิน บุญเฉลย, 2551, หน้า 837) โดยในบางภาพได้ปรากฏถึงคำบรรยายใต้ภาพที่แสดงให้เห็นว่าช่างที่ สร้างสรรค์ผลงานภาพเขียนสีเหล่านี้เป็นช่างชาวไทยใหญ่จากมณฑลพะเลย์ ประเทศพม่า ซึ่งการที่

ภาพเขียนสีจากมณฑลพะเยาเหล่านี้สามารถมาประดับตกแต่งอยู่ภายในบริเวณฝาผนังของจองแห่งนี้ได้ นั้น สันนิษฐานว่าเป็นเพราะพ่อเลี้ยงขุนเพียร ผู้ที่ร่วมสร้างวัดแห่งนี้ น่าจะเป็นผู้นำเข้าภาพเหล่านี้มาจากประเทศพม่า ก่อนที่ต่อมาจะมีการนำมาติดตั้งไว้ภายในจองหลังจากที่มีการสร้างวัดแห่งนี้เสร็จสิ้น ซึ่งในปัจจุบันภาพเขียนสีเหล่านี้ถือว่ามีความเก่าแก่ สวยงามและหาชมได้ยากจนทำให้ถือเป็นเอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่ดึงดูดให้ผู้คนจากที่ต่าง ๆ เข้ามาชื่นชมภายในจองแห่งนี้อีกด้วย

ภาพ 10

จองของวัดจองกลาง



หมายเหตุ. จาก จองของวัดจองกลาง (<https://th.trip.com>)

2.4 วัดจองคำ

ที่ตั้ง: ถ.ชำนาญสถิตย์ ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 391558.28 / UTM Northing 2134152.11 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดจองคำเป็นวัดที่ตั้งอยู่ติดกับวัดจองกลาง (เปรียบเสมือนวัดแฝดกับวัดจองกลาง) ซึ่งเหตุที่เรียกวัดแห่งนี้ว่า “วัดจองคำ” มาจากเสาของวัดที่มีการประดับด้วยทองคำเปลวจึงทำให้มีการเรียกว่า “จองคำ” ทั้งนี้วัดจองคำได้ถือเป็นวัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นเป็นวัดแรกของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีหลักฐานที่ระบุถึงการสร้างวัดคือแผ่นเงินที่ขุดพบได้ในบริเวณหลุมเสาเดิมของวัด (ปัจจุบันไม่ทราบแน่ชัดว่าแผ่นเงินนี้อยู่ที่ใด) ในแผ่นเงินมีการระบุว่าวัดจองคำได้มีการสร้างขึ้นมานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2370 โดยพระยาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองคนแรกของเมืองแม่ฮ่องสอน ทั้งนี้แม้ว่าแผ่นเงินจะระบุเช่นนั้นแต่มื่อนำมาประกอบเปรียบเทียบกันในทางประวัติศาสตร์แล้ว พบว่ายังคงมีความขัดแย้งกันของประวัติศาสตร์และหลักฐาน เนื่องจากตามประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอนได้กล่าวถึงพระยาสิงหนาทราชาว่าเป็นชาวไทใหญ่ที่เข้ามาในพื้นที่แม่ฮ่องสอนในราวปี พ.ศ. 2399 ดังนั้นจากจุดขัดแย้งของหลักฐานและประวัติศาสตร์นี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าวัดจองคำแห่งนี้น่าจะมีการสร้างครั้งแรกมานับตั้งแต่ พ.ศ. 2370 สมัยที่ยังคงเป็นหมู่บ้านแม่ฮ่องสอน ก่อนที่ต่อมาหลังจากมีการตั้งเมืองแม่ฮ่องสอนและมีเจ้าเมืององค์แรกคือพระยาสิงหนาทราชา จึงคาดว่ามีมาสร้างวัดแห่งนี้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง (นฎกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 91)

ในปี พ.ศ. 2469 วัดแห่งนี้ชำรุดทรุดโทรมอย่างมาก เจ้าอาวาสพร้อมกับคณะศรัทธาจึงทำการรื้อถอนและสร้างอาคารในวัดใหม่ โดยกำหนดให้มีรูปแบบการก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรมแบบที่คงรูปแบบเดิม คือเป็นสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่ที่มีความสวยงาม ซึ่งการสร้างใหม่นี้ยังพบว่าได้มีผู้ที่สนับสนุนและอุปถัมภ์ในการก่อสร้างที่สำคัญด้วย คือ พ่อเฒ่าจองคำส่วย ชาวไทใหญ่ที่ในขณะนั้นเป็นคหบดีที่อยู่ในแม่ฮ่องสอน ทั้งนี้หลังก่อสร้างแล้วเสร็จวัดแห่งนี้ได้ดำเนินการต่อมาจนกระทั่งในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513 ภายในวัดจองคำแห่งนี้ได้เกิดเหตุไฟไหม้ขึ้น ซึ่งสร้างความเสียหายแก่ภายในวัดเป็นอย่างมาก อาคารเดิมที่สร้างก่อนหน้านี้ถูกไฟไหม้ทั้งหมด จุดนี้จึงทำให้ในปีถัดมาท่านพระครูอนุสตราสจักร (เจ้าอาวาสขณะนั้น) พร้อมด้วยคณะศรัทธา พ่อค้า และประชาชน จึงได้ร่วมแรงร่วมใจกันฟื้นฟูปฏิสังขรณ์วัดจองคำขึ้นมาใหม่อีกครั้ง โดยในการก่อสร้างครั้งนี้ได้มีนายทุนสำ วงศ์ไพฑูรย์ เป็นช่างผู้ทำการออกแบบและก่อสร้างอาคารภายในวัดแห่งนี้ด้วย ทั้งนี้แม้ว่าในช่วงเวลานี้วัดจองคำจะมีการสร้างอาคารใหม่ขึ้นมาใหม่ก็ตาม แต่จะพบว่าในด้านรูปแบบทางลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดแห่งนี้ยังเลือกที่จะคงรูปแบบเดิมไว้มากที่สุด คือเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่ ซึ่งเป็นรูปแบบเดิมที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารภายในวัด ดังนั้นจึงเป็นเหตุที่อธิบายว่าหลังการก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2514 ตัวอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ของวัดจองคำจึงยังคงมีลักษณะหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เหมือนอาคารในสมัยเดิมนั่นเอง

ทั้งนี้หลังการปรับปรุงวัดในปี พ.ศ. 2514 แล้วเสร็จ วัดจองคำยังได้มีการก่อสร้างอาคารอื่น ๆ ของวัดเพิ่มเติม เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น จนทำให้วัดแห่งนี้เจริญมากยิ่งขึ้น ซึ่งในปัจจุบันจะพบว่าด้วยการที่วัดจองคำเป็นวัดที่มีความเก่าแก่ ความศักดิ์สิทธิ์และความสวยงามของสถาปัตยกรรม

ภายในวัด จึงทำให้วัดแห่งนี้มักมีนักท่องเที่ยวหลั่งไหลเข้ามาอยู่เสมอจนทำให้วัดจองคำแห่งนี้นอกจากเป็นวัดของชาวบ้านในพื้นที่แล้วยังกลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางศาสนาแห่งหนึ่งของจังหวัดแม่ฮ่องสอนอีกด้วย

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

จอง

จองของวัดจองคำสันนิษฐานว่าสร้างครั้งแรกในสมัยที่พญาสิงหนาราชและเจ้านางเมี้ยนมาสร้างวัดแห่งนี้ประมาณปี พ.ศ. 2399 - 2400 โดยแรกสร้างจองมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่เรียกว่า “ปราสาทเรือนไม้” ตัวหลังคาสร้างด้วยสังกะสีเกาะสลักลวดลายเป็นซุ้มปราสาท มีมุขบันได 2 ข้าง ภายในอาคารแบ่งเป็นส่วนวิหารประดิษฐานพระประธานมุข 2 ข้าง เป็นเสนาสนะและด้านหน้าเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์อย่างศาลาการเปรียญ ทั้งนี้ต่อมาจะเกิดความชำรุดทรุดโทรมลงจึงต้องมีการรื้อถอนอาคารเดิมออกแล้วปลูกสร้างอาคารขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2469 โดยลุงจองคำส่วย ผื่นอุตะมะ คหบดีชาวแม่ฮ่องสอนเป็นเจ้าของทำการรื้อถอนและปลูกสร้างใหม่ ซึ่งการสร้างใหม่นี้ยังคงรูปแบบศิลปะพม่าผสมศิลปะไทใหญ่ หลังคามียอดปราสาท 9 ชั้น กว้าง 20 เมตร ยาว 24 เมตร อย่างไรก็ตามการปฏิสังขรณ์ในครั้งนี้ใช้ประโยชน์ได้ประมาณ 44 ปี ก่อนที่ต่อมาจะเกิดไฟไหม้ขึ้นทั้งหลัง เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513 ซึ่งหลังจากวัดไฟไหม้ครั้งใหญ่นี้ จองของวัดก็ได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก ทำให้ปีต่อมามีท่านพระครูอนุสุตศาสนจักร (เจ้าอาวาสขณะนั้น) พร้อมด้วยคณะศรัทธา จึงร่วมกันปฏิสังขรณ์วัดพร้อมกับรื้อก่อสร้างจองใหม่อีกครั้ง โดยจองที่สร้างในครั้งนี้นี้ยังคงรูปแบบเดิมคือยังเป็นสถาปัตยกรรมแบบพม่าผสมไทใหญ่ที่มีหลังคาทรงปราสาท 9 ชั้น ซึ่งจองที่สร้างใหม่ในครั้งนี้ถือเป็นจองตั้งอยู่จนถึงในปัจจุบัน ทั้งนี้จองของวัดจองคำเมื่อเทียบกับจองวัดจองกลางแล้วจะพบว่ามีความแตกต่างและในส่วนหลังคาแม้จะมีหลายชั้นแต่ความสลับซับซ้อนไม่มากเท่าหลังคาของวัดจองกลาง โดยเป็นเพียงหลังคาเดี่ยว ๆ ที่ซ้อนกันแนวตั้งขึ้นไปเท่านั้น ในส่วนของภายในจองพบว่าโดยรอบมีการประดับภาพพุทธประวัติไว้ตามฝาผนัง ในบริเวณที่ประดิษฐานพระประธานมีการยกพื้นสูงขึ้นมาจากระดับพื้นปกติอีกด้วย ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าจองของวัดจองคำถือเป็นจองที่มีความสวยงามและสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดแม่ฮ่องสอน แม้จองของวัดจองคำจะไม่ใช่ว่าจะเก่าแก่ เพราะมีการก่อสร้างปฏิสังขรณ์อยู่อย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมของจองที่คงรูปแบบเดิมนับแต่การสร้างวัดแห่งนี้ จึงทำให้จองของวัดจองคำจึงทรงคุณค่าและมีรูปแบบไม่ต่างจากจองเก่าแก่โบราณเลย

ภาพ 11

จองของวัดจองคำ



หมายเหตุ. จาก จองของวัดจองคำ (<https://th.trip.com>)

อุโบสถ

พระอุโบสถวัดจองคำ เริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2521 และแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2522 เป็นอุโบสถที่สร้างขึ้นในสมัยที่พระครูอนุสุตศาสนจักรดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส ซึ่งในขณะนั้นท่านได้ร่วมแรงร่วมใจกับคณะศรัทธา พ่อค้า ประชาชน ทั้งในและนอกพื้นที่ในการก่อสร้างอุโบสถหลังนี้ขึ้นมา ซึ่งในการก่อสร้างอุโบสถยังได้ พ่อเลียงสุวรรณ พานิชยานนท์ มาเป็นช่างในออกแบบและควบคุมการก่อสร้างในครั้งนี้อีกด้วย ทั้งนี้ในส่วนของรูปแบบอุโบสถวัดจองคำนั้นพบว่าตัวอาคารหลังนี้มีลักษณะเป็นทรงมณฑป รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 6 เมตร ยาว 12 เมตร ในส่วนหลังคาเป็นคอนกรีตและมีเจดีย์ 5 ยอดประดับอยู่ด้านบนสุด หน้าต่างและประตูของอุโบสถพบว่ามีการทำด้วยไม้และแกะสลักอย่างสวยงาม (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 843) ในส่วนของภายในอุโบสถพบว่า

ได้มีภาพเขียนพุทธประวัติประดับอยู่ภายในและมีการประดิษฐานพระประธานที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2522 (บุษบา กนกศิลปะธรรม และคณะ, 2565, หน้า 160)

วิหารหลวงพ่โต

วิหารหลวงพ่โตของวัดจองคำ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2475 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2479 ซึ่งผู้ที่เป็นศรัทธาในการสร้างวิหารแห่งนี้คือ พระอุหน่ากะ และจองคำส่วย ฝั้นอุตตะมะ ส่วนผู้ที่ทำการสร้างคือ นายช่างสล่าโพ่อง แต่เดิมบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ (กองมู) โบราณที่สร้างขึ้นพร้อมกับวัดจองคำ ซึ่งต่อมาเจดีย์ได้ทรุดโทรมจึงมีการรื้อออกและใช้พื้นที่บริเวณนี้ก่อสร้างวิหารหลวงพ่โตขึ้นมาแทน โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมของวิหารหลวงพ่โตแห่งนี้พบว่าค่อนข้างโดดเด่นเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทผสมฝรั่ง ตัวอาคารวิหารมีผังเป็นรูปตัวแอล ผนังมีการก่ออิฐถือปูนและก่อผนังด้านในเสา ทำให้เห็นเสาขนาดใหญ่นอกผนังแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ประตูและหน้าต่างของวิหารเป็นแบบตอนบนโค้งและมีสลักบน มีลวดลายประดับแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ในส่วนของหลังคาเป็นแบบปั้นหยาลักษณะมีปีกและยังยกคอสองบริเวณที่ประดิษฐานหลวงพ่โต โดยคอสองที่ยกนี้มีผนังทึบสูงประมาณ 2 เมตรและยังมีหลังคาปั้นหยาละเอียดล้อมจัตุรัสรอบอีกชั้นหนึ่ง ทั้งนี้ในส่วนของแผ่นกระเบื้องหลังคาพบว่าแต่เดิมวิหารแห่งนี้ใช้กระเบื้องไม้ แต่ต่อมาได้มีการปรับปรุงซ่อมแซม จึงเปลี่ยนมาเป็นหลังคาสังกะสี ในบริเวณชายหลังคามีการประดับลูกไม้ฉลุแบบขนมปังขิงที่เชิงชาย ทำให้อาคารมีความประณีตมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าสถาปัตยกรรมของวิหารหลวงพ่โตแห่งนี้สามารถผสมผสานศิลปะแบบไทและตะวันตกได้อย่างกลมกลืนและลงตัว จนเกิดเป็นสัดส่วนของอาคารที่มีความสวยงาม (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 75) ในส่วนของภายในวิหารนั้นพบว่าด้านในได้มีการประดิษฐานหลวงพ่โตเอาไว้ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่สุดของแม่ฮ่องสอน (หน้าตักกว้าง 4.85 เมตร สูง 5.6 เมตร) ผู้ที่สร้างคือช่างฝีมือชาวพม่าที่อยู่ในแม่ฮ่องสอน นามว่า สล่าโพโด่ง เตชะโกเมนต์ โดยหลวงพ่โตของวัดจองคำนี้พบว่าได้มีการจำลองรูปแบบการสร้างองค์หลวงพ่โตมาจากพระศากยมุนี (หลวงพ่โต) ของวัดสุทัศน์เทพวราราม (บุษบา กนกศิลปะธรรม และคณะ, 2565, หน้า 159)

ภาพ 12

วิหารหลวงพ่โต



หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

ชุมพระพุทธรูปพระมหากัจจายน พ.ศ 2528

เป็นอาคารไม่มีหลังคา เหนือตัวอาคารมรเจตีย์ธาตุแบบไทใหญ่ 1 องค์ มีการตกแต่งเชิงชายและขอบหน้าต่างอาคารด้วยปูนแกะสลัก ในส่วนของภายในอาคารแห่งนี้มีการประดิษฐานพระมหากัจจายนเอาไว (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 117)

2.5 วัดปางลื้อ

ที่ตั้ง: ถ.ปางลื้อนิคม ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 391674.21 / UTM Northing 2134956.00 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดปางลื้อเป็นเก่าแก่ที่มีอายุกว่า 130 ปี สร้างขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. 2433 นำโดยพระครูเมธาเจ้าอาวาสขณะนั้น และชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงช่วยกันสร้างขึ้นมา ทั้งนี้ที่มาของชื่อวัดปางลื้อนั้นพบว่ามาจากในสมัยก่อนมีพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง และพ่อค้าบรรทุกเกวียน มักมาขออาศัยพักพิงอยู่ที่วัดบ่อยครั้งและในแต่ละครั้งก็จะเป็นเวลานาน จึงทำให้เป็นที่มาของชื่อวัดปางลื้อ (ปางลื้อที่หมายถึงลื้อของเกวียน) ทั้งนี้ภายในวัดปางลื้อพบว่าการอัญเชิญพระพุทธรูปจากภายนอกมาประดิษฐานไว้ที่วัดอยู่หลายองค์ โดยองค์แรกมาจากพม่า ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้มีการลำเลียงจากพม่าล่องผ่านแม่น้ำ

ปายมา 1 องค์ ต่อมายังพบว่าด้วยแรงศรัทธาของชาวบ้านยังทำให้ได้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปจาก กรุงเทพฯ มาประดิษฐานภายในวัดอีกหลายองค์ด้วย โดยมีองค์ใหญ่อีก 1 องค์ พุทธรูปองค์กลางอีก 6 องค์และพระพุทธรูปองค์เล็ก 4 องค์ ทั้งนี้ในส่วนของศาสนสถานภายในวัดพบว่าเป็นรูปแบบศิลปะแบบพม่า โดยในปี พ.ศ. 2528 ภายในวัดได้มีการสร้างเจดีย์ทรงพม้ามอญขึ้น และในปี พ.ศ. 2539 ยังได้มีการสร้างโบสถ์ของวัดขึ้นมาอีกด้วย (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 84)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์

เจดีย์ของวัดปางล่อ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยพระอาจารย์เล็ก ปัญโญและศรัทธาชาวบ้าน เป็นศิลปะแบบไทใหญ่ผสมพม่า มียอดเจดีย์บริวาร 7 ยอด

ภาพ 13

เจดีย์วัดปางล่อ



หมายเหตุ. จาก เจดีย์วัดปางล่อ (<https://www.bloggang.com>)

อุโบสถ

สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2539 เป็นศิลปะแบบไทใหญ่ผสมพม่า สร้างโดยเจ้าอาวาสพระครูอนุสิต วัชรธรรม

จอง

เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ มีภาพเขียนสีบนแผ่นสังกะสีที่บันทึกเรื่องราวพุทธประวัติ

2.2.6 วัดพระนอน

ที่ตั้ง: 22 ถ.ผดุงม่วยต่อ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 391071.32 / UTM Northing 2134170.96 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดพระนอนสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2418 โดยพระยาสิงหนาทราชา เจ้าเมืององค์แรกของแม่ฮ่องสอน โดยภายในวัดแห่งนี้จุดเด่นคือการมีพระนอนองค์ใหญ่ (พระพุทธรูปไสยาสน์) ที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีความยาว 12 เมตร ซึ่งพระนอนภายในวัดแห่งนี้เป็นรูปแบบประติมากรรมศิลปะแบบไทใหญ่ โดยมูลเหตุการก่อสร้างมีด้วยกันได้หลายมูลเหตุ โดยประการแรกสันนิษฐานว่าสร้างเพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชาและเพื่อเฉลิมฉลองให้แก่หมู่บ้านแม่ฮ่องสอนที่ได้รับการยกฐานะเป็นเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2417 ประการต่อมาสันนิษฐานว่าสร้างเนื่องจากท่านเป็นผู้เกิดวันอังคาร จึงสร้างองค์ไสยาสน์ (พระนอน) ขึ้นมาให้เป็นพระประธานคู่บ้านคู่เมืองของพระองค์ ทั้งนี้อย่างไรก็ตามแม้ว่าวัดพระนอนจะสร้างขึ้นในขณะที่พระยาสิงหนาทราชายังคงมีชีวิตอยู่ แต่ทว่ายังไม่แล้วเสร็จในสมัยของพระองค์ เนื่องจากเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นบริเวณชายแดนไม่สงบนัก ทำให้องค์พระนอนจึงยังไม่สามารถสร้างแล้วเสร็จได้จวบจนพระยาสิงหนาทราชาถึงแก่อสัญกรรม กระทั่งต่อมาในภายหลังเจ้านางเมี้ยวพระชายาของพระองค์ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืององค์ที่ 2 ของแม่ฮ่องสอน พระองค์จึงทรงสร้างองค์พระนอนต่อจนสำเร็จพร้อมทั้งมีการจัดงานเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่และมีการตั้งชื่อวัดตามพระนอนที่ประดิษฐานอยู่ภายในวัด นอกจากนี้ยังได้มีการนิมนต์ครูบาหมูปาเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดพระนอน (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป., ออนไลน์) ทั้งนี้วัดพระนอนยังพบว่าขึ้นชื่อในเรื่องของตำนาน โดยชาวบ้านเชื่อว่ามีเมืองลับแลอยู่ใต้วัด ที่เป็นถ้ำบรรจุทรัพย์สมบัติแก้วแหวนเงินทองของพญาสิงหนาทราชา (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 150)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญของวัดพระนอน มีสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ หลังคาซ้อนชั้น แบบสองคอสามชาย ภายในประดิษฐานเจ้าพลาภิง หรือพระนอน พระพุทธรูปปางไสยาสน์พระประธานศิลปะไทใหญ่พม่า ความยาว 12 เมตร สร้างโดย พญาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำวันเกิดของท่าน คือวันอังคาร นอกจากนี้ภายในยังมีส่วนของพิพิธภัณฑ์วัดเป็นห้องแสดงของสะสม เครื่องใช้โบราณ ถ้วยชามสมัยสงครามโลกพระไตรปิฎก หนังสือพม่า รูปภาพบุคคลสำคัญ พระเครื่องต่าง ๆ (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 93)

อุโบสถ

อุโบสถของวัดพระนอนเป็นอุโบสถแรกของเมืองแม่ฮ่องสอน สร้างโดยพญาพิศาลฮ่องสอนบุรี ซึ่งด้วยความสวยงามและความเก่าแก่ของสถาปัตยกรรม ทำให้อุโบสถของวัดพระนอนแห่งนี้จึงได้เป็นหนึ่งในจำนวนโบราณแบบไตในจำนวน 8 หลัง ที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้ในภาคเหนือ ก่อนหน้านี้ตัวโบสถ์ชำรุดทรุดโทรมมาก ทำให้กรมศิลปากรได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ให้มีคงสภาพเดิม ซึ่งการปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2536 ทั้งนี้ ผังพื้นของอุโบสถแห่งนี้ พบว่าเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างประมาณ 7×7 เมตร ในส่วนของลักษณะตัวของอาคารมีมุขยื่นคลุมบันได 3 ด้านทางทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันออก แทนประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่มุขด้านตะวันตกซึ่งเป็นมุขด้านที่ปิดตัน พื้นที่รอบโบสถ์เป็นกำแพงแก้วล้อมรอบลานขนาดเล็ก ขนาดของเนื้อที่ภายในกำแพงแก้ว ประมาณ 20×20 เมตร โดยก่อนจะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. 2536 ลานรอบโบสถ์ในกำแพงแก้วพบว่าเป็นลานดิน โดยพื้นที่ลานดินนี้มีระดับต่ำกว่าพื้นที่รอบนอกกำแพงแก้วประมาณ 0.70 - 0.80 เมตร ดังนั้นเมื่อมองจากภายนอกจะเห็นกำแพงแก้วโผล่จากพื้นดินมาให้เห็นเพียง 0.50 - 0.60 เมตร เท่านั้น ซึ่งการที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากการถมดินพื้นที่โดยรอบให้สูงขึ้น เพื่อให้เป็นพื้นราบในการประกอบกิจกรรมของวัด จึงส่งผลทำให้กำแพงดูสั้นลง ทั้งนี้ต่อมาหลังการปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. 2536 บริเวณลานดินเหล่านี้พบว่าได้มีการปรับใหม่ โดยปรับปรุงจากลานดินให้เป็นลานคอนกรีต มีการปูกระเบื้องดินเผาสีธรรมชาติ ซึ่งการปรับปรุงนี้ทำให้ลานที่เคยเป็นลานดินกลายเป็นลานปูนที่สะอาดและสวยงาม ในส่วนของเสมาของอุโบสถแห่งนี้นั้น พบว่าอุโบสถแห่งนี้ได้มีเสมาหินสองแนว จุดนี้เป็นเพราะว่าอุโบสถแห่งนี้ได้มีการผูกพัทธสีมาสองครั้ง จึงทำให้ได้มีแนวของเสมาสองแนว ในส่วนของตัวเสมาอุโบสถมีลักษณะเป็นแท่งหินไม่สม่ำเสมอ ซึ่งเสมาลักษณะนี้มักพบเห็นได้ในหลายที่ในล้านนา เช่น โบสถ์วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ทั้งนี้ในบริเวณของผนังอุโบสถแห่งนี้นั้นพบว่ามีการใช้ไม้ตีโปรง ทำให้มองเห็นแทนประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ในส่วนของหลังคาโบสถ์เป็นหลังคาเรือนยอดทรงปราสาทแบบสถาปัตยกรรมไต ซึ่งมีการซ้อนชั้นหลังคา 3 ชั้น ในช่วงหลังคาที่ซ้อนมีการยกมุขแบบจตุรมุขซ้อนตอนละ 2 ชั้น ยอดหลังคาประดับด้วยฉัตรสีทอง เฌงชายและจั่วของจตุรมุขมีการประดับตกแต่งเป็นโลหะฉลุลายละเอียดงดงาม ตัวของหลังคามีการมุงกระเบื้องสีเทา เครื่องตกแต่งเป็นสีเงิน ผนังไม้และส่วนคอสองของหลังคาทาสีแดงชาดประดับลวดลายสีเหลือง (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 60 - 62) ในส่วนของภายในอุโบสถมีการประดิษฐานพระพุทธรูป 3 องค์ นอกจากนี้ที่ผนังของอุโบสถยังมีภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติที่สันนิษฐานว่าเป็นพุทธประวัติตอนสัตตมหาสถานประดับอยู่ด้วย โดยภาพจิตรกรรมนี้เขียนใหม่ภายหลังช่วงรัชกาลที่ 5 (บุษบา กนกศิลปะธรรม และคณะ, 2565, หน้า 152)

ภาพ 14

อุโบสถของวัดพระนอน



หมายเหตุ. จาก อุโบสถของวัดพระนอน (<https://th.tripadvisor.com>)

เจดีย์ธาตุทรงปราสาท

เจดีย์ธาตุของวัดพระนอนตั้งอยู่ในบริเวณด้านหลังของวัด โดยเป็นเจดีย์รูปทรงปราสาท ที่ทำด้วยคอนกรีต ประดับด้วยยอดฉัตร ภายในเจดีย์แห่งนี้มีการประดิษฐานพระประธานเอาไว้ ส่วนภายนอกมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตั้งอยู่โดยรอบของเจดีย์ธาตุ

ภาพ 15

เจดีย์ธาตุของวัดพระนอน



หมายเหตุ. จาก เจดีย์ธาตุของวัดพระนอน (<https://finearts.go.th>)

สิงห์คู่เมืองแม่ฮ่องสอน

สิงห์คู่เมืองแม่ฮ่องสอน เป็นประติมากรรมที่สวยงามตามรูปแบบศิลปกรรมไต ตั้งอยู่ในบริเวณเชิงบันไดทางขึ้นไปวัดพระธาตุดอยกองมู ตัวของสิงห์คู่นี้มีความสูงประมาณ 3 เมตร สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2430 โดยเจ้านางเมี้ยว เจ้าเมืองคนที่สองของแม่ฮ่องสอน ซึ่งตามตำนานได้เล่าว่าในปี พ.ศ. 2417 พระกาเติ๊กขาน หรือขานกะเล ได้ขึ้นตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรก และได้สร้างองค์พระนอน แต่ต่อสัญญกรรมก่อน เพราะเหตุการณ์ความไม่สงบของบริเวณชายแดนเจ้านางเมี้ยว จึงขึ้นปกครองเมืองเป็นลำดับต่อมา และสร้างองค์พระนอนให้แล้วเสร็จ พร้อมกับสร้างสิงห์ 2 ตัว ให้สามี่ 1 ตัว เนื่องมาจากมีชื่อคล้ายกันคือพญาสิงหนาทกักราชสีห์ และสร้างอีกตัวไว้คู่กัน ถวายให้วัดพร้อมองค์พระนอนเมื่อปี พ.ศ. 2430 ที่ท่านเจ้าเมืองตั้งใจทำไว้เพื่อระลึกถึงวันขึ้นครองเมือง ทั้งนี้บริเวณหลังรูปปั้นสิงห์ พบว่ายังมีสิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจที่เรียกว่า “กู” ตั้งอยู่ด้วย โดย กู คือเจดีย์น้อยที่บรรจุอัฐิของเจ้าเมืององค์ที่ 1 และ 2 ซึ่งคาดว่าน่าจะสร้างหลังปี พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา (บุษบา กนกศิลปะธรรม และคณะ, 2565, หน้า 152)

ภาพ 16

สิงห์คู่แห่งวัดพระนอน



หมายเหตุ. จาก สิงห์คู่แห่งวัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (<https://finearts.go.th>)

พิพิธภัณฑเจ้าคุณโสภณสามัคคีอนุสรณ์

พิพิธภัณฑเจ้าคุณโสภณสามัคคีอนุสรณ์สร้างในปี พ.ศ. 2533 โดยผู้สร้างคือ เจ้าคุณโสภณวราภรณ์ ปัจจุบันคือ พระธรรมมงคลเจติย์ เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ร่วมกับพ่อพระครูอนุสนธิ์ศาสนกิจ (หลวงพ่อศาสน์) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระนอนองค์ที่ 7 และคุณวีรยุทธ ตรีทอง ภายในพิพิธภัณฑแห่งนี้เป็นที่เก็บสะสม โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่น่าสนใจจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูป คัมภีร์โบราณ ถ้วยชามเก่าของเจ้าเมือง รวมถึงยังจัดเก็บของใช้ของทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อีกด้วย

2.7 วัดหัวเวียง

ที่ตั้ง: เลขที่ 15 ถ.สิงหนาทบำรุง ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 391367.22 / UTM Northing 2134650.37 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดหัวเวียงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2406 มีอายุกว่า 160 ปี โดยวัดหัวเวียงถือเป็นวัดที่ได้รับการก่อสร้างเป็นวัดที่สองของเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งการเรียกวัดแห่งนี้ว่า “วัดหัวเวียง” มาจากคำว่าหัวเมือง เนื่องจากแต่เดิมวัดหัวเวียงตั้งอยู่หัวเมืองหรือเหนือสุดของเมืองแม่ฮ่องสอนเก่า ก่อนที่ต่อมาเมื่อเมืองขยายตัวขึ้น ทำให้วันแห่งนี้จึงกลายมาอยู่ในบริเวณใจกลางเมือง จึงมีอีกชื่อเรียกอีกชื่อว่า “วัดกลางเวียง” โดยผู้ที่สร้างวัดแห่งนี้พบว่าไม่ปรากฏนามว่าเป็นผู้ใด สันนิษฐานได้ว่าเมื่อแรกสร้างวัดมาจากศรัทธาหลายคนร่วมกันบริจาคทรัพย์เงินในการสร้างศาลาการเปรียญวัดขึ้นมา โดยสร้างขึ้นทีละหลังถวายต่อเติมออกไปจนมีจำนวนรวมกว่า 7 หลัง ซึ่งในแต่ละหลังนี้มีผู้ที่ศรัทธาหนึ่งคนสร้างถวาย นอกจากนี้ในช่วงแรกของการสร้างวัดยังพบการสร้างพระพุทธรูปขึ้นไว้ที่ศาลาการเปรียญรวม 5 องค์ ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านี้สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2406 ซึ่งเป็นช่วงเวลาพร้อม ๆ กับการสร้างวัดแห่งนี้อีกด้วย อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2515 ศาลาการเปรียญวัดเดิมที่มีจำนวน 7 หลังเหล่านี้ได้ถูกรื้อถอนออกไปจนหมด และในปีพ.ศ. 2516 ประมาณเดือนมกราคม ทางวัดจึงได้มีการสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ขึ้น ในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ โดยใช้ทุนทรัพย์ในการก่อสร้างจากแรงศรัทธาของประชาชนที่บริจาคเข้ามา ศาลาการเปรียญหลังใหม่นี้มีการสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2517 และตั้งอยู่คู่วัดมาจนถึงปัจจุบัน (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 895)

ทั้งนี้วัดหัวเวียงยังพบว่าได้เป็นโด่งดังเนื่องจากเป็นวัดที่ประดิษฐานพระมหามัณีนีหรือพระเจ้าพาละแข่ง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประจำเมืองที่มีความงดงามมาก โดยตามประวัติพระมหามัณีนีองค์ที่วัดหัวเวียงนี้ได้หล่อจำลองมาจาก พระมหามัณีนี ซึ่งเป็นเจ้าพาละแข่งองค์จริง ณ เมืองมณฑลพะเยา ประเทศพม่า โดยลุงจ้องโพหย่า และลุงจ้องห่วนนะได้เดินทางไปนิมนต์มาพระเจ้าพาละแข่งองค์นี้ได้สร้างหล่อออกเป็นท่อน ๆ ทั้งหมด 9 ท่อ บรรทุกเรือล่องมาตามแม่น้ำปาย แล้วนำมาประกอบที่วัดพระนอน ก่อนที่จะนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดหัวเวียง โดยตั้งอยู่ภายในวิหารที่สร้างขึ้นมารองรับ ทั้งนี้ชาวแม่ฮ่องสอนให้การนับถือต่อพระมหามัณีนีเป็นอย่างมากและถือว่าเป็นพระคู่บ้านคู่เมืององค์หนึ่งของจังหวัดแม่ฮ่องสอนอีกด้วย (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 153) ในปัจจุบันนี้วัดหัวเวียงได้กลายเป็นศูนย์กลางของจังหวัดแม่ฮ่องสอน นอกจากเป็นวัดแล้วยังเป็นศูนย์กลางชุมชนของพ่อค้า เป็นหน่วยเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาจังหวัด

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นที่ชุมนุมของลูกเสือชาวบ้านทุกเดือน หรือแม้กระทั่งเป็นพื้นที่ประชุม พระสังฆาธิการในอำเภอและต่างอำเภอ ถือได้ว่าวัดแห่งนี้สามารถใช้เป็นสาธารณะประโยชน์ของผู้คน ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วยนั่นเอง (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 895)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์ธาต

เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพม่า มีซุ้มจระนำประดิษฐาน พระพุทธรูปปางต่าง ๆ รอบองค์ธาต ปลายยอดประดับฉัตร เจดีย์แห่งนี้มีการถอดแบบมาจากวัดต่าง ๆ ภายในแม่ฮ่องสอน (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 97)

ภาพ 17

เจดีย์ธาต วัดหัวเวียง



หมายเหตุ. จาก เจดีย์ธาต วัดหัวเวียง (<https://readthecloud.com>)

วิหารเจ้าพาลาแข่ง

วิหารพาลาแข่ง สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐาน พาลาแข่งคู่บ้านคูเมืองแม่ฮ่องสอน โดยเป็นวิหารทรงปราสาท 2 องค์ โดยองค์ใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีความกว้างและยาวเท่ากัน คือ 1,850 เมตร สูงจากพื้นประมาณ 15 เมตร ตัวอาคารสร้างด้วยไม้ พื้นล่างเป็นคอนกรีตเฉพาะพื้นด้านในปูด้วยกระเบื้องลายต่าง ๆ ผนังคอนกรีตขึ้นรับกับฝาลูกกรงไม้ หลังคาเป็นชั้น ๆ รวมสามชั้น ส่วนยอดเป็นยอดโดมมุงด้วยสังกะสี และสลักลวดลายสังกะสีประกอบทุกชั้นไป สำหรับวิหารหลังเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกก่อสร้างแบบเดียวกับวิหารหลังใหญ่ และสันนิษฐานว่าคงจะสร้างขึ้นพร้อมกัน แต่มีความละเอียดกว่า โดยมีหลังคา 5 ชั้น ไม่รวมยอดโดมและฉัตร ตัววิหารมีความกว้าง 6.40 เมตร ยาว 8.30 เมตร ภาษาไทใหญ่เรียกวิหารหลังนี้ว่า “อะโฮยงข่าม” ซึ่ง หมายถึงที่รับแขก วิหารหลังนี้

ได้รับการบริจาคไม้ก่อสร้างจากลุงสง่าวิเศษและมีลุงจ่องห่วนนะเป็นผู้ออกค่าแรงงานก่อสร้าง ส่วนผู้ที่ทำการก่อสร้าง คือลุงหม่องห่วย ประณีตศิลป์ ในการก่อสร้างใช้เวลาราว 2 ปี จึงเสร็จเรียบร้อย วัสดุในการก่อสร้างจำพวกสังกะสีกระจกสี และกระเบื้องปูพื้น ได้นำมาจากเมืองพม่า (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 897)

ภาพ 18

วิหารพระเจ้าพาราละแข่ง วัดหัวเวียง



หมายเหตุ. จาก วิหารพระเจ้าพาราละแข่ง วัดหัวเวียง (<https://readthecloud.com>)

ศาลาการเปรียญ (หลังใหม่)

สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2516 ลักษณะของอาคารเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ หลังคาซ้อนชั้นแบบสองคอสามชาย ภายในมีการประดิษฐานพระพุทธรูป 5 องค์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปโบราณ

ศาลาจำศีลอาคารไม้

ศาลานี้สร้างขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นศาลาไม้แบบไทใหญ่ หลังคามีการมุงสังกะสีประดับลายเจาะสังกะสี รูปทรงสวยงาม ทั้งนี้ศาลาแห่งนี้ยังได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 98 ตอนที่ 177 ลงวันที่ ตุลาคม พ.ศ. 2524 ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากรแล้ว

2.8 วัดผาอ่าง

ที่ตั้ง: หมู่ 3 ต.ปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 391280.87 / UTM Northing 2136294.42 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดผาอ่าง เป็นวัดที่มีประวัติเก่าแก่ตั้งอยู่บริเวณริมถนนหมายเลข 1095 สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างเมืองแม่ฮ่องสอนราวปี พ.ศ. 2417 - 2427 ในอดีตวัดผาอ่างถือได้ว่าเป็นวัดหน้าด่านของแม่ฮ่องสอน เพราะเป็นวัดแรกที่จะเข้าสู่ตัวเมืองแม่ฮ่องสอน โดยการที่เรียกนามวัดแห่งนี้ว่าวัดผาอ่างนั้น สันนิษฐานว่ามาจากในอดีตมีพระธุดงค์ที่มาจากเมืองผาอ่าง ประเทศพม่า มาปฏิบัติธรรมอยู่บริเวณวัด จึงได้ตั้งชื่อวัดนี้ตามเมืองที่อยู่เดิมของพระธุดงค์ว่า “วัดผาอ่าง” ทั้งนี้แม้ว่าวัดผาอ่างแห่งนี้จะเป็นวัดเก่าแก่ที่อยู่คู่แม่ฮ่องสอนนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ทว่าวัดแห่งนี้เคยถูกทิ้งร้างมาอย่างยาวนานเช่นกัน โดยในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พบว่าวัดผาอ่างแห่งนี้ต้องเผชิญกับเหตุการณ์ไฟไหม้ ส่งผลให้เหล่าพระสงฆ์ที่อยู่วัดแห่งนี้จึงได้เริ่มย้ายออกไปจำพรรษาที่วัดแห่งอื่น จนหมด ยิ่งต่อมายังเกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น วัดแห่งนี้จึงไร้พระสงฆ์และขาดการทำนุบำรุงดูแล ทำให้วัดผาอ่างจึงต้องกลายเป็นวัดร้างเรื่อยมา (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 857) จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2521 วัดผาอ่างจึงได้รับการทำนุบำรุงขึ้นมาอีกครั้งภายใต้การนำมาของพระอธิการผาย วิมะโร (อดีตเจ้าอาวาสองค์แรก) พร้อมด้วยพ่อเฒ่าจางจิ่ง แม่เฒ่าจางนาค คำคุณ กำนันปิ่น สะอาดจิต (อดีตกำนันตำบลปางหมู) และประชาชนในเขตเทศบาลและบ้านปางหมู โดยได้มีการร่วมกันสร้างศาลาไม้ขึ้นมา 1 หลัง สำหรับประกอบศาสนกิจต่าง ๆ ศาลาปฏิบัติธรรม 1 หลัง เพื่อเป็นที่พักสำหรับญาติโยมที่มาปฏิบัติธรรม รวมถึงยังได้มีการสร้างศาลาการเปรียญขึ้นอีก 1 หลัง ด้วย กล่าวว่าการพัฒนาบูรณะภายในวัดแล้วนั้นในปี พ.ศ. 2541 วัดผาอ่างแห่งนี้จึงได้รับการยกฐานะจากวัดร้างกลายเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาจนถึงปัจจุบัน (พรหมญาณิ, 2553, ออนไลน์) ทั้งนี้ต่อมาในสมัยพระครูอนุชิตสุตตาทธ (อดีตเจ้าอาวาสองค์ต่อมา) ท่านยังได้มีการปรับปรุงพัฒนาวัดผาอ่างเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่นกัน จนวัดผาอ่างมีความสวยงามและมีความเจริญมากขึ้นเป็นลำดับดังที่เห็นได้ในปัจจุบัน

ทั้งนี้วัดผาอ่างยังพบว่าได้มีประวัติเกี่ยวข้องกับเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนในอดีตและตำนานเจดีย์ธาตุภายในวัดอีกด้วย โดยพระยาสิงหนาทราชา (เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนองค์แรก) หลังการขึ้นครองเมืองฮ่องสอน ท่านและเจ้าแม่นางเมื่อยะ (ชายา) ได้เข้ามาสร้างเจดีย์ธาตุในบริเวณวัดผาอ่าง ซึ่งเจดีย์นี้ได้ถูกเรียกว่า “ปิยเจดีย์” (ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนเรียกว่าเจดีย์แห่งความรัก) เพื่อเป็นอนุสรณ์ความรักให้แก่นางคำใส นอกจากนี้ยังสร้างพระนอนหรือพระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งเป็นพระประจำวันเกิดของพระยาสิงหนาทราชาขึ้นไปด้วย โดยการสร้างองค์พระนอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออุทิศให้แก่นางคำใสที่เคยได้ช่วยชีวิตพระยาสิงหนาทราชาถึงสองครั้ง (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 856) โดยในปัจจุบันนี้ทั้งพระธาตุเจดีย์และองค์พระนอนยังคงประดิษฐานให้ได้ชมอยู่ภายในวัดผาอ่าง

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์และซุ้มพระพุทธรูป

เจดีย์ประธานวัดผาอ่างหรือปียเจดีย์ สร้างโดยศรัทธาเจ้าพ่อกำหยี และเจ้าแม่จันทร์คำ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2449 ลักษณะเจดีย์กลุ่มศิลปะพม่า ที่มีฐานทั้ง 4 ประดับด้วยเจดีย์ขนาดเล็ก ล้อมรอบด้วยซุ้มพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ในบริเวณทางขึ้นสู่เจดีย์มีการทำบันไดทางขึ้น โดยบริเวณราวบันไดทำเป็นรูปสิงห์หมอบ ชูหัวขึ้นบนพนักบันได ชั้นสูงสุดรองรับด้วยประติมากรรมรูปคน รูปเทวดา หลังคาซุ้มพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน ทำส่วนยอดต่อชั้นลดหลั่นขึ้นไปคล้ายกับพระธาตุ ซึ่งได้รับการประดับประดาเป็นลวดลายดอกไม้และลายพันธุ์พฤกษา ส่วนขอบสุดประดับด้วยประติมากรรมกรอบซุ้มทางด้านหน้า ทำกรอบซุ้มแหลมเหนือกรอบประดับด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษาลักษณะพระพุทธรูปภายในซุ้มทั้ง 4 ด้าน เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งปางมารศรีวิชัยอิทธิพลศิลปะพม่าแต่ได้รับอิทธิพลศิลปะไทยเข้ามาผสมด้วยส่วนบนสุดเป็นรูปเทวดาในท่ายืนรูปบุคคล (เทวดา) (จตุพร ภูมิพิงค์, 2557, หน้า 86)

ภาพ 19

เจดีย์และซุ้มพระพุทธรูป วัดผาอ่าง



หมายเหตุ. จาก เจดีย์และซุ้มพระพุทธรูป วัดผาอ่าง (<https://mapio.net>)

2.9 วัดพระธาตุดอยก๊วขมื่น

ที่ตั้ง: หมู่ 8 ต.ปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 392625.18 / UTM Northing 2133297.66 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุดอยก๊วขมื่น แต่เดิมเป็นวัดร้างที่เคยขึ้นทะเบียนในปี พ.ศ. 2483 โดยจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณวัดแห่งนี้ ทำให้สันนิษฐานว่าวัดดอยก๊วขมื่นน่าจะสร้างขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งนี้ในปี พ.ศ. 2527 พระอาจารย์มหาณรงค์ ได้เป็นพระรูปแรกที่ขึ้นมาประจำอยู่ที่วัดแห่งนี้ โดยในขณะนั้นวัดยังคงมีสภาพเป็นป่าและมืองค์เจดีย์ที่อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม มีเศษอิฐและถ้วยชามเก่าที่แตกหัก ซึ่งเมื่อพระอาจารย์มหาณรงค์ได้ขึ้นมาจำวัดแห่งนี้ท่านได้สร้างศาลาขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของท่านไว้หนึ่งหลัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 พระกิตติชัย สุจิตโต ได้ขึ้นมาจำวัดที่นี้เช่นกัน ท่านได้เข้ามาบูรณะปรับปรุงวัดพระธาตุดอยก๊วขมื่นใหม่จนวัดแห่งนี้มีการพัฒนามากขึ้น ส่งผลต่อมาให้วัดพระธาตุดอยก๊วขมื่นจึงสามารถยกฐานะขึ้นมาจากวัดร้างเป็นวัดในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2547

ทั้งนี้ภายในวัดพระธาตุก๊วขมื่นยังมีเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุภายในวัดแห่งนี้ โดยในวันเพ็ญชาวบ้านมักพบเห็นการปรากฏของแสงสีแดงลอยออกมาจากกลางองค์พระธาตุดอยกองมู ซึ่งแสงสีแดงนี้ได้เดินทางมายังวัดพระธาตุดอยก๊วขมื่น ชาวบ้านเชื่อว่าแสงที่ปรากฏนี้เป็นพระธาตุที่เดินทางไปหากันนั่นเอง (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 872 - 873) ในปัจจุบันวัดพระธาตุก๊วขมื่น นอกจากจะมีเจดีย์ของวัดที่มีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สวยงามแล้วนั้น ธรรมชาติสภาพแวดล้อมของวัดแห่งนี้ก็สวยงามเช่นกัน ส่งผลให้วัดพระธาตุก๊วขมื่นกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งหนึ่งที่น่าสนใจของจังหวัดแม่ฮ่องสอน

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุก๊วขมื่น

เจดีย์วัดพระธาตุก๊วขมื่น เป็นเจดีย์ศิลปะพม่า แต่เดิมก่อนการบูรณะเจดีย์มีสภาพหักพังเสียหาย แต่ยังคงเหลือโครงสร้างอื่น เช่น กำแพงแก้ว และลานประทักษิณ ที่ยังอยู่ในสภาพที่ดีที่สามารถศึกษาได้ ทั้งนี้ตัวเจดีย์องค์นี้พบว่าตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีสิงห์ประดับที่มุมทั้งสี่ องค์เจดีย์มีฐานย่อเกดสามชั้น และฐานแปดเหลี่ยมรองรับชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นลายกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น บัวปากและองค์ระฆังกลม ตกแต่งด้วยลายหน้ามาร (หน้ากาล) ส่วนยอดอันได้แก่ปล้องไฉน และปลียอด ของเดิมหักเสียหายไป แต่พบชิ้นส่วนโลหะประดับยอดฉัตรตกอยู่รอบฐาน ทั้งนี้ฐานย่อเกดชั้นล่างสุดมีการประดับแจกันดอกไม้ หรือหม้อบูรณะบนมุมทั้งสี่ และตกแต่งผนังด้วยลายลูกฟัก ในส่วนบริเวณซุ้มทิศ พบว่าฐานทั้งสี่ด้านมีลักษณะเป็นมุขยื่นออกมาด้านหน้าภายในเป็นคูหาของซุ้มมีการประดิษฐานพระพุทธรูปปั้นศิลปะพม่าแบบมันตะทะเลย์ ในส่วนยอดซุ้มเป็นทรงปราสาทซ้อนลดหลั่นเป็นชั้น ๆ ด้านหน้าเป็นบันไดทางขึ้น ราวบันไดประดับด้วยมังกรหมอบทอดตัวยาวตามแนวบันได ซุ้มทิศเหล่านี้ก่อทับฐานย่อเกดชั้นล่างที่ฉาบปูน และตกแต่งลวดลายไว้แล้ว น่าจะสร้างขึ้นหลังจากสร้างเจดีย์เสร็จแล้ว ทั้งนี้องค์เจดีย์แห่งนี้พบว่ามีลานประทักษิณ และกำแพงแก้วรูป

ห้าเหลี่ยมล้อมรอบ รวมถึงยังมีช่องบันไดที่กึ่งกลางทุกด้าน จุดนี้จึงทำให้องค์เจดีย์มีรูปแบบแผนผังเป็นรูปห้าเหลี่ยม ที่ยาวตามแนวทิศเหนือ – ใต้ ในปัจจุบันพบว่าเจดีย์วัดพระธาตุกั้วขม้นได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในส่วนที่หักพังของเจดีย์แล้ว ส่งผลให้เจดีย์มีสภาพที่สวยงามน่าเที่ยวชมมากขึ้น (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 872 - 874)

ภาพ 20

เจดีย์วัดพระธาตุกั้วขม้นเจดีย์วัดพระธาตุกั้วขม้น



หมายเหตุ. จาก เจดีย์วัดพระธาตุกั้วขม้น (<https://www.bloggang.com>)

2.10 วัดกลางทุ่ง

ที่ตั้ง: ต.จองคำ อ.เมืองแม่ฮ่องสอน จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 392220.42 / UTM Northing 2134323.48 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดกลางทุ่ง สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2448 แรกเริ่มวัดแห่งนี้ได้มีการสร้างเจดีย์ขึ้นในพื้นที่ที่เป็นสวนกล้วย ซึ่งผู้สร้างคือจองอุพะกะแวง กวีวัฒน์ (คุณทวดอาจารย์วัฒนา กวีวัฒน์) โดยก่อนสร้างเจดีย์องค์นี้จองอุพะกะแวง ได้ฝันถึงภรรยาที่เสียชีวิต ในฝันภรรยาต้องการให้ท่านสร้างเจดีย์ขึ้นในบริเวณสวนกล้วยแห่งนี้ ทำให้ต่อมาจองอุพะกะแวงจึงทำการสร้างเจดีย์ขึ้นมา และได้นิมนต์พระที่วัดนาบอน (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) มาจำพรรษาในที่แห่งนี้ โดยมีการสร้างกุฏิหลังเล็กให้แก่พระภิกษุได้อยู่

อาศัย ซึ่งเมื่อวัดแห่งนี้ได้มีพระมาจำพรรษาอยู่ประจำแล้วจึงมีการตั้งชื่อวัดแห่งนี้ว่า วัดจองปึกป่าไผ่หรือ วัดบุพผาราม แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากตัววัดตั้งอยู่ในบริเวณกลางทุ่งนา จึงทำให้ชาวบ้านในพื้นที่มักเรียกวัดแห่งนี้ติดปากกันว่า “วัดกลางทุ่ง” ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกกันกว้างขวางมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ต่อมาพบว่าวัดกลางทุ่งแห่งนี้ได้กำลังจากผู้มีจิตศรัทธาและพุทธศาสนิกชนเข้ามาสนับสนุนวัดอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ไม่นานนักวัดแห่งนี้จึงสามารถพัฒนาและขยายใหญ่ขึ้นมาเรื่อย ๆ ในปี พ.ศ. 2458 นายอุปัชฌาย์ นางส่วยวิมาละ ได้มีศรัทธาและทำการสร้างพระพุทธรูปขึ้น (เจ้าพาราเหม่ปอก) ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ถือเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญและเป็นพระประธานที่ตั้งอยู่ภายในศาลาการเปรียญของวัดในปัจจุบัน (จตุพร ภูมิ, 2557, หน้า 112 - 113)

ทั้งนี้ในด้านของรูปแบบสถาปัตยกรรมภายในวัดกลางทุ่ง พบว่าสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในวัดแห่งนี้มีลักษณะทั้งแบบไทใหญ่ และแบบไทใหญ่ผสม กล่าวคือ หอระฆัง รวมถึงเจดีย์ของวัดจะเป็นลักษณะแบบไทใหญ่ ศาลาการเปรียญของวัดจะเป็นลักษณะแบบไทใหญ่ผสมจีน อุโบสถของวัดจะเป็นแบบไทใหญ่ผสมภาคเหนือ ส่วนในด้านประติมากรรมอย่างพระพุทธรูปและพระประธานที่อยู่ภายในวัดแห่งนี้พบว่าจะมีรูปแบบของศิลปะแบบไทใหญ่ผสมพม่า (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 821 - 822) อาจกล่าวได้ว่าด้วยรูปแบบของสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่มีอยู่ภายในวัดกลางทุ่ง จึงทำให้วัดแห่งนี้ถือเป็นวัดหนึ่งในแม่ฮ่องสอนที่มีความเป็นเอกลักษณ์และมีความสวยงามอย่างมากนั่นเอง

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์ธาตุ

เจดีย์ธาตุของวัดกลางทุ่งสร้างมีอายุประมาณ 100 กว่าปี ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า และพระธาตุพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า องค์เจดีย์มีลักษณะประติมากรรมแบบของไทใหญ่ที่มีความสวยงาม

ภาพ 21

เจดีย์วัดกลางทุ่ง



หมายเหตุ. จาก เจดีย์วัดกลางทุ่ง (<https://www.fun-d.net>)

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญของวัดกลางทุ่งสร้างในปี พ.ศ. 2521 โดยเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทใหญ่ ที่มีศิลปะแบบจีนผสมอยู่ด้วย ในบริเวณใต้ถุนมีการยกสูง มีเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วนของพื้นเป็นกระดาน ในส่วนหลังคามีการมุงกระเบื้องลอนคู่ สีแดง เขียว ขาว หน้าต่างบานกระจก เสา มีการประดับลวดลายดอกไม้ที่ทำด้วยกระจกใสและกระจกเงา ซึ่งมีสีสันต่าง ๆ เมื่อมองภาพรวมของศาลาการเปรียญแห่งนี้จะเป็นเงางามและน่าเลื่อมใส (จตุพรภูมิ, 2557, หน้า 113)

โบสถ์

โบสถ์ของวัดของวัดกลางทุ่งพบว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบของไทใหญ่ผสมผสานกับภาคเหนือ ซึ่งมีความสวยงามเป็นอย่างมาก

หอระฆัง

หอระฆังสร้างโดยพระอาจารย์โสภา โสภโณ โดยลักษณะของหอระฆังนี้เป็นทรงไทใหญ่ ตัวของระฆังจะอยู่ข้างบนของหอ ซึ่งอยู่ติดกับเจดีย์ คานที่ห้อยของระฆังมีการตกแต่งอย่างสวยงามด้วยลายพานซอย ภายในของหอระฆังมีการประดิษฐานพระประธาน ซึ่งมีการตกแต่งลวดลายอย่างสวยงาม (โยธิน บุญเฉลย และคณะ, 2551, หน้า 824)

3. อำเภอบุณยนาถ

พื้นที่อำเภอบุณยนาถ จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการทบทวนเอกสารและสำรวจข้อมูลพบว่ามีพื้นที่ 6 แห่ง ที่สามารถนำมาเป็นกรณีศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรม ได้แก่ วัดม่วยต่อ วัดต่อแพ วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน วัดดอยกองมูเหนือ วัดคำโน และวัดโพธาราม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 วัดม่วยต่อ

ที่ตั้ง: ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387618.76 / UTM Northing 2082255.55 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

คำว่าม่วยต่อ เป็นภาษาไทยใหญ่ที่ออกเสียงว่า “หม่วยต่อ” แปลว่า พระธาตุ วัดม่วยต่อ ในอดีตตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของเมืองขุนยวม คนท้องถิ่นจะเรียกวัดม่วยต่อในอีกชื่อหนึ่งว่า “จองเอ” หรือ “วัดทิศเหนือ” จากการเล่าสืบต่อกันมาความว่า เมื่อปี พ.ศ. 2397 พบวัดร้างที่มีซากพระธาตุ และวิหารเก่าอยู่ มีพระพุทธรูปมาอาศัยพักระหว่างเดินธุดงค์ ต่อมาเมื่อมีศรัทธาซื้อลงจองจ่าย พร้อมญาติโยมได้สร้างศาลาการเปรียญแบบไท (ไทใหญ่) ขึ้นมาใช้ชั่วคราวและได้เรียกวัดนี้ว่า “จองหม่วยต่อ” (จอง = วัด ในภาษาไทย) วัดม่วยต่อจึงได้ชื่อว่าเป็นวัดแห่งแรกของอำเภอขุนยวม

ปี พ.ศ. 2451 มีศรัทธาลงจองหลูและครอบครัว พร้อมด้วยศรัทธาทั้งหลาย ร่วมสร้างศาลาการเปรียญแบบไทใหญ่เป็นอาคารถาวรขึ้นหลังหนึ่งแทนศาลาหลังเก่าซึ่งชำรุดทรุดโทรมมาก พร้อมกับสร้างพระประธานแบบก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ขึ้นเป็นองค์แรก ต่อมาอีกหนึ่งปีพระโพธิญาณเจ้าอาวาสองค์ที่สองพร้อมลูกศิษย์ได้สร้างพระประธานองค์ที่สองขึ้นปี พ.ศ. 2471 ศรัทธาแม่เผ่าพะกาหม่านจีพานิชยานนท์ และครอบครัว พร้อมด้วยศรัทธาอื่น ๆ ร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญเพิ่ม 1 หลัง พร้อมกับสร้างหอไตรแบบไทใหญ่ได้ฐานเจดีย์และศาลาบำเพ็ญสมณธรรม (สลอบอาหญ่ง) ด้านหน้าพระธาตุเจดีย์ไว้เป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมคนเฒ่าคนแก่อีกด้วย

ต่อมาปี พ.ศ. 2472 ศรัทธาพ่อเผ่าจองยอย แม่เผ่าจองยอย วัฒนมาลา และครอบครัว พร้อมด้วยศรัทธาชาวบ้านขุนยวมได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระประธานขึ้น 1 องค์ เป็นองค์ที่สาม และสร้างศาลาการเปรียญเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งหลังปี พ.ศ. 2439 นายพะกะเปอพร้อมด้วยคณะศรัทธาได้ร่วมแรงสามัคคีกันสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้น 4 องค์ ปัจจุบันเหลือเพียง 3 องค์ เพราะองค์ที่ 4 ทรุดพังไม่สามารถบูรณปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพเดิมได้ ส่วน 3 องค์ที่เหลือนี้พระมหาธรรมสาร ฐานิสโร ได้เชิญชวนญาติโยมที่มีจิตศรัทธาร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ในขณะเดียวกันศรัทธานายส่ง กานหลู บุญสิน และคณะศรัทธาทั้งหลายได้มีจิตศรัทธาปสาทะร่วมกันสร้างศาลาหน้าองค์พระเจดีย์ 1 หลัง เพื่อเป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมของพระสงฆ์และเป็นที่จำศีลภาวนาของสัตบุรุษ

ปี พ.ศ. 2512 พระครูอนุสารณ์ศาสนการ ได้เชิญชวนศรัทธาประชาชนทั้งใกล้และไกล บูรณปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญด้านหน้าซึ่งชำรุดทรุดโทรมจนแทบจะอาศัยอยู่ไม่ได้ให้เป็นอาคารถาวรแบบใหม่ หลังคาเป็นแบบศิลปะไทยภาคกลางทำให้วัดม่วยต่อเป็นถาวรสถานที่ผสมผสานศิลปะของไทยใหญ่กับศิลปะไทยภาคกลางวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินวัดม่วยต่อ ทรงปลูกต้นลิ้นจี่พระราชทานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทัพญี่ปุ่นได้มีการตัดถนนเข้ามาที่อำเภอขุนยวม เพื่อจะเดินทางเข้าไปในประเทศพม่าด้านรัฐคะยาห์ แต่เมื่อญี่ปุ่นยอมแพ้สงคราม จึงต้องยกทัพกลับโดยการเดินเท้ากลับผ่านอำเภอขุนยวมอีกครั้ง แต่เนื่องจากมีทหารที่บาดเจ็บจำนวนมาก จึงมีการตั้งค่ายพักแรมในเมืองขุนยวม และวัดม่วยต่อแห่งนี้ก็ได้ใช้เป็นโรงพยาบาลชั่วคราว (เชียงใหม่นิวส์, 2562)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 1 - องค์ที่ 4)

เจดีย์วัดม่วยต่อทั้ง 4 องค์เป็นเจดีย์ศิลปะพม่าลวดรูป ผสมศิลปะไทใหญ่ โดยลักษณะของเจดีย์ศิลปะพม่าลวดรูปนั้น เป็นเจดีย์มีขนาดเล็ก ย่นย่อลักษณะของซุ้มมาแนบติดกับตัวเรือนธาตุ จนดูเหมือนเจดีย์ทรงปราสาทยอดของล้านนา แต่ยังคงระเบียบมีฐานประดับมุกแปดเหลี่ยม และมีการประดับปูนปั้น หรือสอปูน หรือมนุษย์สิ่งที่มีมุนฐานชั้นเดียว หรือฐานสองชั้นเท่านั้น ส่วนองค์ระฆังมีการประดับรดอก ส่วนของปัทมบาทและปลี นั้นพบว่าเจดีย์ในศิลปะอมรปุระ - มณฑลเลย นั้นมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะมอญ โดยพบเจดีย์ศิลปะพม่าแบบลวดรูปที่วัดพระธาตุจอมแจ้ง และวัดพระธาตุจอมทอง อ.แม่สะเรียง วัดม่วยต่อ และวัดดอยกองมูเหนือ อ.ขุนยวม ซึ่งเจดีย์ดังกล่าวมีการผสมผสานศิลปะไทใหญ่ด้วยเช่นกัน เช่น เจดีย์ไทใหญ่จะมีปัลลียาว และฉัตรทรงถ้วยครอบ และที่ฐานมักปรากฏซุ้มพระพุทธรูป เช่น เจดีย์ที่รัฐฉาน ประเทศพม่า เป็นต้น

ภาพ 22

เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 1)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 9

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 1)

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมีปลัยยาว และฉัตรทรงถ้วยครอบ
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม ตกแต่งด้วยรัศมีดอก และบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	ฐานเป็นฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อน 3 ชั้น มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปที่ฐาน ด้านบนมีสถูปขนาดเล็กซึ่งแสดงว่าได้สถูปนั้นมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่
การประดับตกแต่ง	มีหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยที่องค์ระฆัง

ภาพ 23

เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 2)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 10

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 2)

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมีปลัยยาว และฉัตรทรงถ้วยครอบ
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม ตกแต่งด้วยรัศมีดอก และบัวคอเสื้อ

ส่วนฐาน	ฐานเป็นฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อน 3 ชั้น มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปที่ฐาน ด้านบนมีสถูปขนาดเล็กซึ่งแสดงว่าได้สถูปนั้นมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ และมีการประดับปูนฉาบฐานทั้ง 3 ชั้น
การประดับตกแต่ง	มีหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยที่องค์ระฆัง

ภาพ 24

เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 3)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 11

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 3)

ส่วนยอด	ไม่มีปลีลังก์และการปรากฏัทมบาทคันระหว่างปล้องไฉนกับปลี และไม่มีปลียาว และฉัตรทรงถั่วครอบ
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม ตกแต่งด้วยรัดอก และบัวคอเสื้อ
ส่วนฐาน	ฐานเป็นฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อน 3 ชั้น มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปที่ฐาน ด้านบนมีสถูปขนาดเล็กซึ่งแสดงว่าได้สถูปนั้นมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ และมีการประดับมนุษย์สิงห์บนฐานชั้นบนสุด
การประดับตกแต่ง	มีหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยที่องค์ระฆัง

ภาพ 25

เจดีย์วัดม่วยต่อ (องค์ที่ 4)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 12

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดม่วยต่อ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 4)

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมีปลียาว และฉัตรทรงถั่วครอบ
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม ตกแต่งด้วยรัศมี และบัวคอเสื้อ ปากระฆังไม่ผาย ทำให้องค์ระฆังอ้วนตัน แตกต่างจากเจดีย์ 3 องค์
ส่วนฐาน	ส่วนฐานทำเป็นเรือนธาตุขนาดเล็ก ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ด้านบนเรือนธาตุประดับด้วยปวงฆฏะที่มุมทั้ง 4
การประดับตกแต่ง	บริเวณเรือนธาตุตกแต่งด้วยฐานสิงห์ ลักษณะเหมือนกะหล่งตอง นิยมสลักประดับขาโต๊ะ เติง ตั้ง

อุโบสถ

ศิลปะไทใหญ่ เป็นอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่

ศาลาการเปรียญ

สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2472 จากศรัทธาพ่อเฒ่าจองยอย แม่เฒ่าจองออย วัฒนมาลา และครอบครัวพร้อมด้วยศรัทธาชาวบ้านขุนยวม ได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระประธานขึ้น 1 องค์ เป็นองค์ที่สามและสร้างศาลาการเปรียญเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งหลังเป็นศิลปะไทใหญ่ ซึ่งภายในศาลาการเปรียญ มีพระพุทธรูปองค์สีขาวศิลปะพม่า จำนวน 3 องค์ และมีพระพุทธรูปสมัยปัจจุบันจำนวน 2 องค์ (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 303)

หอระฆัง และระฆังมีจารึก

ตามป้ายประวัติกล่าวว่า หอระฆังสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2442 ส่วนที่ระฆังนั้นพบว่ามีจารึก ซึ่งต้องศึกษาแปลความต่อไป

วิหารพระผ่องต่ออุ

วิหารพระผ่องต่ออุที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเจ้าห้าพระองค์ เป็นคติความเชื่อเช่นเดียวกับพระผ่องต่ออุที่พบในวัดพระนอน อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน พระผ่องต่ออุ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระบัวเข็มที่ซ่อนหล้อมกับความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้าห้าพระองค์ เป็นความเชื่อที่รับรูปแบบมาจากวัดผ่องต่ออุ วัดกลางทะเลสาบอินเล ในรัฐฉานของเมียนมา

ศาลาการเปรียญ (ด้านหน้าวัด)

ศาลาการเปรียญเดิมตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของวัดม่วยต่อ โดยแต่เดิมมีการชำรุดทรุดโทรมเป็นอย่างมาก จนในปี พ.ศ. 2512 พระครูอนุสารณ์ศาสนการ จึงได้เชิญชนศรัทธาประชาชนทั้งใกล้และไกล บูรณะปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญด้านหน้าที่ชำรุดทรุดโทรมให้เป็นอาคารถาวรแบบใหม่ โดยก่อสร้างให้หลังคามีลักษณะเป็นแบบศิลปะไทยภาคกลาง จุดนี้ทำให้อาคารของวัดม่วยต่อจึงผสมผสานศิลปะของไทยใหญ่เข้ากับศิลปะไทยกลาง จนเกิดความสวยงามอีกรูปแบบหนึ่ง

3.2 วัดต่อแพ

ที่ตั้ง: 9/9 หมู่ 1 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 384460.36 / UTM Northing 2079153.47 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดต่อแพ เดิมเป็นวัดร้าง สันนิษฐานว่าเป็นวัดของชาวลัวะ ไม่ทราบศักราชการสร้างที่แน่ชัดภายในวัดมีเจดีย์เก่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2461 มีพระธุดงค์ชาวไทใหญ่เดินทางมาจากพม่า ตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นและมีการบูรณะวัดโดยมีศรัทธา บ้านเมืองปอน บ้านขุนยวม และบ้านต่อแพ ร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญ มีเรื่องเล่าถึงประวัติของวัดว่า สถานที่นี้เดิมเคยเป็นที่พักและรวมขงไม้ มีนักต่อแพมาชุมนุมกันมาก นักต่อแพเหล่านั้นจึงร่วมใจกันสร้างวัดและให้ชื่อว่า “วัดต่อแพ” เรื่องเล่านี้

สอดคล้องกับป้ายคำบรรยายภายในวัดที่กล่าวว่า มีพ่อค้าที่เดินทางไปค้าขายยังเมืองแม่สะเรียงและพม่า ได้ล่องแพไปจากที่นี่และได้ร่วมมือกับชาวบ้านสร้างศาลาการเปรียญขึ้น บุรณะเจดีย์ด้วยการสร้างเจดีย์ใหม่ครอบและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระอรหันต์ และสร้างวิหารคู่กับองค์เจดีย์ ตั้งชื่อวัดตามชื่อหมู่บ้านต่อแพ ซึ่งที่มาของชื่อ “ต่อแพ” ชาวบ้านใช้ไม้ไผ่ต่อเป็นแพที่หมู่บ้านนี้ เพื่อเป็นพาหนะบรรทุกสินค้าไปค้าขายในอำเภอแม่สะเรียง (ป้ายคำบรรยายภายในวัดต่อแพ) ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดนี้เป็นที่พักของทหารญี่ปุ่นที่เดินทางไปรบในประเทศพม่าบริเวณวิหารเล็กด้านหน้าองค์เจดีย์ถูกใช้เป็นสถานที่พิมพ์ธนบัตร พื้นที่ใต้ฐานศาลาวัดใช้เป็นสถานพยาบาล ภายในวัดยังใช้เป็นสถานที่ฝังศพของทหารญี่ปุ่นที่เสียชีวิตจากการเจ็บป่วยหรือการสู้รบ ปัจจุบันมีอนุสรณ์สถานของทหารญี่ปุ่นอยู่บริเวณกำแพงด้านหน้าของทางเข้าวัด ปัจจุบันจากตำแหน่งจุดชมวิว “วิวณบ้านต่อแพ” สามารถเห็นเส้นทางเดินทัพ (กลับ) ของญี่ปุ่นในอดีตได้

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์และวิหารวัดต่อแพ

เจดีย์และวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าศาลาการเปรียญ มีรูปแบบศิลปะพม่า ส่วนฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วแบบพม่า กล่าวคือ มีเฉพาะฐานบัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จมุมละ 5 เก็จ ซ้อนชั้นลดหลั่นกันแต่ละมุมมีการประดับสถาปจำลอง นรสิงห์ และหม้อปูลมขลุ่ย ส่วนฐานแต่ละทิศมีซุ้มพระพุทธรูปประจำทั้ง 4 ทิศ ส่วนกลางเป็นองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม องค์ระฆังมีขนาดใหญ่และปากระฆังผายเพื่รองรับกับฐานรองรับองค์ระฆัง ส่วนยอดเหนือองค์ระฆังเป็นปล้องไฉน ไม่มีบัลลังก์ และส่วนยอดสุดเป็นฉัตรและมีระฆังห้อย โดยเจดีย์องค์ปัจจุบันเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ครอบเจดีย์องค์เดิมที่ชำรุดในส่วนของวิหาร มีหลังคาแบบจั่วยกคอสองยกคอสองซ้อนชั้น มีเสากลม ตัวเพดานเขียนลวดลายอย่างสวยงาม โดยทำหลังคายกคอสองบริเวณที่ตรงกับแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 184)

ภาพ 26

เจดีย์วัดต่อแพเจดีย์ วัดต่อแพ



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 13

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนทำเป็นหน้ากระดานซ้อนชั้นอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนยอดเป็นปัทมบาท และปลียาว
ส่วนกลาง	ส่วนองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ใช้ฐานเขียงรองรับองค์ระฆัง บัวปากระฆังมีบัวปากระฆังเป็นรูปกลีบบัว รัตอกองค์ระฆังทำเป็นลวดบัวคาค และเหนือขึ้นไปมีการประดับด้วยลายใบไม้ที่บัวคอเสื้อที่บริเวณไหล่องค์ระฆัง
ส่วนฐาน	มีฐานเขียงสี่เหลี่ยมรองรับฐานแปดเหลี่ยมเพิ่มมุมแบบมอญซ้อนกัน 3 ชั้น โดยบริเวณท้องไม่มีการประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ ลักษณะฐานซ้อน 3 ชั้นได้รับอิทธิพลศิลปะพม่า แต่ลักษณะภาพรวมฐานและองค์ระฆังแปดเหลี่ยมเป็นอย่างศิลปะมอญ คล้ายกับเจดีย์บริวารด้านทิศใต้ของเจดีย์ชเวดากอง

การประดับตกแต่ง มีการประดับตกแต่งมนุษย์สิงห์ที่ฐานชั้นที่ 2 และปुरुณฆระ ในส่วนฐานชั้นล่างสุดมีการประดับด้วยสิงห์ และสถูปจำลอง (ลักษณะการประดับตกแต่งเลียนแบบศิลปะพม่า)

จอง

สร้างโดยพ่อค้าและสลา คือ ลุงจองเติกอ่อง ลุงจองกุนะ ลุงจองคำ ลุงจอง ศรัทธาลุงจองกุนะ สร้างต่อเติมด้านทิศตะวันออกเพื่อเป็นห้องสำหรับแขก ลุงจองคำและลุงจองจายสร้างกุฏิเจ้าอาวาสห้องทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลุงจองเฮอได้สร้างห้องเป็นที่อยู่สามเณรทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลุงเติกอ่องเป็นพ่อค้าที่มีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ช่วยกันบริจาคทรัพย์ช่วยสร้าง โดยการสร้างจองแห่งนี้แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2463 ทั้งนี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของจองวัดต่อแพเป็นสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่ แบบสองคอสามชาย อาคารยังอยู่ในสภาพดี หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นไม้สักทั้งหลัง กว้างประมาณ 30 เมตร ยาวประมาณ 25 เมตร หลังคาเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกัน ตำแหน่งของห้องเจ้าอาวาสบนจองของวัดต่อแพนั้นตั้งอยู่ทางด้านข้างของอาคาร โดยเว้นพื้นที่ว่างระหว่างแท่นพระกับห้องเจ้าอาวาส แท่นพระพุทธรูปจะอยู่ที่ด้านใดด้านหนึ่งของจองและยกระดับขึ้นสองระดับ ระดับบนเป็นแท่นวางพระพุทธรูป โดยแท่นพระพุทธรูปจะอยู่กึ่งกลางด้านหลังสุดของจองและอยู่ชิดผนังด้านหลังเป็นแนวยาว (นัฐกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 108) นอกจากนี้บนศาลาการเปรียญยังมีศาสนวัตถุที่น่าสนใจอีกหลายชิ้น เช่น พระพุทธรูปศิลปะไทย - พม่าหลากหลายรูปแบบ เช่น พระพุทธรูปประธาน 3 องค์สีขาว พระพุทธรูปประทับยืน สร้างเลียนแบบศิลปะมณฑลพะเยา ตู้งกระด้างรูปพระพุทธรเจ้า 7 พระองค์ และตู้พระธรรมที่นำมาจากเมืองมะละแหม่ง แกะสลักอย่างสวยงาม 2 ใบ เป็นต้น (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 183)

ภาพ 27

จองของวัดต่อแพ



หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

เว็จกุญ

วัดต่อแพมีเว็จกุญของเจ้าอาวาส และเว็จกุญรวมทางด้านหลังวัดที่เป็นเว็จกุญไม้ทั้งหลาย รูปทรง โดยเว็จกุญของเจ้าอาวาส อยู่ติดกับกุญซึ่งอยู่บนวิหารใหญ่ของวัด อาคารหลังนี้มีผนังเป็น สี่เหลี่ยมจัตุรัส ผนังด้านล่างก่ออิฐฉาบปูน ผนังตอนบนเป็นผนังไม้เล่นแนวตีทแยงสลับลม หลังคาเป็น แบบปั้นหยาสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกคอสองแบบจตุรมุขและซ้อนชั้นในมุขด้านทิศตะวันตก - ตะวันออกขึ้น อีกชั้นหนึ่ง หลังคามีการมุงกระเบื้องไม้ ทั้งนี้อาคารหลังนี้มักเป็นที่สะดุดตาแก่ผู้พบเห็นเป็นอย่างมาก เพราะเป็นอาคารที่มีรูปทรงสัดส่วนที่งดงาม (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 92)

ศาลาสรนน้ำพระ

ศาลาเล็ก ๆ ริมกำแพงวัดต่อแพมีอีกสองหลังที่แสนสวยงามเป็นศาลาสรนน้ำพระในช่วง วันสงกรานต์ลักษณะเด่นของศาลาอยู่ทีลักษณะการซ้อนชั้นหลังคาที่แปลกต่างงดงามยิ่ง วัสดุที่ใช้กับ ศาลาทุกหลังเป็นไม้ทั้งผนัง หลังคา และเครื่องตกแต่งทั้งหมด (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 92)

พิพิธภัณฑ์

ภายในวัดมีอาคารจัดแสดงของสะสมทั้งเนื่องในพุทธศาสนา และที่เป็นสิ่งของ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เช่น สิ่งของที่สัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่น รวมถึงสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับการค้าไม้สัก (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 184)

3.3 วัดเมืองปอน

ที่ตั้ง: เลขที่ 9 หมู่ที่ 1 บ้านเมืองปอน ถ.ขุนปอนสถิตย์ ต.เมืองปอน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387223.10 / UTM Northing 2072797.44 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดเมืองปอนถือเป็นวัดประจำหมู่บ้านเมืองปอนสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้านเมืองปอน เมื่อราวปี พ.ศ. 2400 หลังจากอพยพหมู่บ้านจากบนเนินเขาทางด้านตะวันออกของหมู่บ้านมาตั้งหมู่บ้านใหม่ในพื้นที่ปัจจุบัน โดยได้มีการสร้างหมู่บ้านและร่วมกันสร้างวัดเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา วัดเมืองปอนสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2410 ผู้สร้างคือ พระยาน้อยศรีไพศาล เจ้าเมืองปอน และนายจองหม่อง คหบดีในหมู่บ้านพร้อมกับชาวบ้านเมืองปอน โดยแรกเริ่มได้สร้างหอสวดมนต์และศาลาการเปรียญขึ้น และได้นิมนต์พระภิกษุ ชื่อว่า พรอกโคง มาเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ต่อมาในปี พ.ศ. 2416 นายเต็กอ่องได้สร้างกุฏิถวายหนึ่งหลัง วัดเมืองปอนได้รับวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 10 เมตร ยาว 16 เมตร (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 333)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน

เจดีย์ร้างแห่งนี้เป็นเจดีย์ศิลปะพม่า โดยมีการเล่าถึงประวัติว่า ในอดีตคนบ้านเมืองปอนเดิมอยู่บนคอยเวียงซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านเหล่านี้ได้ย้ายมายังที่ราบ ซึ่งก็คือหมู่บ้านเมืองปอนปัจจุบัน เมื่ออยู่กันอย่างถาวรแล้วจึงได้สร้างเจดีย์ 4 แห่งประจำทิศได้แก่ ทิศเหนือ คือ เจดีย์กองมุดอยเหนือ ทิศใต้ คือ เจดีย์กองมุดอยใต้ ทิศตะวันตก คือ เจดีย์ที่วัดธรรมเจดีย์วนาราม และทิศตะวันออก คือ เจดีย์เมืองปอนองค์นี้ ทั้งนี้เจดีย์เมืองปอนองค์ในปัจจุบันจะพบว่า ลักษณะขององค์เจดีย์มีการวางตัวตามแนวแกนทิศ ส่วนสภาพที่ค่อนข้างชำรุดเนื่องจากยังไม่เคยทำการบูรณะใด ๆ โดยเฉพาะด้านทิศเหนือของเจดีย์ ซึ่งมีระยะห่างจากอาคารเรียนเพียงประมาณ 2 - 3 เมตร จึงส่งผลให้องค์ประกอบของเจดีย์บางส่วนชำรุดไม่สมบูรณ์ อีกทั้งพื้นที่นี้เคยเกิดแผ่นดินไหว จึงทำให้ฉัตรและองค์เจดีย์แห่งนี้ค่อนข้างเบี้ยว อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้กำลังมีการบูรณะองค์เจดีย์องค์นี้ ซึ่งในอนาคตเจดีย์แห่งนี้น่าจะมีความสวยงามมากขึ้น ในด้านลักษณะขององค์เจดีย์นั้น กล่าวว่ามีลักษณะขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้ ส่วนฐานเป็นลานประทักษิณมีขนาดความกว้างประมาณ 11.20 x 11.20 เมตร พบชิ้นส่วนตุ๊กตาปูนปั้นตัวสิงห์ ประดับอยู่บริเวณมุมทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนอีก 2 มุมนั้นไม่พบตุ๊กตาปูนปั้นประจำมุมนอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกพบตุ๊กตาปูนปั้นช้างหมอบหันหน้าเข้าเจดีย์ อยู่ห่างจากชิ้นส่วนตุ๊กตาปูนปั้นตัวสิงห์ ประมาณ 2 เมตร เจดีย์ทางด้านทิศตะวันออกนั้นมีซุ้มจระนำกว้างประมาณ 1.5

เมตร สูงประมาณ 1.5 เมตร ภายในซุ้มจระนำลึกประมาณ 2 เมตร สามารถเดินเข้าไปได้ มีพระพุทธรูปปูนปั้นแบบพม่าประดิษฐานอยู่ด้านใน เหนือฐานไฟที่เป็นฐานบัว 1 ชั้น ฐานบัวลูกแก้ว 3 ชั้น ฐาน 2 ชุดเป็นชุดฐานที่มีการย่อมุม ไม่ยี่สิบ ส่วนฐานบัวลูกแก้วชั้นที่ 3 นั้นพบร่องรอยของการประดับหม้อปูลมหมู่ประจำทิศทั้ง 4 มุม ซึ่งบริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะเห็นรูปร่างที่ชัดเจนที่สุด ส่วนเรือนธาตุ เป็นองค์ระฆังแบบพม่า มีการประดับลวดลายดอกไม้ ส่วนยอด เป็นปล้องไฉน ปลียอด และมีฉัตร โลหะครอบเหนือปลียอด (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 338)

ภาพ 28

เจดีย์วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน



หมายเหตุ. โดย ฐากร อังกุลวัฒนากุล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 14

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดร้างโรงเรียนเมืองปอน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนทำเป็นลูกแก้วซ้อนชั้น ส่วนยอดเป็นปัทมบาท และปลียาว มีฉัตรอยู่ด้านบน
ส่วนกลาง	องค์ระฆังประดับลวดบัวคอเสื้อบริเวณไหล่ระฆัง มีฐานแปดเหลี่ยมประดับมูรารอบองค์ระฆัง อิทธิพลศิลปะพม่า
ส่วนฐาน	ฐานลาด ซ้อนกัน 3 ชั้น ฐานเป็นสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม ลักษณะฐานซ้อน 3 ชั้น ได้รับอิทธิพลศิลปะพม่า แต่พยายามทำฐานให้ลาดเอียงแบบเจดีย์ศิลปะมอญ ฐานแต่ละชั้นมีลวดบัวที่แตกต่างกันถือเป็นลักษณะเฉพาะที่สำคัญของศิลปะมอญ โดยฐานชั้นล่างสุดมีลวดบัวคาด 2 เส้น ในขณะที่ฐานชั้นถัดขึ้นไปมีลวดบัวเพียง 1 เส้นเท่านั้น

การประดับตกแต่ง มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ด้านทิศตะวันออก ส่วนฐานชั้นบนสุดมีลักษณะคล้ายการนำหม้อปูลงลงไปในระดับ

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญนี้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดในปี พ.ศ. 2410 และผ่านการบูรณะมา 1 ครั้ง ตัวอาคารศาลาการเปรียญแห่งนี้มีการหันหน้าไปทางทิศเหนือ โครงสร้างของศาลาทำจากไม้ทั้งหมด ในส่วนหลังคาของศาลาการเปรียญนั้นเป็นแบบหลังคาซ้อนชั้น โดยส่วนที่ซ้อนหลังคาเป็นแบบยกคอสองสองชั้นทั้งชายสามด้าน และต่อด้วยชายคาปีกนกอีกสองชั้น ซึ่งส่วนที่ซ้อนหลังคานี้จะอยู่บริเวณตรงกับการประดิษฐานพระประธาน แต่ส่วนที่เป็นโถงกลางจะใช้หลังคาเรียบง่ายและไม่ยุ่งยากเท่าบริเวณที่ประดิษฐานพระประธาน โดยจะมีการยกคอสองชั้นเดียวทั้งชายคาปีกนกมาจบระดับเดียวกับส่วนคลุมพระประธาน และเชื่อมโยงกันด้วยรางน้ำกลาง ทั้งนี้ในส่วนหลังคาคลุมทางเข้านั้น เป็นหลังคาแบบปั้นหยาทักมุข ยกคอสองสามชั้นเล็ก ๆ วัสดุของหลังคาเป็นสังกะสีไม่มีส่วนประดับตกแต่งชายคามากมาย มีเน้นส่วนหน้าจั่วแต่ละชั้นด้วยสังกะสีฉลุลาย ในส่วนของผนังศาลาพบว่ามีส่วนเปิดโล่งและผนังทึบ ส่วนเปิดโล่งมีระเบียงจะอยู่ส่วนโถงหลัก ส่วนที่เป็นผนังทึบจะมีช่องเปิดที่เป็นหน้าต่างเปิดยาวจรดพื้นอยู่ทุกช่วงเสา วิหารนี้ยกพื้นสูงพอคนลอดได้ ได้ถูกใช้เป็นที่พักข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เท่านั้น ไม่ใช้อยู่อาศัยในหน้าทางขึ้นวิหารเป็นลานดินที่ประกอบกิจกรรมทางประเพณีต่าง ๆ ตลอดปี เช่น งานจองแปดหลัง ปอยห้วงกะป๋ำ แข่งลองขอม หล่เตนเหง เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2539, หน้า 100)

ภาพ 29

ศาลาการเปรียญวัดเมืองปอน



หมายเหตุ. จาก พิพิธภัณฑ์มีชีวิตขุนยวม

3.4 วัดดอยกองมูเหนือ

ที่ตั้ง: ตั้งอยู่หลังโรงเรียนบ้านเมืองปอน ต.เมืองปอน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387192.91 / UTM Northing 2073213.05 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

ประวัติของวัดดอยกองมูเหนือไม่ปรากฏปีที่สร้างวัดขึ้นอย่างชัดเจน แต่จากการสืบค้นข้อมูลพบว่าก่อนที่จะใช้ชื่อวัดดอยกองมูเหนือ นั้น ได้มีการใช้ชื่อ “วัดพระธาตุปู่ขุน” ซึ่งได้อยู่ทางเนินเขาทางด้านทิศเหนือจากวัดเมืองปอน ที่เป็นวัดประจำหมู่บ้าน และทางด้านเนินเขาทิศใต้คือ “วัดพระธาตุปลายดอย” ซึ่งปัจจุบันคือวัด “กองมูใต้” (สถาปัตยกรรมไท, 2539, หน้า 32)

นอกจากนี้ยังมีการสันนิษฐานว่าเดิมทีสถานที่ดังกล่าวใช้สำหรับเป็นที่ก่อเจดีย์ทรายในเทศกาลเดือนหก ในสมัยที่พญาไพศาลเป็นนายบ้านเมื่อประมาณ 100 ปีมาแล้ว ต่อมาบุตรของพญาไพศาลได้ขึ้นเป็นนายบ้าน จึงได้สร้างเจดีย์ถาวรขึ้น

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

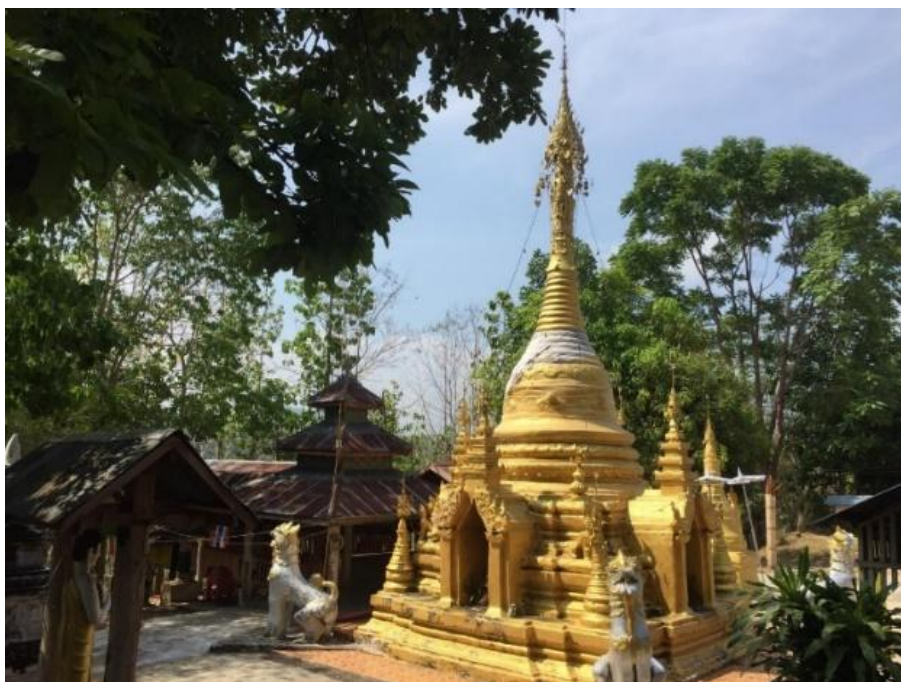
เจดีย์วัดดอยกองมูเหนือ

เจดีย์วัดดอยกองมูเหนือ เดิมเป็นเจดีย์ร้างจนกระทั่งมีพระธุดงค์ชื่อ พระอินทร มาจำวัด ซึ่งท่านได้พบเจอปาฏิหาริย์ ท่านจึงทำการบูรณะ โดยท่านได้เป็นประธานในการบูรณะเจดีย์

องค์นี้ โดยให้ปุ๋นเป็นผู้บูรณะเจดีย์ ช่วงแรกบูรณะเจดีย์องค์นี้มีสีขาว แต่ต่อมาได้มีการบูรณะอีกครั้ง เจดีย์องค์นี้จึงเป็นสีทอง โดยเจดีย์วัดดอยกองมูเหนือนี้เป็นเจดีย์ที่วางตัวตามแนวยาวแกนทิศ องค์เจดีย์มีความสูงประมาณ 5 เมตร เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้ ส่วนฐาน มีขนาดกว้างประมาณ 5.15×5.15 เมตร มีการประดับสิงห์ ไว้ทั้ง 4 มุม ฐานบัวลูกแก้ว 3 ชั้น ชั้นแรก มีการประดับด้วยเจดีย์จำลองทั้ง 4 มุม เหนือขึ้นมาชั้นที่ 2 มีการประดับตุ๊กตาปูนปั้น (ภาษาไทยใหญ่ เรียกว่า “ตัวสี่ห้า”) และชั้นที่ 3 มีการประดับด้วยหม้อทั้ง 4 มุม และแต่ละด้านของฐานบัวลูกแก้ว จะมีการประดับซุ้มจระนำทั้ง 4 ด้าน มีพระพุทธรูปปูนปั้นแบบพม่า ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม ส่วนเรือนธาตุเป็นองค์ระฆังตกแต่งด้วยลวดลายยักซ์ เหนือยักซ์เป็นช่อดอกไม้ และส่วนยอด เป็นปล้องไฉน ปลียอด และมีฉัตรโลหะครอบเหนือปลียอด (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 326 - 328)

ภาพ 30

เจดีย์วัดกองมูเหนือ



หมายเหตุ. โดย ฐากร อังกรวัฒนานุกุล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 15

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดดอยกองมูเหนือ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล่องโพนขนาดลดหลั่นกันขึ้นไป ไม่ปรากฏบัลลังก์ และปรากฏปัทมบาท คั่นระหว่างปล่องโพนกับปลี และมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆัง คาดลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้น ประดับหน้ากาล
ส่วนฐาน	ฐานรองพื้น 8 เหลี่ยม รองรับชุดฐาน ส่วนฐานมีฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น มีการประดับด้วยบัวลูกแก้วออกไก่อ่ 1 เส้นในแต่ละชั้น รองรับชุดฐานบัวกลา 3 ชั้น ที่เห็นรับองค์ระฆัง ที่ฐานชั้นล่างสุดมีการประดับซุ้มประพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ อันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะไทใหญ่
การประดับตกแต่ง	มีการประดับสิงห์ 4 มุม ของเจดีย์ และการประดับสลุปล้างองชั้นล่างสุด มนุษย์สิงห์ ในชั้นที่ 2 และปुरुณฆะในชั้นบนสุด

3.5 วัดคำใน

ที่ตั้ง: เลขที่ 13 หมู่ 2 ขุนยวม ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387857.84 / UTM Northing 2081655.98 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดคำในหรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า “วัดจองคำ” สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2367 โดยพระธุดงค์ซึ่งเดินทางมาจากพม่า ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นพระพม่าหรือไทใหญ่ ประชาชนที่ศรัทธาเลื่อมใสจึงพร้อมใจกันสร้างศาลาการเปรียญขึ้น แล้วนิมนต์ให้พระธุดงค์อยู่ จำพรรษาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ต่อมาศาลาการเปรียญได้ชำรุดลงจนไม่อาจบูรณะซ่อมแซมได้ ในปี พ.ศ. 2500 คหบดีชื่อพ่อลุงเจ้ามา มณีวงศ์ ได้ชักชวนประชาชนร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ขึ้น แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2502 ซึ่งใช้เป็นที่พักพิงศาสนิกชนในปัจจุบัน (นันทกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 105)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 อันเป็นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี คหบดีชื่อ ส.ต.อ ประยูร ภีระ พร้อมด้วยครอบครัว เห็นว่ามุขด้านหน้าศาลาการเปรียญชำรุดและควรปรับปรุงใหม่ได้แล้ว จึงได้มีการบริจาคทรัพย์ร่วมกับประชาชนผู้มีจิตศรัทธาสร้างมุขหน้าศาลาการเปรียญนี้อมเกล้าฯ ราลิกพระมหากษัตริย์คุณในวโรกาสอันเป็นมหามงคลนี้ด้วย โดยวัดคำในได้พระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2520 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร (นันทกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 105)

ทั้งวัดคำในยังปรากฏนี้ในช่วงระยะเวลาที่เกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วย โดยจะพบว่าวัดคำในได้ถือเป็นอีกหนึ่งจุดที่ทหารชาวญี่ปุ่นในอดีตต่างมาแวะพัก โดยชาวญี่ปุ่นจะพักกันในบริเวณใต้ถุนของศาลาการเปรียญหลังเก่า

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดคำโน

เจดีย์วัดคำโน เป็นเจดีย์รูปแบบศิลปะพม่า แต่เดิมเป็นสีขาว แต่มีการบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อปี พ.ศ. 2546 จึงมีการทาสีทองทั้งนี้ในส่วนฐานของเจดีย์องค์นี้เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จมุมละ 5 เก็จ ซ้อนชั้นลดหลั่นกัน แต่ละมุมมีการประดับสลูปลาลอง ส่วนกลางเป็นทรงระฆังผังกลม ขนาดของทรงระฆังมีขนาดใหญ่และปากระฆังผายเพื่อรองรับกับฐานรองรับองค์ระฆัง ในส่วนยอดเหนือองค์ระฆังไม่มีบัลลังก์ แต่จะเป็นปล้องไฉนพร้อมทั้งมีฉัตรโลหะครอบบริเวณส่วนยอดองค์ระฆัง (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2552, หน้า 307)

ภาพ 31

เจดีย์วัดคำโน



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 16

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดคำใน อำเภอยะนวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนเป็นลูกแก้วซ้อนชั้นอยู่ในผังกลม ถัดไปเป็นปัทมบาทและปลี
ส่วนกลาง	องค์ระฆังอยู่ในผังกลม มีขนาดเล็ก มีการประดับยักษ์บริเวณองค์ระฆัง ซึ่งพบได้ในเจดีย์ในศิลปะพม่า บัวปากระฆังมีลักษณะเป็นฐานบัวตกแต่งด้วยลายกลีบบัว องค์ระฆังตั้งอยู่บนฐานบัวแปดเหลี่ยมเพิ่มมุมเป็นฐานปรับ
ส่วนฐาน	ส่วนฐานมีฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น มีการประดับด้วยบัวลูกแก้วอกไก่สองเส้นในแต่ละชั้น
การประดับตกแต่ง	มีการประดับสลุปล้างลงชั้นล่างสุด ปูณฆฏะในชั้นที่ 2 และมนุษย์สิงห์ในชั้นบนสุด

ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญหลังแรกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2367 ภายหลังศาลาการเปรียญชำรุดทรุดโทรม จึงมีการสร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ขึ้น โดยวัสดุที่ใช้สร้างศาลาการเปรียญหลังใหม่ เป็นวัสดุเดิมจากศาลาการเปรียญหลังเก่า โดยนำมาเป็นโครงสร้างบางส่วน เช่น พื้นไม้ หน้าต่าง เป็นต้น รูปแบบของศาลาการเปรียญนี้เป็นศิลปะพม่าและศิลปะไทใหญ่ มีมุขด้านหน้า หลังคาแบบสองคอสามชาย ภายในศาลาการเปรียญวัดคำใน พบการสะสมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปไม้ซึ่งเป็นศิลปะพม่า ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดต่าง ๆ ที่ตั้งเรียงไว้อยู่ด้านหลังพระประธาน ทำจากไม้ลังรักสมุก ลงรักปิดทอง ประดับกระจกพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่ ได้สำรวจและจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ เมื่อวันที่ 20 - 21 กันยายน พ.ศ. 2564 (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 174 - 175)

ภาพ 32

ศาลาการเปรียญวัดเมืองปอน

หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

อุโบสถ

อุโบสถวัดคำโนเป็นลักษณะอาคารทรงสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูน ด้านบนของหลังคาราบ มีการทำเป็นเจดีย์เล็ก ๆ 5 ยอด ยอดองค์กลางขนาดใหญ่ที่สุด อีกสี่องค์อยู่ที่มุมอาคารมีขนาดเล็ก อุโบสถของวัดไทใหญ่มักมีการทำลายโดยการเขียนลายเส้นหรือปั้นปูนในลักษณะสองมิติประดับเหนือประตูหน้าต่าง หรือซุ้มด้านหน้าอุโบสถ โดยวางลวดลายในกรอบเหมือนหน้าบันในซุ้มประตูและหน้าต่าง ลวดลายที่ประดับที่อุโบสถเป็นการนำเอาลักษณะของธรรมชาติมาใช้ เช่น ใบไม้ ม้วน ดอกไม้ เครือเถา เปลวเพลิง แบบศิลปะไทใหญ่ (นิฎกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 199 - 200)

3.6 วัดโพธาราม

ที่ตั้ง: เลขที่ 200 หมู่ที่ 2 บ้านขุนยวม ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 387940.27 /UTM Northing 2080902.85 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

เดิมทีพื้นที่บริเวณวัดแห่งนี้ประชาชนชาวขุนยวม มักใช้ทำเป็นที่พลับพลา สถานที่ต้อนรับ เจ้าขุนเจ้านายฝ่ายเหนือ จนเมื่อเวลาผ่านไป ต่อมาจึงได้สร้างเป็นวัดขึ้น ในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งผู้ที่สร้างนำโดยนายคำจันทร์ ใจยาว นายจันธิมา ไชยบุตร นายจอม ศรีแก้ว นายเขียว พูลผล นายวงศ์ นักขัตตา นายอึ้ง โสภา นายฝา สุขใจ นายสุใจ มูลแก้ว และนายดวงแก้วไชยนา พร้อมชาวบ้าน ร่วมกันสร้างขึ้น ทั้งนี้ในอดีตวัดแห่งนี้ชาวบ้านมักเรียกว่า “วัดเบญจศีล” หรือ “วัดไม้ม่วงใต้” แต่ต่อมาได้มีการนำต้นโพธิ์ จากประเทศอินเดียมาปลูกที่วัด ซึ่งเป็นไม้มงคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จุดนี้จึงมีการเปลี่ยนชื่อวัดแห่งนี้มาเป็น “วัดโพธาราม” แต่อย่างไรก็ดีชาวบ้านนิยมเรียกวัดแห่งนี้กันสั้น ๆ ว่า “วัดโพธิ์” ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดแห่งนี้ได้มีการใช้พื้นที่เป็นกองเสบียงข้าวทหาร ญี่ปุ่นด้วย เนื่องจากในสมัยก่อนพื้นที่บริเวณนี้ไม่มีบ้านคน

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดโพธาราม

เจดีย์องค์นี้สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2549 ใช้เวลาในการก่อสร้างประมาณ 3 ปี โดยหลังสร้างเสร็จสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้มีการพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อประดิษฐานไว้ที่ยอดเจดีย์แห่งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคลด้วย ทั้งนี้เจดีย์ของวัดโพธารามนี้ในด้านรูปแบบของเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงระฆังสมัยล้านนาช่วงหลัง คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20 ตัวองค์ของเจดีย์มีความคล้ายคลึงกับพระธาตุหริภุญไชย ซึ่งพบเพียงแห่งเดียวใน อำเภอขุนยวม โดยเจดีย์แบบพระธาตุหริภุญไชยถือเป็นเจดีย์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนา และมีความผูกพันกับพุทธศาสนา ตามความเชื่อที่ว่าดินแดนหริภุญไชยคือดินแดนที่เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา เมื่อชาวล้านน้าย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใดก็มักจะนำรูปแบบเจดีย์แบบพระธาตุหริภุญไชยไปสร้าง เพื่อระลึกถึงพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง และเพื่อจะได้ไม่ต้องเดินทางไปสักการะพระธาตุหริภุญไชยถึงเมืองหริภุญไชย (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 181)

ภาพ 33

เจดีย์วัดโพธาราม



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 17

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดโพธาราม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	มีก้านยฉัตรและบัวฝาละมี รองรับปล้องโฉนและปลียอด ตามลำดับ
ส่วนกลาง	องค์ระฆังมีขนาดเล็ก เทินรับปล้องสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมไม้สิบสอง
ส่วนฐาน	ฐานบัวสองฐานซ้อนกันบนผนังสี่เหลี่ยมยกเก็จถัดขึ้นไปเป็นชุดฐาน บัวคว่ำบัวหงาย ท้องไม้ประดับด้วยบัวลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น จำนวน 3 ชั้น รองรับองค์ระฆัง (มีสายวิวัฒนาการมาจากเจดีย์ขี้ปูน)
การประดับตกแต่ง	มีการประดับลวดลายบริเวณองค์ระฆัง และการประดับยอดฉัตร

4. อำเภอแม่สะเรียง

อย่างไรก็ตามในพื้นที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากการทบทวนเอกสารและสำรวจข้อมูลพบว่าในพื้นที่ 6 แห่ง ที่สามารถนำมาเป็นกรณีศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรม ได้แก่ วัดจองสูง วัดพระธาตุตุงคำ วัดพระธาตุจอมมอญ วัดจอมแจ้ง วัดจอมทอง และวัดจอมกิตติ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

4.1 วัดจองสูง

ที่ตั้ง: หมู่ 2 ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 386890.74 / UTM Northing 2008298.25 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดจองสูงสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2381 เดิมเป็นสำนักสงฆ์ มีเจ้าอาวาสเป็นพระไทใหญ่ปกครองโดยนิกายไทใหญ่ปี พ.ศ. 2431 เมืองยวมหลวงได้เกิดไฟไหม้ใหญ่ ลูกหลานมาถึงสำนักสงฆ์แห่งนี้ ชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาจึงได้สร้างสำนักสงฆ์ขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ควบคุมการก่อสร้างโดยพระอาจารย์สา่งคำ (ภายหลังได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระครูอินตะ หรือ อิงตะ) การก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2439 ตั้งชื่อสำนักสงฆ์ที่สร้างขึ้นใหม่ว่า “วัดจองสูง” (หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่พระภิกษุสงฆ์อาศัยจำพรรษาอยู่) ต่อมาเมื่อมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “วัดอุทัยารมณ” ที่ดินที่สร้างวัดแห่งนี้ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ด้วยจิตศรัทธาของพระองค์ เพื่อเป็นวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ. 135 (พ.ศ. 2459) (ป้ายคำบรรยาย ณ แหล่ง) ภายในวัดแห่งนี้มีเจดีย์ 3 องค์ องค์แรกอยู่ที่ทิศตะวันตกศิลปะพม่าผสมไทใหญ่สร้างเมื่อต้นรัชกาลที่ 6 พระบรมธาตุเจดีย์ ประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ภายในมีผอบทองรูปเต่า บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ไม่มีหลักฐานระบุว่าสร้างสมัยใด เดิมทีเป็นพระเจดีย์เกาทรุดโทรม เหลือรูปทรงเพียงครึ่งองค์ ได้รับการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2499 และเจดีย์ที่ประดิษฐานอยู่ทางทิศตะวันออก เป็นพระเจดีย์ 7 ยอด เดิมเป็นที่ตั้งวิหารไทใหญ่ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปก่ออิฐอยู่ 9 องค์ ต่อมาปี พ.ศ. 2431 เกิดไฟไหม้วิหารทั้งหลังเหลือเพียงองค์พระพุทธรูป จึงได้ทำการสร้างพระเจดีย์ครอบพระพุทธรูปทั้ง 9 องค์ไว้ แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2439

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดจองสูง (องค์แรก)

เจดีย์องค์นี้มีชื่อเรียกว่า “พระบรมธาตุเจดีย์” เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ตรงกลางไม่มีหลักฐานระบุว่าสร้างสมัยใด เดิมทีเป็นพระเจดีย์เกาทรุดโทรม เหลือรูปทรงเพียงครึ่งองค์ ภายในมีผอบทองรูปเต่า บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ใน ผอบแผ่นสลักนูนคนไทใหญ่จากหมอกใหม่เป็นผู้ที่พบและทำการบูรณะใหม่จนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2499 (เชียงใหม่นิวส์, 2563) ทั้งนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์องค์นี้ คือ ในส่วนของฐานเจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมซ้อนกันสามชั้น บัวปากกระฆังทำเป็นลายกลีบบัวขนาดเล็ก องค์ระฆังมีส่วนของลูกแก้วขนาดใหญ่ล้อมรอบ ลายกระจังในส่วนของปล้องไฉนมีลวดบัวประกอบด้วยลูกแก้วสลับกับหน้ากระดาน เป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ในศิลปะพม่าแท้ (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 134)

ภาพ 34

เจดีย์วัดจองสูง (องค์แรก)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 18

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์แรก)

ส่วนยอด	ไม่มีปลีลังก์และการปรากฏปัทมบาทคันระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	ฐานปรับมุมในผังแปดเหลี่ยมเพื่อเชื่อมต่อรูปทรงของเจดีย์จากฐานซึ่งอยู่ในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมให้เข้ากับรูปทรงกลมขององค์ระฆัง บัวปากระฆังทำเป็นลายกลีบบัวขนาดเล็กขององค์ระฆังมีส่วนของลูกแก้วขนาดใหญ่ล้อมรอบ และเหนือขึ้นไปลายกระจัง ในส่วนของปล้องไฉนมีลวดบัวประกอบด้วยลูกแก้วสลับกับหน้ากระดาน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ในศิลปะพม่าแท้ แต่อย่างไรก็ดีในส่วนของปัทมบาทและปลี นั้นพบว่าเจดีย์ในศิลปะอมรปุระ-มณฑลเจ็ญนั้นมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะมอญมาก่อน

ส่วนฐาน	ฐานยังเป็นฐานแบบเจดีย์ในศิลปะพม่าในส่วนฐานนั้นเป็นฐานในผังสี่เหลี่ยม เพิ่มมุมซ้อนกันสามชั้นคล้ายพีระมิดชั้นบนได้ ฐานเป็นการทำฐานบัวคว่ำ บัว หงาย ตรงกลางเป็นท้องไม้กว้างที่มีลูกแก้วคาดตรงกึ่งกลาง 2 เส้น
การประดับตกแต่ง	ฐานชั้นบนสุดประดับด้วยปวงธรรมา ฐานชั้นที่ 2 ประดับด้วยมนุษย์สิงห์ และ ฐานชั้นล่างสุดไม่มีการประดับ

เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 2)

เจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ที่เดิมเคยเป็นที่ตั้งวิหารไทยใหญ่ เป็นพระเจดีย์ 7 ยอด
กำหนดอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 25 ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปก่ออิฐอยู่ 9 องค์ ต่อมาในปี พ.ศ.
2431 เกิดไฟไหม้วิหารทั้งหลัง เหลือเพียงองค์พระพุทธรูปตากแดดฝนอยู่ จึงได้ทำการสร้างพระเจดีย์
ครอบพระพุทธรูปทั้ง 9 องค์ไว้ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2439 (เชียงใหม่นิวส์, 2563)

ภาพ 35

เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 2)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 19

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 2)

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และมีการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมี ฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆังมีลักษณะคล้ายหม้อน้ำ ปากไม่ผาย ตกแต่งองค์ระฆังด้วยรั้วดอกและ บัวคอเสื้อ ซึ่งรั้วดอกมักทำเป็นลายใบโพธิ์

ส่วนฐาน	ฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น การใช้ฐานในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม 3 ฐานซ้อนกันเสมอ และฐานเป็นการทำฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ที่มีลูกแก้วคาดตรงกึ่งกลาง และยังมีฐานบัวแปดเหลี่ยมเพิ่มมุมเป็นฐานปรับมุมที่เป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างฐานกับองค์ระฆังที่ก็ปรากฏทั่วไปในเจดีย์พม่าแท้
การประดับตกแต่ง	ประดับด้วยสถูปิกะ ที่ฐานชั้นที่ 1 ปูรณฆฏะ ที่ฐานชั้นที่ 2 และมนุษย์สิงห์ ที่ฐานชั้นบนสุด มีความเป็นไปได้ว่ามนุษย์สิงห์อาจเป็นความนิยมท้องถิ่นของศิลปะนอกราชธานี

เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 3)

พระเจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ในทิศตะวันตก เป็นพระเจดีย์ทรงมอญเก่าแก่ ศิลปะแบบพม่าผสมไทยใหญ่ โดยตัวของเจดีย์มีอายุกว่า 100 ปี สร้างเมื่อต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) (เชียงใหม่นิวส์, 2563) มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม คือ ส่วนฐานเป็นฐานบัวซ้อนกัน 3 ชั้น ฐานบัวคว่ำบัวหงายมีลูกแก้วคาดตรงกึ่งกลางมีฐานบัวแปดเหลี่ยมเพิ่มมุมเป็นฐานปรับมุมเป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างฐานกับองค์ระฆัง ฐานชั้นที่ประดับด้วยสถูปิกะ ฐานชั้นที่ 2 ประดับด้วยปูรณฆฏะ ฐานชั้นบนสุดประดับด้วยมนุษย์สิงห์ องค์ระฆังมีลักษณะคล้ายหม้อน้ำ ปากไม่ผาย ตกแต่งองค์ระฆังด้วยรัศมีและบัวคอเสื้อ รัศมีทำเป็นลายใบโพธิ์ (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 134)

ภาพ 36

เจดีย์วัดจองสูง (องค์ที่ 3)



หมายเหตุ. โดย เขมชาติ ชนะไพร, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 20

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดจองสูง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (องค์ที่ 3)

ส่วนยอด	ไม่มีบัลลังก์และมีการปรากฏปัทมบาทคั่นระหว่างปล้องไฉนกับปลี และมักมีฉัตรขนาดใหญ่
ส่วนกลาง	องค์ระฆังแปดเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมเพ็ญมุมเหนือเรือนธาตุเพ็ญมุม
ส่วนฐาน	ส่วนฐานมีลักษณะเป็นเรือนธาตุสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม มีซุ้มพระพุทธรูปยื่นออกมาทั้งสี่ทิศ
การประดับตกแต่ง	มีการประดับด้วยปูนปั้นฐานด้านบนฐานสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม

จอง

จองของวัดจองสูงเป็นอาคารไม้ที่สร้างใหม่ มีการยกพื้นสูง หลังคาหลายชั้นตามแบบการสร้างจองของไทยใหญ่ ภายในมีพระพุทธรูปปิดทองแบบมณฑลพะเยา มีพระนอน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปไม้องค์เล็กแบบพม่าที่สวยงามมาก นอกจากนี้ยังมีผอบบรรจุพระธาตุจัดแสดงอยู่ภายใน (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 134)

ภาพ 37

จองหรือศาลาการเปรียญของวัดจองสูง

หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

วิหาร

อยู่ใกล้ประตูทางเข้าที่ติดกับวัดศรีบุญเรือง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาสองชั้น บริเวณคอ สองมีภาพปูนปั้นเขียนสี ส่วนมุมปั้นเป็นรูปนรสิงห์ และแม่พระธรณี ด้านทิศตะวันตกที่หันหน้าเข้าหาเจดีย์มีคูหาประดิษฐานกู่ และพระพุทธรูป 2 องค์ (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 134)

4.2 วัดพระธาตุตุงคำ

ที่ตั้ง: 130 หมู่ที่ 1 บ้านน้ำดิบ ต.แม่มะยม อ.แม่สะเรียง (อยู่ในโรงเรียนชุมชนบ้านน้ำดิบ)

พิกัด UTM: UTM Easting 386890.74 / UTM Northing 2008298.25 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

“พระธาตุตุงคำ” เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ในโรงเรียนชุมชนบ้านน้ำดิบ ไม่ปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษร ว่าเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นเมื่อใด จากการสืบค้นประวัติความเป็นมาของพระธาตุตุงคำ และคำบอกเล่าได้ความว่า “ตั้งแต่จำความได้ก็เห็นเจดีย์นี้มียู่แล้ว” น่าจะมีความสัมพันธ์กับประวัติพระเจ้าติโลกราชที่มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งเป็น “เจ้าลก” ต้องอาญาถูกเนรเทศมาอยู่เมืองยวม (ปัจจุบันคือ อำเภอแม่สะเรียง โรงเรียนชุมชนบ้านน้ำดิบแต่เดิมเป็นวัด มีชื่อว่า วัดคำ ซึ่งหลักฐานกฎและ พระวิหารไม่ปรากฏให้เห็นนอกจากกำแพงวัดเท่านั้น ส่วนองค์พระเจดีย์ กรมศิลปากรได้บูรณะเมื่อวันที่ 25 เดือนกันยายน ถึงเดือนธันวาคมปี พ.ศ. 2548 ส่วนของกำแพงแก้วและบริเวณรอบนอก กำลังรอทำการบูรณะในโอกาสต่อไป (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 132)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุตุงคำ

เจดีย์วัดพระธาตุตุงคำเป็นเจดีย์แบบล้านนา (กลางพุทธศตวรรษที่ 21) มีฐานเชิง 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นส่วนฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จที่ยึดสูงกว่าปกติ ส่วนท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้นไปมีบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น การที่ฐานยึดสูงขึ้นไปทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็ก ถัดขึ้นไปจากฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จเป็นฐานเชิงแปดเหลี่ยมรองรับส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นส่วนองค์ระฆังอยู่ในผังกลมต่อด้วยบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมและปล้องไฉน

วิวัฒนาการของชุดรองรับที่อยู่ในผังแปดเหลี่ยมนี้พบว่าเป็นสายวิวัฒนาการที่อยู่ในศิลปะล้านนาเรื่อยมา และได้รับความนิยมสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งสามารถพบได้ในกลุ่มเจดีย์ทรงระฆัง และเจดีย์ทรงปราสาทยอด โดยรูปแบบและประวัติการสร้างเจดีย์ที่ส่วนรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงกลาง ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเจดีย์ในกลุ่มพระธาตุดอยสุเทพ เป็นต้น ดังนั้นจึงสามารถกำหนดอายุเจดีย์วัดน้ำดิบให้อยู่ในช่วงกลาง ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าว นั้นแม่ฮ่องสอนก็ได้พบเจดีย์ในรุ่นเดียวกันที่พระธาตุ

เมื่อน้อย อำเภอบาย ที่เจดีย์ดังกล่าวมีการประดับ ลายช่องกระจก อันเป็นลวดลายที่นิยมในรัชกาลของพระเมืองแก้วลงมา

ทั้งนี้พระธาตุดังกล่าวน่าจะมีความสัมพันธ์กับประวัติของหมื่นด้าพรวด ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น (ประวัติของหมื่นด้าพรวดซึ่งเป็นคนเมืองยวมตำนานโยนกระบี่ว่า “ลัศักราช 844 ปี ขาลจัตวาศก หมื่นด้ามพรวด หรือสีหเสนาบตี ผู้เป็นนายช่างใหญ่ถึงอนิจกรรม โปรดให้ทำมาปนกิจ ณ เมืองยวมได้ ให้ก่อเจดีย์บรรจุอัฐธาตุไว้ ณ ที่นั้น” ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้อย่างสูงที่เจดีย์วัดน้ำดิบหรือพระธาตุดังกล่าว อาจเป็นเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของหมื่นด้ามพรวด จากลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระธาตุดังกล่าว มีลักษณะของเจดีย์ที่มีอิทธิพลล้านนาอย่างชัดเจน และเป็นเจดีย์ศิลปะล้านนาองค์เดียวในอำเภอสระเรียง เจดีย์สำคัญในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีความสัมพันธ์ในด้านรูปแบบกับเจดีย์ดังกล่าว คือ เจดีย์หลวง (ซึ่งตามประวัติของเจดีย์หลวง มีความสัมพันธ์กับหมื่นด้าพรวด ผู้ที่พระเจ้าติโลกราชโปรดฯ ให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์เจดีย์ในปี พ.ศ. 2022 จากการที่พระธาตุดังกล่าว เป็นองค์พระธาตุคู่บ้านคูเมืองชุมชนบ้านน้ำดิบและชาวแม่สะเรียง จึงมีการจัดประเพณีสงกรานต์พระธาตุดังกล่าว ในเดือนมีนาคมของทุกปี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 (มีนาคม) ชุมชนบ้านน้ำดิบจะร่วมกันพัฒนาองค์พระธาตุ ก่อนมีงานสงกรานต์ในวันขึ้น 15 ค่ำ (บูชา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 132 - 133)

ภาพ 38

เจดีย์วัดพระธาตุดังกล่าว



หมายเหตุ. โดย สุภากร อังกรวัฒนกุล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 21

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปรากฏบัลลังก์ในผังแปดเหลี่ยมรองรับในส่วนของปล้องไฉนและปลียอด
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็กอยู่ในผังกลม รองรับในส่วนของยอด
ส่วนฐาน	ฐานเขียง 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นส่วนฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จที่ยึดสูงกว่าปกติ ส่วนท้องไม้ที่ยึดสูงขึ้น มีบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น การทำสัดส่วนของฐานให้ยึดสูงขึ้นนี้ ทำให้องค์ระฆังมีขนาดเล็ก ถัดขึ้นไปจากฐานสี่เหลี่ยมยกเก็จเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมรองรับส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นบัวกลาในผังแปดเหลี่ยม
การประดับตกแต่ง	

พระธาตุสี่จอม

พระธาตุสี่จอมปรากฏอยู่ในคำขวัญของอำเภอแม่สะเรียง คือ “เทียนแหงพรางตา ผ้าทอกะเหรี่ยง เสนาะเสียงสาละวิน งามถิ่นธรรมชาติ พระธาตุสี่จอม กล้วยไม้หอมเอื้องแซะ” จากคำขวัญของอำเภอแม่สะเรียงดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า “พระธาตุสี่จอม” เป็นสถานที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองแม่สะเรียง ควรค่าแก่การเดินทางไปเยี่ยมชมและสักการบูชา พระธาตุทั้งสี่ประกอบด้วย พระธาตุจอมแจ้ง พระธาตุจอมทอง พระธาตุจอมกิตติ และพระธาตุจอมมอญ

พระธาตุทั้งสี่ตั้งอยู่บนภูเขาทั้งสี่ทิศของอำเภอแม่สะเรียง สร้างขึ้นเพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแล รักษาบ้านเมือง ถือเป็นโบราณสถานศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองอำเภอแม่สะเรียง เชื่อกันว่าใครได้สักการะ พระธาตุครบทั้งสี่จอมจะเป็นผู้ประเสริฐไปด้วยภูมิปัญญา โดยปรากฏตำนานที่เล่าเรื่องพระธาตุสี่จอม หลายเรื่องที่แตกต่างกันไป ดังต่อไปนี้

เรื่องเล่าเรื่องแรกกล่าวว่า “ฤๅษีสี่ตนซึ่งเป็นพี่น้องกันเป็นผู้ริเริ่มสร้างพระธาตุทั้งสี่ ณ สี่มุมเมืองยวม พระฤๅษีทั้งสี่เป็นผู้มีตบะและวิทยาคมแก่กล้า ได้เล่าเรียนจากพระฤๅษีอีกองค์หนึ่งผู้เป็นอาจารย์มีฤทธิ์ได้บำเพ็ญเพียรอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่งทางเหนือของเมืองยวมกล่าวกันว่าชื่อ ถ้ำเหงา หลังเรียนจบฤๅษีทั้งสี่ได้ออกไปบำเพ็ญเพียรสร้างบารมีต่อ และได้เป็นผู้สร้างพระธาตุทั้งสี่จอมขึ้น พระฤๅษีทั้งสี่ตนมีความสามารถไปคนละด้าน องค์ที่หนึ่งเก่งทางรักษาโรคสามารถชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นคืนชีพได้ ตั้งสำนักอยู่ที่ดอยจอมกิตติ องค์ที่สองเก่งทางเล่นแร่แปรธาตุ สามารถแปรเปลี่ยนธาตุ หรือขัดตะกั่วให้เป็นทองได้ ตั้งสำนักอยู่ที่ดอยจอมทอง องค์ที่สามเก่งในทางอาคม ไสยศาสตร์ พานักอยู่ที่ดอยจอมแจ้ง องค์สุดท้ายเก่งในทางเรียกฝน เรียกลมด้วยอำนาจแห่งพลังจิต สำเร็จกลสิน อภิญญา สามารถเดินเหินบนน้ำหรือเหาะขึ้นไปบนอากาศ พานักอยู่ ณ ดอยจอมมอญ”

เรื่องเล่าอีกเรื่องหนึ่งกล่าวว่า “ชาวเมืองยวมซึ่งประกอบไปด้วย ขนเผ่า ลัวะ (ละว้า) ยาง (กะเหรี่ยง) ชาวพม่าไทใหญ่ (เงี้ยว) และมอญ (เม็ง) ต่างนับถือพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาในเมืองยวมเจริญรุ่งเรืองมาก ชาวเผ่าทั้งสี่กลุ่มจึงตกลงกันสร้างพระธาตุขึ้นทั้งสี่มุมเมือง โดยชาวไทใหญ่สร้างพระธาตุจอมทอง ชาวมอญสร้างพระธาตุจอมมอญ ชาวพม่าสร้างพระธาตุจอมกิตติ และชาวยาง

สร้างพระธาตุจอมแจ้ง และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากพม่ามาบรรจุไว้ในพระธาตุทั้งสี่จอม ทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองกว่าแต่ก่อนเป็นอย่างมาก” (เชียงใหม่นิวส์, 2563)

4.3 วัดพระธาตุจอมแจ้ง

ที่ตั้ง: หมู่ที่ 1 บ้านจอมแจ้ง ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 388175.39 / UTM Northing 2008225.42 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

เป็นหนึ่งในสี่ “พระธาตุสี่จอม” ของเมืองแม่สะเรียง ตั้งอยู่บนเนินเขาทางทิศตะวันออกของอำเภอแม่สะเรียง ใกล้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแม่สะเรียง (บริเวณสามแยกเข้าสู่อำเภอแม่สะเรียง และทางแยกไปอำเภอสบเมย) พระธาตุจอมแจ้งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระเศียรธาตุ

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดจอมแจ้ง (องค์ที่ 1 - องค์ที่ 2)

ภายในวัดบริเวณด้านหลังอุโบสถ มีพระธาตุประดิษฐานอยู่ 2 องค์ เป็นเจดีย์ศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ - มณฑลพะโล่ แบบลดรูป มีการทำฐานแปดเหลี่ยมประดับมุกเพื่อรองรับองค์ระฆังตามแบบศิลปะพม่า แต่เจดีย์มีขนาดเล็กกว่าศิลปะพม่าแบบปกติ เจดีย์ทั้งสององค์มีระเบียบการตกแต่งฐานตามแบบเจดีย์ศิลปะพม่า เพียงแต่ไม่ได้ทำฐานซ้อน 3 ชั้นอย่างเจดีย์ศิลปะพม่าทั่วไป นอกจากนี้เจดีย์องค์หน้า (มีซุ้มจระนำ) ยังปรากฏการประดับองค์ระฆังเป็นลายหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัย ซึ่งลักษณะนี้เป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของเจดีย์ศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ - มณฑลพะโล่ เจดีย์องค์หน้า (มีซุ้มจระนำ) ปรากฏประติมากรรมรูปนรสิงห์ และลายหน้ากาลมีเขน และคายท่อนพวงมาลัยบนองค์ระฆัง ทั้งสองลักษณะนี้เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะพม่าสมัยอมรปุระ - มณฑลพะโล่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 25 (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 126)

ภาพ 39

เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง (องค์ที่ 1)



หมายเหตุ. โดย แดนนิพพาน.com, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 22

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมแจ้งองค์ที่ 1 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กรองรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลีและฉัตร
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็ก ประดับด้วยบัวคอเสื้อลายใบโพธิ์ และมีรั้วดอก มีการประดับลายหน้ากาลใต้รั้วดอก
ส่วนฐาน	ฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม เป็นฐานบัวคว่ำไม่มีบัวหงาย (ส่วนที่เป็นบัวหงายเป็นหน้ากระดาน) ด้านบนมีฐานแปดเหลี่ยมเป็นฐานปรับมุมก่อนถึงองค์ระฆังบนฐานกลม
การประดับตกแต่ง	มีการประดับซุ้มพระพุทธรูปรอบฐานเจดีย์ ทั้ง 4 ทิศ และมีการประดับมนุษย์สิงห์บนฐานล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นหม้อปูลงฆฏะ

ภาพ 40

เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง



หมายเหตุ. โดย แดนนิพพาน.com, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 23

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมแจ้งองค์ที่ 2 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กทรงรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลี และฉัตร
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็กปากผาย ประดับด้วยบัวคอเสื้อลายใบโพธิ์ และมีรัศมี มีการประดับลายหน้ากาลใต้รัศมี
ส่วนฐาน	ฐานสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงาย 2 ชั้น คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ ด้านบนมีฐานแปดเหลี่ยมเป็นฐานปรับมุมก่อนถึงองค์ระฆังบนฐานกลม
การประดับตกแต่ง	มีการประดับมนุษย์สิงห์บนฐานล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นหม้อปูลงพระ

อุโบสถ

อุโบสถของวัดแห่งนี้มีรูปแบบศิลปะล้านนา ภายในมีพระพุทธรูปและพระประธาน ภายในพระอุโบสถ นอกจากนี้ยังมีรูปจำลองของพระเจ้าสิริธัตถะตั้งอยู่บริเวณหน้าพระประธาน

ทรงเครื่องกษัตริย์อย่างสวยงาม บริเวณผนังรอบพระอุโบสถยังมีภาพพุทธชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก และภาพพุทธประวัติเขียนประดับไว้โดยรอบ

ภาพ 41

เจดีย์วัดพระธาตุจอมแจ้ง



หมายเหตุ. โดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

4.4 วัดพระธาตุจอมทอง

ที่ตั้ง: หมู่ที่ 4 บ้านทุ่งพร้าว ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง (ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง)

พิกัด UTM: UTM Easting 388388.38 / UTM Northing 2007108.78 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

ดอยจอมทองเป็นภูเขาสูงต่อกันเป็นเทือก อยู่ทางทิศตะวันออกของตลาดแม่สะเรียง (ระยะทางห่างจากตลาดไปประมาณ 2 กิโลเมตร) ที่บนเขามีถ้ำอยู่ 1 ถ้ำ ตามประวัติ ถ้ำแห่งนี้มีสมบัติมากมายเป็นต้นว่า เงิน ถ้วย โถ โอ ชาม ช้อง กลอง ของโบราณ โดยมีเทพเจ้าอยู่เฝ้ารักษา เวลานั้นมีหินใหญ่มาปิดปากถ้ำนี้ไว้

มีเรื่องเล่าว่ามีพ่อค้าไม้ซึ่งเป็นคนไทยจำนวน 2 คน ไม่ปรากฏชื่อ หนึ่งในนั้นเป็นสามีของแม่เฒ่าหม่อนเงิน (แม่เฒ่าหม่อนเงินมีอายุถึง 135 ปี) ได้พบทรัพย์ในถ้ำ จึงได้ขอยืมเงินจากเทพเจ้านำไปลงทุนทำไม้สักเอาไปขายที่ประเทศพม่า โดยให้คำมั่นสัญญากับเทพเจ้าไว้ว่า ไม้สักที่นำเอาไปถึงประเทศพม่าได้กำไรดีก็จะสร้างเจดีย์ไว้บนหลังถ้ำ โดยโคบุญบารมีของคนไทยทั้งสองคนนี้ การทำไม้สักไปขายได้กำไรตามที่คาดจึงเดินทางกลับ เมื่อถึงบ้านเมืองก็ไม่ผิดสัญญาที่ให้ไว้ต่อเทพเจ้าในปี

พ.ศ. 2201 จึงก่อสร้างเจดีย์ขึ้น 1 องค์ พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมธาตุ จากประเทศพม่ามาบรรจุเอาไว้ อีกด้วย และได้พัฒนาเป็นวัดในปี พ.ศ. 2256 ตั้งชื่อว่า “วัดจอมทอง”

ต่อมาในปี พ.ศ. 2436 มีคนไทใหญ่ชื่อ “ตะก่าสlobปุตตา” กับภรรยาชื่อ “นางสูก” พร้อมลูกได้สร้างเจดีย์ขึ้นอีก 1 องค์ คู่กับองค์ใหญ่ มีระฆังทองเหลืองใบใหญ่ 1 ใบเส้นผ่านศูนย์กลาง 1 เมตร รอบวง 1.50 เมตร จารึกตัวอักษรไทใหญ่รอบตัวระฆัง ถัดลงมาเป็นอักษรธรรมล้านนา ความ บางตอนกล่าวว่า “ศรัทธาตะก่าสlobปุตตา ภรรยาชื่อนางสูกพร้อมด้วยลูกสร้างถวายเมื่อ ปีจุลศักราช 1255 ตัวปึกใส่เดือนยี่ดับ 4 คำ สร้างวิหาร (อุโบสถ) 1 หลัง โยง (กุฏิ) 1 หลัง” ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 ครูบาศรีทม มออบหมายให้พระอินสม สุวีโร ทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดจนพัฒนามาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีครูบาอินสม สุวีโร (พระครูสุวีรธรรมานุยุต) เป็นเจ้าอาวาสวัดจอมทองและดำรงตำแหน่งเจ้า คณะอำเภอสบเมย (ป้ายประวัติพระธาตุจอมทอง วัดจอมทอง)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุจอมทอง (องค์ที่ 1 - 2)

เจดีย์ทั้งสององค์ของวัดพระธาตุจอมทองนี้ มีลักษณะของฐานเป็นแบบ ศิลปะพม่า โดยมีระเบียบการตกแต่งฐานด้วยการประดับหม้อปูลมและสถูปิยะ บนฐานสองชั้น แต่จากการที่องค์ระฆังอยู่ในผังกลม และไม่มีการทำฐานแปดเหลี่ยมประดับมุม แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเจดีย์ในศิลปะมอญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ที่ทะเลสาบอินเล รัฐฉานของพม่า สอดคล้องกับเรื่องราวในจารึกที่กล่าวว่ามีชาวไทใหญ่มาสร้างเจดีย์องค์เล็กของพระธาตุจอมทอง (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 132 - 133)

ภาพ 42

เจดีย์วัดพระธาตุจอมทอง (องค์ที่ 1)



หมายเหตุ. โดย แดนนิพพาน.com, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 24

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมทององค์ที่ 1 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กรองรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลีและฉัตร
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็ก ประดับด้วยรัตอก มีการประดับลายใบโพธิ์ใต้รัตอก ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นกลีบบัว
ส่วนฐาน	ฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม เป็นฐานบัวคว่ำไม่มีบัวหงาย (ส่วนที่เป็นบัวหงายเป็นหน้ากระดาน) ถัดขึ้นไปด้านบนเป็นฐานแปดเหลี่ยมปรับมุมเพื่อรองรับองค์ระฆังบนฐานกลม

การประดับตกแต่ง มีการประดับซุ้มพระพุทธรูปรอบฐานเจดีย์ ทั้ง 4 ทิศ และมีการประดับสิ่ง
บนฐานล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นหม้อปูลงหมณะ

ภาพ 43

เจดีย์วัดพระธาตุจอมทอง (องค์ที่ 2)



หมายเหตุ. โดย แदनนิพพาน.com, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 25

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมทององค์ที่ 2 อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กรองรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลี และฉัตร
ส่วนกลาง	องค์ระฆังขนาดเล็ก ประดับด้วยรัศมี มีการตกแต่งองค์ระฆังด้วยลายพันธุ์พฤกษา

ส่วนฐาน	ฐานสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม เป็นฐานบัวคว่ำไม่มีบัวหงาย (ส่วนที่เป็นบัวหงายเป็นหน้ากระดาน) ถัดขึ้นไปด้านบนเป็นฐานแปดเหลี่ยมประดับประดาด้วยระฆังบนฐานกลม
การประดับตกแต่ง	มีการประดับสถูปขนาดเล็กบนฐานล่างสุด ถัดขึ้นไปเป็นหม้อปูลงบนฐานทั้ง 2 ชั้น

อุโบสถ

เป็นอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่ อิทธิพลศิลปล้านนา มีลักษณะแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ค้ำยันหรือหุ้มข้างรูปสามเหลี่ยมสลักเป็นรูปพญานาค (นาครินทร์) ป้านลมไม่นิยมทำเป็นนาคสะดุ้งอย่างภาคกลาง ป้านลมแบบล้านนาจะโค้งอ่อนเน้นระนาบเอนของตัวหลังคา ปลายป้านลมงอนเป็นรูปหัวพญานาค ด้านหน้ามีโก่งคิ้ว (รวงผึ้ง) ประดับพื้นที่ว่างตอนบนระหว่างเสา ด้านหน้าของอาคาร ซึ่งเป็นลักษณะของอาคารในศิลปล้านนา หน้าตักมีขนาดเล็กสอดคล้องกับภูมิอากาศที่หนาวเย็นของภาคเหนือ

ภาพ 44

อุโบสถวัดจอมทอง



หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

ศาลาพระอุปัชฌาย์

พระอุปัชฌาย์ เป็นพระอรหันต์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีอิทธิฤทธิ์ในการปราบมาร การบูชาพระอุปัชฌาย์แพร่หลายในหมู่ชาวพม่าโดยสร้างเป็นพระพุทธรูปไม้นั่งอยู่กลางน้ำ

พระเศียรคลุมด้วยใบบัว ปัจจุบันมีความเชื่อสืบสนว่าเป็นองค์เดียวกับพระบัวเข็ม (ซึ่งตามประวัติเดิมกล่าวว่า “พระบัวเข็มเป็นภาพจำลองของพระพุทธเจ้า”)

4.5 วัดพระธาตุจอมมอญ

ที่ตั้ง: บ้านพะมอลอ หมู่ 9 ต.บ้านกาด อ.แม่สะเรียง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมือง)

พิกัด UTM: UTM Easting 385767.72 / UTM Northing 2011085.32 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดพระธาตุจอมมอญไม่ปรากฏว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่หลักฐานที่ค้นพบที่กุคำสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา กษัตริย์องค์ที่ 7 แห่งนครเชียงใหม่ ราชวงศ์มังราย โดยให้อุปราชเจ้าแสนคำเป็นผู้สร้าง ประมาณปี พ.ศ. 1935 อัฐิเจ้าแสนคำบรรจุไว้ที่กุคำ หรือ กูแสนคำ ตั้งอยู่บริเวณอุโบสถปัจจุบัน

พ.ศ. 2143 สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้เกลี้ยกล่อมชาวไทย ไทใหญ่ มอญ กะเหรี่ยง ละว้าจากพม่าให้มาขึ้นกับไทย ประกอบกับกษัตริย์มอญ ได้ลี้ภัยพร้อมบริวารมาตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ จึงได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุจอมมอญปี พ.ศ. 2453 โดยการนำของตระกูลกะเหรี่ยง พ่อเผ่าหมอนจอนุ แม่หมอนโยแฮ พิกุล ตระกูลกะเหรี่ยงได้สร้างครอบเจดีย์องค์เก่าปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้าน พะมอลอได้อาราธนาพระภิกษุจาก วัดพระพุทธบาทตากผ้า อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และวัดน้ำจำ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่รวม 3 รูป มาจำพรรษา พระภิกษุทั้ง 3 รูปนี้ถือเป็นกำลังสำคัญในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุจอมมอญปี พ.ศ. 2540 ทางวัดได้สร้างครอบองค์เดิมให้ใหญ่และสูงขึ้น

กรมการศาสนาเห็นชอบได้ประกาศให้วัดพระธาตุจอมมอญ ขึ้นทะเบียนเป็นวัด เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2542 แต่งตั้งให้พระอธิการสวัสดิ์ นริสสโร เป็นเจ้าอาวาส รูปที่ 1 ณ วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2543 พระธาตุแห่งนี้ เดิมบรรจุพระบรมธาตุ พระหนุ (ส่วนคาง) และพระอรังคธาตุ มีการบรรจุ พระธาตุเพิ่มโดย คุณรัตนกร จงจิตรนันท์ ผู้อัญเชิญพระธาตุแก้วเสด็จมาที่ห้องพระแล้วนำมาถวายบรรจุในเจดีย์นี้ด้วย 1000 องค์ (ป้ายคำบรรยาย ณ แหล่ง)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุจอมมอญ

เจดีย์พระธาตุจอมมอญในปัจจุบันมีรูปแบบเป็นเจดีย์ที่มีการผสมผสานศิลปะไทยเข้ากับศิลปะพม่า ซึ่งองค์เจดีย์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์หลายครั้งและไม่มีหลักฐานว่าก่อนการบูรณะนั้นเจดีย์มีรูปแบบดั้งเดิมเป็นอย่างไร ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์รูปแบบดั้งเดิมของพระธาตุได้ โดยการบูรณะครั้งใหญ่ของเจดีย์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2540 เป็นลักษณะการก่อสร้างที่ครอบเจดีย์องค์เดิม

ภาพ 45

เจดีย์พระธาตุวัดจอมมอญ

หมายเหตุ. โดย เชียงใหม่นิวส์, (<https://www.chiangmainews.co.th/>)

ตาราง 26

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมมอญ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กทรงรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์ ถัดขึ้นไปเป็นปลีและฉัตร
ส่วนกลาง	องค์ระฆังปากผายประดับด้วยบัวคอเสื้อลายใบโพธิ์
ส่วนฐาน	ฐานเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับองค์ระฆังบนฐานกลม
การประดับตกแต่ง	มีการประดับซุ้มพระพุทธรูปรอบฐานเจดีย์ ทั้ง 4 ทิศ และมีการประดับฉัตรยอดเจดีย์เหนือซุ้ม มีการประดับประติมากรรมรูปสิงห์บริเวณซุ้มพระพุทธรูป

4.6 วัดพระธาตุจอมกิตติ

ที่ตั้ง: หมู่ที่ 13 บ้านน้ำดิบ ต.แม่ยวม อ.แม่สะเรียง 2 (อยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง)

พิกัด UTM: UTM Easting 612176.78 / UTM Northing 2243516.03 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

เดิมเรียกว่า “วัดพระธาตุจอมมาติ” หรือ “วัดพระธาตุจอมมาติ” หรือ “วัดจอมมาเต” ซึ่งแปลว่า “วัดพระฤๅษี” (จอม แปลว่า วัด, หมาเต แปลว่า พระฤๅษี) ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า ฤๅษี

4 องค์พี่น้อง ได้ร่ำเรียนมาจนวิชาแก่กล้า พระอาจารย์ได้ให้ไปพำนักบนดอยสี่มุมเมืองแม่ฮ่องสอน ต่อมาฤกษ์ทั้งสี่องค์ ได้สร้างพระธาตุขึ้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุบนดอยทั้งสี่มุมเมือง โดยฤกษ์องค์พี่ เป็นผู้สร้างพระธาตุองค์แรก ณ จอมมาติเมื่อปี พ.ศ. 2256 บนยอดเขาทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอ แม่สะเรียงเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุองค์หนึ่งที่มีความเก่าแก่ ต่อมาปี พ.ศ. 2450 พระธาตุเจดีย์จอมกิตติได้รับการสร้างบูรณะโดยปู่พะและ ชาวพม่าและต่อมาพระธาตุเจดีย์จอมกิตตินี้ได้บูรณะขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 วันอาทิตย์ เดือนขึ้น 9 ค่ำ เริ่มลงมือตามฤกษ์ เวลา 10.25 นาฬิกา โดยการนำของพระภิกษุหลวงพ่อขึ้นตอง โสวโรเจ้าอาวาส วัดอัมราวาส บ้านโป่ง ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (ป้ายคำบรรยายทางขึ้น)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

เจดีย์วัดพระธาตุจอมกิตติ

พระธาตุจอมกิตติคล้ายกับพระธาตุจอมมอญ คือจั่วองค์เจดีย์ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จนไม่เหลือเค้าโครงเดิม สภาพปัจจุบันองค์เจดีย์เป็นสีขาวแต่ยอดมีสีทองแบบล้านนา ฐานสี่เหลี่ยม 2 ชั้น มีชั้นขนาดเล็กประดิษฐานพระพุทธรูปภายในชั้น ด้านละ 16 ชั้น ที่ฐานชั้นที่สองประดิษฐานเจดีย์จำลองขนาดเล็ก (สถูปิกะ) 4 มุม เหนือขึ้นไปเป็นฐาน 8 เหลี่ยม 2 ชั้น ชั้นที่สองประดิษฐานซุ้มพระ 6 ซุ้ม รอบฐานเจดีย์

ทั้งนี้จากพระธาตุจอมกิตติ สามารถมองลงไปเห็นทิวทัศน์ที่สวยงามของเมืองแม่ฮ่องสอนได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองยวมเก่า (เมืองยวมใต้ ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของเมืองแม่สะเรียง พระธาตุจอมกิตติน่าจะมีบทบาทสำคัญกับคนในเมืองยวมมากพอควร เพราะเป็นพระธาตุที่อยู่ใกล้เมืองยวมมากที่สุด และจากเมืองยวมก็จะมองเห็นพระธาตุจอมกิตติได้อย่างชัดเจน (เมืองแม่สะเรียงเดิมมีชื่อเรียกว่า “เมืองยวม” เมืองยวมเคยเป็นถิ่นฐานของชนเผ่าดั้งเดิม ละว้า และ กะเหรี่ยง) (บุษบา กนกศิลปกรรม และคณะ, 2565, หน้า 131 - 132)

ภาพ 46

เจดีย์วัดพระธาตุจอมกิติ



หมายเหตุ. โดย สุภากร อังกรวัฒนกุล, ถ่ายเมื่อ 20 มกราคม พ.ศ. 2566

ตาราง 27

รูปแบบทางศิลปกรรม วัดพระธาตุจอมกิติ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ส่วนยอด	ปล้องไฉนขนาดเล็กรองรับปัทมบาตร ไม่ปรากฏบัลลังก์
ส่วนกลาง	องค์ระฆังคชาดด้วยลูกแก้วอกไก่ 1 เส้น ประดับลวดลายใบแคคตัส
ส่วนฐาน	ฐานสี่เหลี่ยม 2 ชั้น มีซุ้มขนาดเล็กประดิษฐาน พระพุทธรูปภายในซุ้ม ด้านละ 16 ซุ้ม ที่ฐานชั้นที่สองประดิษฐานเจดีย์จำลองขนาดเล็ก (สถูปิกะ) 4 มุม เหนือขึ้นไปเป็นฐาน 8 เหลี่ยม 2 ชั้น ชั้นที่สองประดิษฐานซุ้มพระ 6 ซุ้มรอบฐานเจดีย์ มีการประดับบัวปากกระชัง
การประดับตกแต่ง	มีการประดับนักษัตรีย์ รอบฐานเจดีย์ ทั้ง 4 ทิศ และมีการประดับฉัตร ยอดเจดีย์

4.7 วัดศรีบุญเรือง

ที่ตั้ง: เลขที่ 142 ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

พิกัด UTM: UTM Easting 386975.71 / UTM Northing 2008274.82 Zone 47Q

ประวัติความเป็นมา

วัดศรีบุญเรือง แต่เดิมมีชื่อว่า “จองหมากแกง” หรือ “จองมะแกง” (หมากแกงแปลว่า มะขามตามภาษาไทยใหญ่) เนื่องจากบริเวณวัดมีต้นมะขามโบราณหรือต้นมะแกงในภาษาไทยขึ้นอยู่ในทางทิศตะวันตกของกุฏิสงฆ์ ต่อมาในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ประมาณปี พ.ศ. 2490

ได้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อวัดทั่วประเทศตามนโยบายรัฐนิยม ทำให้วัดแห่งนี้จึงเปลี่ยนเป็นชื่อไทยว่า “วัดศรีบุญเรือง” ซึ่งวัดศรีบุญเรืองแห่งนี้มีการสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2450 โดยเจ้าศรีวิชัย แต่ในบางแหล่งข้อมูลก็ระบุว่าวัดแห่งนี้สร้างในปี พ.ศ. 2330 (นฤกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 101) วัดศรีบุญเรืองเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมแบบพม่าผสมไทยใหญ่ สังเกตได้จากสิ่งปลูกสร้างที่มีอยู่ต่าง ๆ ภายในวัด โดยศาลาการเปรียญหลังใหญ่ภายในวัด ก่อสร้างในปี พ.ศ. 2475 จากแรงศรัทธาของคหบดีชาวไทใหญ่ ในอำเภอแม่สะเรียงที่เข้ามาเป็นเจ้าภาพในการก่อสร้าง และมีพระครูอนุสรณ์ศาสนเกียรติ (แสงปาน) มาเป็นผู้นำการก่อสร้างในครั้งนี้ด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. 2482 วัดแห่งนี้ยังมีการสร้างอุโบสถที่มีสถาปัตยกรรมแบบพม่า โดยผู้ที่สร้างคือ ขุนจันตะ ตาวากุล พร้อมกับครอบครัว จดประสงค์เพื่อถวายเป็นพุทธรูปและเพื่อใช้เป็นที่พักสงฆ์พระภิกษุสงฆ์ในอำเภอแม่สะเรียง ซึ่งในระยะแรกของการสร้างอุโบสถแห่งนี้พบว่ายังไม่ได้มีการประดับงานไม้ฉลุแต่อย่างใด จนต่อมาในปี พ.ศ. 2516 จึงได้มีการสร้างประดับเพิ่มเติมในส่วนหลังคาอุโบสถให้สวยงามมากขึ้น ซึ่งขณะนั้นใช้ช่างชาวพม่าเป็นผู้ทำการต่อเติม ในปี พ.ศ. 2546 ชาวบ้านในอำเภอแม่สะเรียงและผู้มีจิตศรัทธาได้ทำการสร้างโรงเรียนขึ้นภายในวัด ชื่อว่า “พระปริยัตถธรรมธีรวิชิต” วัดอุปประสงค์เพื่อให้ใช้เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัตถธรรมของพระภิกษุสามเณรที่อยู่ในอำเภอแม่สะเรียงและอำเภอใกล้เคียง (ชยพล รัศมี, 2559, หน้า 16) ในปี พ.ศ. 2548 วัดแห่งนี้ได้มีการสร้างศาลาปฏิบัติธรรม พร้อมพระพุทธรูปหยกขาวองค์ใหญ่ 1 องค์ รวมถึงยังได้มีการสร้างหอประชุมขึ้น 1 หลังขึ้น ซึ่งผู้ที่จัดสร้างคือ ม.ร.ว.สุรวัช ศรีวัช พร้อมกับครอบครัว โดยท่านได้สร้างเพื่อถวายเป็นพุทธรูป และเพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพุทธศาสนาของวัด

กล่าวได้ว่าวัดศรีบุญเรืองแห่งนี้ถือได้ว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญของอำเภอแม่สะเรียงอย่างมาก โดยเห็นได้จากการที่ทางการของอำเภอแม่สะเรียงและจังหวัดแม่ฮ่องสอนเลือกใช้วัดแห่งนี้ในต้อนรับอาคันตุกะที่มาเยี่ยมเยือน นอกจากนี้ในวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2516 ยังใช้เป็นสถานที่รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งที่ทรงเสด็จเยี่ยมเยือนพสกนิกรชาวอำเภอแม่สะเรียงอีกด้วย ดังนั้นด้วยความสำคัญของวัดแห่งนี้ ประกอบกับความสวยงามและความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ในปัจจุบันวัดศรีบุญเรืองจึงได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและจากชาวบ้านในอำเภอแม่สะเรียง รวมถึงพื้นที่อื่น ๆ อยู่เสมอนั่นเอง (ชยพล รัศมี, 2559, หน้า 17)

สิ่งก่อสร้างที่สำคัญ

จอง

ในปี พ.ศ. 2476 ได้มีการรื้อศาลาการเปรียญวัดและสร้างขึ้นใหม่ โดยศรัทธาขุนสลา จันตะ และมีศรัทธา นายซอหล่า นางอ่อน และแม่บัวเขียว ได้สร้างพระพุทธรูปเป็นประธานวัด 3 องค์ ซึ่งเจ้าอาวาสวัดศรีบุญเรืองกล่าวว่า หมายถึง พระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะและ พระสารีบุตร (แต่ลักษณะของพระพุทธรูปมีพระเกตุมาลาทั้ง 3 องค์ ซึ่งการเป็นพระสาวก มักไม่ทำพระเกตุมาลา) ทั้งนี้ความน่าสนใจของจองวัดศรีบุญเรือง คือ หลังคายอดปราสาท (ปยาทาด) ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งเข้ามาผสมผสานกับศิลปะพม่าในช่วงที่มีการติดต่อกับประเทศในกลุ่มยุโรป ซึ่งหลังคายอดปราสาทแต่ละแบบจะมีองค์ประกอบและรายละเอียดที่แตกต่างกัน หลังคายอดปราสาทแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก ลักษณะลวดลายแกะสลักบนชั้นกรอบหลังคา แกะลวดลายแบบวิคตอเรียน

ของอังกฤษ เช่น ลายใบอะแคนทัส คอสองจะสูงขึ้นกว่าแบบประเพณีนิยม และตกแต่งด้วยช่อปาล์ม อันเป็นลักษณะการตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก (นิฎกานต์ ชัยพิพัฒน์, 2550, หน้า 180 - 182) ลักษณะของหลังคาพยาบาลอิทธิพลศิลปะตะวันตกยังพบที่สถาปัตยกรรมที่เมืองมะละแหม่ง ซึ่งรับอิทธิพลมาจากปราสาทแบบเบงกาลีที่มีการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรม Neo - Gothic ในยุโรปกับสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในอินเดียอีกด้วย เช่น วัดพระเจดีย์ไต่ตาลานที่เมืองมะละแหม่ง (ชยพล รัศมี, 2559, หน้า 15) การที่สถาปัตยกรรมที่วัดศรีบุญเรืองมีความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมที่เมืองมะละแหม่งนี้ก็ไม่แปลก เพราะความเจริญรุ่งเรืองของมะละแหม่งก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเนื่องจากการค้าไม้จนทำให้มะละแหม่งกลายมาเป็นเมืองท่าส่งออกไม้สักที่สำคัญแห่งหนึ่งของพม่า และต่อมาปี พ.ศ. 2404 ข้าหลวงอังกฤษประกาศให้เมืองมะละแหม่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญในการค้าไม้ ซึ่งการค้าไม้สักระหว่างแม่ฮ่องสอนและพม่านั้นก็ต้องอาศัยแม่น้ำสาละวินในการติดต่อไปมา ดังนั้นศิลปะและสถาปัตยกรรมจึงหลั่งไหลมาพร้อมกับผู้คนที่เป็นพาหนะระหว่างสองดินแดนนั่นเอง

ภาพ 47

จองหรือศาลาการเปรียญของวัดศรีบุญเรือง



หมายเหตุ. โดย The Bangkok insight, (<https://www.thebangkokinsight.com>)

อุโบสถ

อุโบสถวัดศรีบุญเรืองตั้งอยู่ บริเวณฝั่งทิศตะวันตกของวัดตรงข้ามกับศาลาการเปรียญเป็นหลังคาทรงพยาบาลอิทธิพลตะวันตก สร้างในสมัยปี พ.ศ. 2482 โดยขุนจันตะ อุโบสถของวัดศรีบุญเรืองนี้เป็นอาคารฝั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีทางเดินเข้าสู่อาคารทางทิศตะวันออก ขึ้นอาคารติดกับพื้น ก่อด้วยอิฐภายนอกและไม้ ภายในอาคาร มีการเจาะช่องหน้าต่างด้านทั้งสอง ด้านละ 3 ช่อง ด้านหน้าบานทางเข้าอีก 2 ช่อง ในส่วนหลังคาทางเข้ามีการซ้อนกัน 3 ชั้น เสารองรับก่ออิฐถือปูน มีการประดับตกแต่งประดับหลังคาด้วยแถบไม้ฉลุที่ขอบหลังคาบน - ล่าง ที่ด้านหน้า ส่วนด้านข้างซ้าย - ขวาประดับแค่ด้านล่างของขอบหลังคาเท่านั้น ลวดลายที่ปรากฏเป็นลายพันธุ์พฤกษาแบบตะวันตก แบ่งกึ่งกลางด้วยเสาสารไน หน้าบันมีการระบุเลขปีพุทธศักราชที่สร้างคือปี พ.ศ. 2482 พร้อม

ข้อความทั้งสองข้างว่า “จันทแสนทานะเสถสีมา” ช่องทางเดินหน้ามีการประดับสาหร่ายรวงผึ้ง ลวดลายพันธุ์พฤกษาแบบตะวันตก และบนประตูทางเข้า มีการระบุของความเชื่อผู้สร้างและเลขปี พุทธศักราช ไว้ว่า “นายจันตะ นางคำแสน บุตร บุตรี ตาวากุล ถวายโบทหลังนี้ พ.ศ. 2482” ถัดมาเป็นหลังคาลาดชั้นแรก มีผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประดับด้วยแถบไม้ฉลุเพียงด้านขอบล่างหลังคาเท่านั้น ที่มุมทั้งสี่ประดับบานซอຍในลักษณะเสาสาระไนแผ่แถบไม้ฉลุในแนวตั้งฉากและแบ่งกึ่งกลางมุมฉากหันเข้าหาศูนย์กลางของอาคาร ในหลังคาชั้นที่สอง มีผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสการซ้อนชั้นหลังคาทำในลักษณะของการแบ่งหน้าจั่วออกเป็นสองส่วนซ้าย - ขวา ด้านล่างของส่วนที่แบ่งออกมีลักษณะคอดเว้า เผยให้เห็นพื้นที่ตรงกลาง แล้วยอดจั่วจะแยกออกจากหน้าบันที่แยกออกมาเป็นคนละส่วน ซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับคอสองที่รองรับหลังคาชั้นที่สาม ที่มุมทั้งสี่ประดับบานซอຍในลักษณะไม้จั่วตั้งแผ่แถบไม้ฉลุในแนวตั้งฉากและแบ่งกึ่งกลางมุมฉากหันเข้าหาศูนย์กลางของอาคารเช่นเดียวกับชั้นแรก ส่วนหลังคาชั้นที่สาม มีคอสองยึดสูง มีการทำจตุรมุขในลักษณะซุ้มโค้งยื่นออกมาทั้งสี่ทิศ ใต้ชั้นหลังคามีการทำส่วนรองรับหลังคาในลักษณะโค้งเว้าผายออก รองรับหลังคาฝั่ง 8 เหลี่ยม มุขที่ยื่นออกมามีการทำหลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น ในส่วนของยอดโดมบนสุด มีคอโดมในผังสี่เหลี่ยม ส่วนใต้ยอดโดมมีการทำเป็น ส่วนโค้งเว้าผายออกมา ยอดโดม 8 เหลี่ยม ตัวโดมมีการประดับประดับไม้ฉลุลายพันธุ์พฤกษาที่สลับเหลี่ยม (ภาพ 47) ปลายยอดโดมประดับยอดไม้ฉลุในลักษณะบัวคว่ำ ฐาน 8 เหลี่ยม รองรับบัวกลุ่มที่เกิดจากการนำไม้แผ่เป็นซี่ประกบบน - ล่าง ต่อมาเป็นส่วนที่ยึดออกมาในลักษณะทรงกระบอกและต่อด้วยบัวกลุ่มที่รองรับยอดปลายแหลม (ชยพล รัตมี, 2559, หน้า 17 - 22) ภายในของอุโบสถแห่งนี้มีการประดิษฐานพระพุทธรูป พระเจ้า 5 พระองค์ และพระเจ้าทันใจ ในรูปแบบพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระมหาจักรพรรดิ

ภาพ 48

อุโบสถของวัดศรีบุญเรือง



หมายเหตุ. จาก Google maps (<https://www.google.co.th/maps/>)

คติความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (ผลการวิจัยเพื่อตอบ วัตถุประสงค์ข้อที่ 3)

1. คติความเชื่อพระธาตุสี่จอม

ที่อำเภอแม่สะเรียงมีการสร้างพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองไว้ ทั้ง 4 ทิศ 4 มุมเมือง ได้แก่ พระธาตุจอมกิตติ พระธาตุจอมทอง พระธาตุจอมแจ้ง และพระธาตุจอมมอญ ตามตำนานที่ว่า มีพระฤๅษี 4 ตน เป็นพี่น้องกันได้มาศึกษากับครูพระฤๅษีที่เก่งกาจทรงมหาอิทธิฤทธิ์ที่เมืองยวม (ปัจจุบันคือเมืองแม่สะเรียง) พระฤๅษี 4 ตนพี่น้องศึกษาวิชาจากท่านพระฤๅษีจนจบวิชาที่ร่ำเรียน ท่านครูพระฤๅษีจึงบอกให้พระฤๅษีลูกศิษย์ทั้ง 4 พี่น้อง ไปบำเพ็ญเพียรและไปโปรดชาวเมืองยวม โดยให้ไปอยู่ ณ ดอยสี่มุมเมือง

ฤๅษีทั้งสี่ตนนั้นมีความเก่งไปคนละด้าน กล่าวคือ ฤๅษีผู้พี่เก่งในทางรักษาโรค สามารถปรุงยาชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นคืนชีพได้ตั้งสำนักอยู่ ณ ดอยจอมกิตติ พระฤๅษีผู้น้องรองลงมาเก่งในทางเล่นแร่แปรธาตุ สามารถแปรเปลี่ยนธาตุหรือสัตว์ตัวให้เป็นทองคำทำได้ ตั้งสำนักอยู่ชื่อว่าดอยจอมทอง พระฤๅษีผู้น้องที่สามเก่งในทางอาคมไสยศาสตร์พำนักอยู่ที่ดอยจอมแจ้ง ฝ่ายฤๅษีผู้น้องท้ายสุดเก่งในทางเรียกฝนเรียกลมด้วยอำนาจแห่งพลังจิตสำเร็จกลืนอภิญญา สามารถเดินเหินบนน้ำหรือเหาะขึ้นไปบนอากาศ และพระฤๅษีตนสุดท้ายนี้พำนักอยู่ ณ ดอยจอมมอญ

1.1 สภาพปัจจุบันของพระธาตุสี่จอม

พระธาตุจอมกิตติ (ภาพ 49) สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2256 บนยอดเขาทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอแม่สะเรียง ที่เล่ากันว่า “ฤๅษีผู้พี่ซึ่งเก่งในทางรักษาโรค สามารถปรุงยาชุบชีวิต

คนตายให้ฟื้นคืนชีพได้ ได้มาตั้งสำนักอยู่ ณ ดอยจอมกิตติ ด้วยเหตุนี้พระธาตุจอมกิตติจึงเป็นพระธาตุที่ใหญ่และเป็นที่เคารพสักการะมาจนปัจจุบัน ลักษณะพระธาตุได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จนไม่เหลือเค้าโครงเดิมของเจดีย์เดิมแล้ว” ตามประวัติวัดได้รับการบูรณะครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2450 โดยผู้พะและชาวพม่า และได้รับการบูรณะอีกครั้งในปี พ.ศ. 2516

ภาพ 49

พระธาตุจอมกิตติ



พระธาตุจอมมอญ (ภาพ 50) ตั้งอยู่ในเขตบริเวณ หมู่บ้านพะมอลอ หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านกาศ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีเนื้อที่ทั้งหมด 16 ไร่ ไม่ปรากฏสร้างขึ้นเมื่อใด เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์สำคัญหนึ่งในสี่เจดีย์ประจำมืองเป็นพระเจดีย์เก่าแก่ ตั้งอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองจากหลักฐานค้นพบที่กุ๋คำ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา กษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่ องค์ที่ 7 ราชวงศ์มังราย โดยให้อุปราช เจ้าแสนคำ เป็นผู้สร้างประมาณปี พ.ศ. 1935 อัฐิเจ้าแสนคำ ได้บรรจุไว้ที่กุ๋คำ หรือกุ๋แสนคำ ตั้งอยู่บริเวณ อุโบสถในปัจจุบันนี้ปี พ.ศ. 2143 ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้กอบกู้บ้านเมืองได้เกลี้ยกล่อมชาวไทย ไทใหญ่ มอญ กะเหรี่ยง ละว้า จากพม่ามาเป็นสมัครพรรคพวกให้มาขึ้นกับไทย ประกอบกับกษัตริย์มอญได้หนีเข้าศึก ทางพม่านุงหม่ชาวลี้ภัยพร้อมด้วยบริวาร มาตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ จึงได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุจอมมอญ กาลเวลาล่วงไปพระเจดีย์ ได้ชำรุดทรุดโทรม เหลือแต่ซากปรักหักพังเป็นหลุม โดยพระธาตุจอมมอญ ได้รับการปฏิสังขรณ์อยู่หลายครั้งจนไม่สามารถวิเคราะห์รูปแบบดั้งเดิมของพระธาตุได้ โดยการบูรณะครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่ทางวัดได้สร้างครอบองค์เดิมให้ใหญ่และสูงขึ้น

ภาพ 50

พระธาตุจอมมอญ



สำหรับพระธาตุจอมแจ้ง (ภาพ 51) และพระธาตุจอมทอง (ภาพ 52) นั้นไม่ได้มีประวัติของสถานที่อย่างชัดเจนแต่กลับเป็น 2 พระธาตุที่ยังคงหลงเหลือเจดีย์รูปแบบดั้งเดิมมากที่สุด โดยพระธาตุจอมแจ้งนั้นมีเจดีย์ 2 องค์ เป็นเจดีย์ศิลปะพม่า สมัยอมรปุระ-มณฑลพะเย่ย์ แบบลตรูป มีการทำฐานแปดเหลี่ยมปรับมุมเพื่อรองรับองค์ระฆังตามแบบศิลปะพม่า แต่เจดีย์มีขนาดเล็กกว่าเจดีย์ศิลปะพม่าแบบปกติที่พบ เช่น ที่วัดอุทธารมย์ เป็นต้น เจดีย์องค์ที่อยู่ทางด้านหน้าสุดมีการประดับองค์ระฆังเป็นลายหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัย ซึ่งพบการประดับหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยในเจดีย์ศิลปะพม่าเช่นกัน และเจดีย์ทั้งสององค์มีระเบียบการตกแต่งฐานตามแบบเจดีย์ศิลปะพม่า เพียงแต่ไม่ได้ทำฐานซ้อน 3 ชั้น อย่างเจดีย์ศิลปะพม่าทั่วไป

ภาพ 51

พระธาตุจอมแจ้ง



พระธาตุจอมทอง ตามประวัติวัดกล่าวว่าเดิมเป็นถ้ำ ต่อมาเมื่อพ่อค้าไม่เดินทางไปค้าไม้สักที่ประเทศพม่าแล้วได้กำไรดีจึงมีการสร้างเจดีย์องค์แรกขึ้นในปี พ.ศ. 2256 แล้วตั้งชื่อว่าจอมทองตราบทุกวันนี้ และในปี พ.ศ. 2456 ได้มีชาวไทใหญ่ชื่อ ตะก่าสลับอุปตตะ กับภรรยา ชื่อนางสุก พร้อมด้วยลูก ๆ สร้างเจดีย์ขึ้นอีก 1 องค์ คู่กับองค์ใหญ่ โดยมีขนาดเล็กกว่าเล็กน้อย โดยปรากฏข้อความบนจารึกที่ระฆังทองเหลืองด้านข้างวัด (ภาพ 53) โดยวิเคราะห์จากรูปแบบศิลปะแล้วพบว่าเจดีย์ทั้งสองมีลักษณะของฐานเป็นฐานศิลปะพม่า โดยมีระเบียบการตกแต่งฐานด้วยการประดับปูนถมและ สลุปิกะ บนฐานสองชั้น อย่างไรก็ตามลักษณะที่องค์ระฆังอยู่ในผังกลม สอดคล้องกับเจดีย์ในศิลปะมอญ และไม่มีการทำฐานแปดเหลี่ยมประดับมนัสนั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเจดีย์ที่ทะเลสาบอินเล ในรัฐฉาน ของประเทศพม่า ซึ่งดูเหมือนว่าจะสัมพันธ์กับการที่มิชาวไทใหญ่มาสร้างเจดีย์องค์เล็กที่พระธาตุจอมทองนี้ดังที่ปรากฏบนจารึก

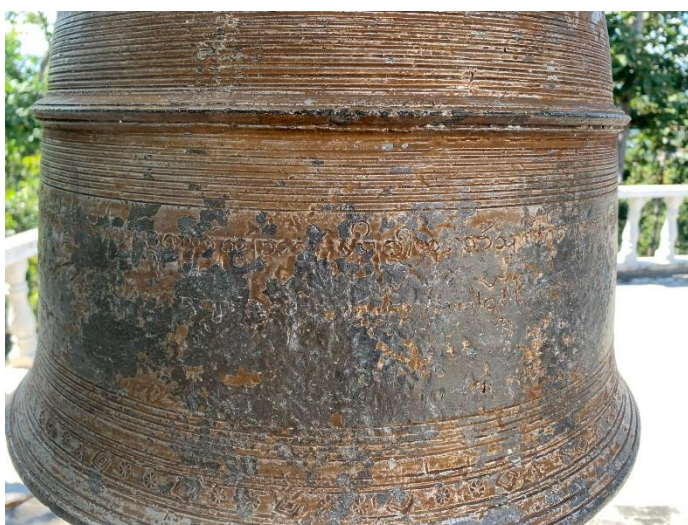
ภาพ 52

พระธาตุจอมทอง



ภาพ 53

จารึกพระธาตุจอมทองบนระฆัง



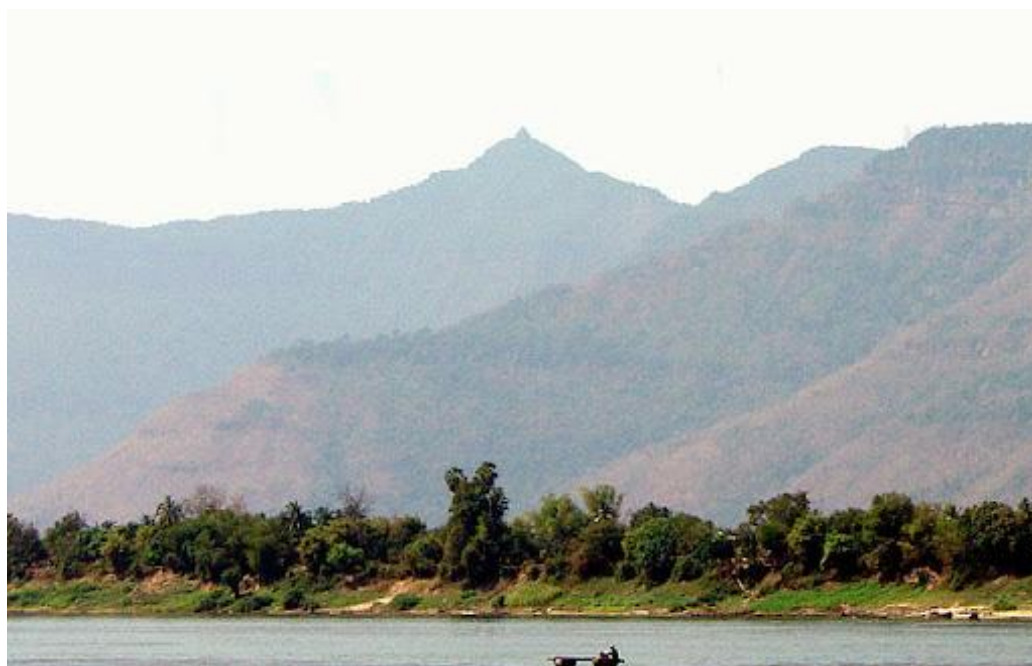
2. คติการสร้างพระธาตุนกเขา

ในบรรดาภูมิทัศน์วัฒนธรรม “นกเขา” นับเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่นับว่ามีความพิเศษและโดดเด่นกว่าภูมิประเทศแบบอื่น ๆ เนื่องด้วยนกเขามักได้รับการเคารพและถูกผูกเข้ากับอำนาจศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของท้องถิ่นในสมัยแรกเริ่มแห่งการสถาปนารัฐจารีต นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องปกติที่นกเขาที่มีลักษณะพิเศษจะถูกกำหนดให้เป็นที่สถิตของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560) ระบบดังกล่าวพบเห็นได้ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในอาณาจักรเจนละ มีการสถาปนากษัตริย์ นาม “สิงเจียโปโป” (สิงคบรรพต) เป็นที่สถิตของเทพเจ้านาม โพโตลี (ภัทรเรศวร) (ภาพ 54)

ในแต่ละปีกษัตริย์เจนละจะต้องเดินทางมาสักการะเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ หรือแม้แต่ที่กลุ่มเทวสถานในอาณาจักรจามปา กลุ่มโบราณสถานปราสาทหมี่เซิน ก็มีการสถาปนาศิวลึงค์นามภัทเรศวรบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองอีกด้วย (George Coedès, 1968)

ภาพ 54

ลึงคบรรพต



ในสมัยทวารวดี ได้ปรากฏการบูชาภูเขาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมือง เช่น เขาถมอรัตน์ (ภาพ 55) ที่เป็นทั้งจุดสังเกตและจุดหมายตของนักเดินทางมาแต่เดิม ก็มีการเพิ่มหน้าที่ในการเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง และเมื่อพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามายังเมืองศรีเทพก็ได้มีการนำความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาใหม่เข้าไปสวมทับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาเดิม ทำให้เกิดการสลักประติมากรรมพระพุทธรูป และรูปพระโพธิสัตว์ไว้บนผนังถ้ำที่เขาถมอรัตน์นี้เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกับศาสนาเดิมที่อยู่คู่กับเมืองมาก่อนหน้า และเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ผู้คนในเมืองยอมรับว่าศาสนาใหม่ที่ได้เข้ามานั้นได้ผนวกกับศาสนาเดิมอย่างกลมกลืน มิได้พยายามที่จะกลืนกินความเชื่อดั้งเดิมในการบูชาภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนบริเวณนี้ โดยกระบวนการนี้เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ กล่าวคือ ศาสนาพุทธที่เข้ามายังเมืองศรีเทพนั้นได้ผนวกการนับถือธรรมชาติ เข้ากับคติเรื่องเขาพระสุเมรุ เป็นแกนกลางของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบได้กับเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่จาริกแสวงบุญของผู้คนภายในพื้นที่และในละแวกใกล้เคียงด้วย

ภาพ 55

เขามอรัตน์



ในกลุ่มน้ำปิงตอนบนอันเป็นที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ ก็มี “ดอยปุย และดอยสุเทพ” เป็นประธานของเมือง ในขณะที่บริเวณต้นน้ำปิงที่อำเภอเชียงดาวมี “ดอยหลวงเชียงดาว” เป็นที่สถิตของเจ้าหลวงคำแดง อันเป็นผีใหญ่เหนือบรรดาผีบ้านผีเมืองทั้งหลายในเขตแคว้นล้านนา ซึ่งเปรียบได้กับมหาศรีนันทที่เข้าไปปาของพม่า ศิลาจารึกเมืองสุโขทัยแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 19 กล่าวถึง “พระขฟงผี” อันสถิตอยู่ ณ เขาหลวงซึ่งเป็นประธานเหนือเขาทั้งปวงในพื้นที่ลุ่มน้ำยมและลุ่มน้ำปิง ว่าเจ้าเมืองและเจ้านายผู้ปกครองแคว้นต้องทำพิธีบัตพลีและตั้งอยู่ในศีลธรรม หากประพฤติดีกจะบันดาลให้เสื่อมถอยจนราษฎรขับไล่และถอดถอนเอาได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560)

จากภูมิทัศน์ของแม่ฮ่องสอนที่ตั้งอยู่ตามของแนวเทือกเขาที่ทอดลงมาจากประเทศจีน ทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาสูง มีที่ราบเพียงร้อยละ 2.6 ของพื้นที่จังหวัด (สำนักงานแรงงานจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2558) การตั้งถิ่นฐานของผู้คนจึงขึ้นอยู่กับบริเวณที่มีดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ ซึ่งมักสร้างเมืองตาม “แอ่ง” ใหญ่ ๆ เช่น แอ่งแม่ฮ่องสอน และแอ่งแม่สะเรียง เป็นต้น แอ่งเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่างเทือกเขามีลักษณะเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่และมีแม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งการเกิดขึ้นของเมืองก็จะกระจุกตัวอยู่ตามเส้นทางแม่น้ำสายหลัก และแม่น้ำสาขา เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคตลอดจนใช้ในการเพาะปลูก

ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนแม้จะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามพื้นที่ราบของผู้คนในสมัยประวัติศาสตร์ แต่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ที่ปราศจากการเข้ามาของพุทธศาสนา ก็ยังมีการใช้ภูเขาเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ต้องห้ามที่เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณบรรพบุรุษ (Sacred Space) และถูกจำกัดพื้นที่ออกจากสถานที่ที่เป็นเรื่องทางโลก (Profane Space) อย่างชัดเจน ตัวอย่างจากแหล่งโบราณคดีที่พบโลงไม้ใน อ.ปางมะผ้า คงอธิบายปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี เช่น แหล่ง

โบราณคดีถ้ามีแผนผังลงรัก ที่มีโลงไม้วางจนเต็มพื้นที่จนแทบไม่เหลือพื้นที่ให้ประกอบกิจกรรมใด ๆ ได้ อีก (รัศมี ชูทรงเดช, 2560) แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องการความสงบห่างไกลจากความวุ่นวายทางโลก

เมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้ามายังอาณาจักรล้านนาเข้ามา ได้เกิดกระบวนการการผนวกความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติเข้ากับการสร้างพระธาตุในทางพุทธศาสนาเข้าด้วยกันกับความเชื่อดั้งเดิมการสร้างพระธาตุไว้บนภูเขาได้แพร่เข้ามากับการแพร่ขยายอำนาจของอาณาจักรล้านนามาอย่างแม่ฮ่องสอน จารึกหลักที่ 2 วัดศรีชุม ได้กล่าวถึงพระมหาเถรศรีศรัทธาจารย์แสงบุญที่ลำพูน (กรมศิลปากร 2526, 58 - 79) จึงทำให้เกิดความเชื่อเรื่องพระธาตุเข้ามายังอาณาจักรล้านนา ในยุคที่ล้านนารับเอาพุทธศาสนาที่ลี้ภัยจากสงครามสุโขทัยก็ได้นำคติการบูชาพระธาตุจากลังกามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสมณเถระที่ได้รับการอาราธนามาเผยแพร่พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาในสมัยพญากือนา ท่านจึงนำความเชื่อการประดิษฐานพระธาตุบนภูเขาสูงจากเมืองพื้นที่ท่านไปเรียนพุทธศาสนา เข้ามายังล้านนาด้วย นอกจากนี้ยังได้นำพระบรมสารีริกธาตุมายังล้านนา 2 องค์ องค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดสวนดอก อีกองค์หนึ่งอัญเชิญขึ้นหลังช้างแล้วสร้างเป็นพระธาตุดอยสุเทพในที่สุด (พระรัตนปัญญาเถระ, 2510)

สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงการสถาปนาดอยสุเทพได้เป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธเถรวาท และที่ดอยสุเทพนี้เองก็ที่เป็นดอยศักดิ์สิทธิ์ของชาวลัวะ ที่มีต้นตระกูลบรรพชนคือ ปู่สะเย่าสะเย คอยปกปักรักษาผู้คนบริเวณดอยสุเทพ - ปุย คนกลุ่มนี้นับถือผี ดังปรากฏในตำนานพระธาตุดอยคำ ซึ่งวัฒนธรรมใหม่นี้เข้ากันได้กับวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนภูเขาสูงของชาวพื้นเมืองล้านนา จึงเกิดมีการสร้างพระธาตุบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวพื้นเมืองบนภูเขาสูงขึ้น และได้รับความนิยมแพร่หลาย จึงพบว่าการสร้างพระธาตุเจดีย์บนภูเขาสูงจำนวนมากในล้านนา เช่น พระธาตุดอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ พระธาตุจอมกิติ เมืองเชียงแสน พระธาตุจอมทอง เมืองเชียงราย พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่ พระธาตุจอมทอง เมืองพะเยา เป็นต้น นอกจากนี้ตำนานการสร้างเจดีย์พระธาตุ Zwe Ka Bin หรือพระธาตุอินทร์แขวน กล่าวว่าการสร้างเจดีย์พระธาตุมีจุดประสงค์เพื่อแสดงนัยของการกลมกลืนความเชื่อพื้นเมืองให้เข้ากันได้กับพุทธศาสนา (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2560) เช่นเดียวกับตำนานพระธาตุดอยสุเทพ

ในดินแดนเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านนาอย่างแม่ฮ่องสอน ก็ได้รับเอาความเชื่อเรื่องคติการสร้างพระธาตุเจดีย์บนภูเขาสูงจากล้านนามาอย่างไม่ต้องสงสัย โดยการสร้างพระธาตุบนภูเขานั้นก็เปรียบเหมือนการหลอมรวมพุทธศาสนาเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น พื้นที่ อ.แม่สะเรียง ที่เคยเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของอาณาจักรล้านนาในช่วงก่อนที่พระเจ้าติโลกราชจะครองคราชย์ และยังเป็นดินแดนมาตุภูมิของพระสหายคนสนิทผู้เป็นนายกongในการบูรณะเจดีย์หลวงอย่างหมื่นด้ามพร้าคด ก็เป็นเมืองสำคัญที่รับเอาพุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านนาเข้ามาผนวกกับความเชื่อเรื่องการบูชาภูเขาอย่างมีต้องสงสัย และพุทธศาสนาก็เจริญอยู่ที่แม่สะเรียงนี้ตั้งแต่สมัยก่อนสมัยใหม่จนถึงปัจจุบัน โดยที่แม่ฮ่องสอนนี้

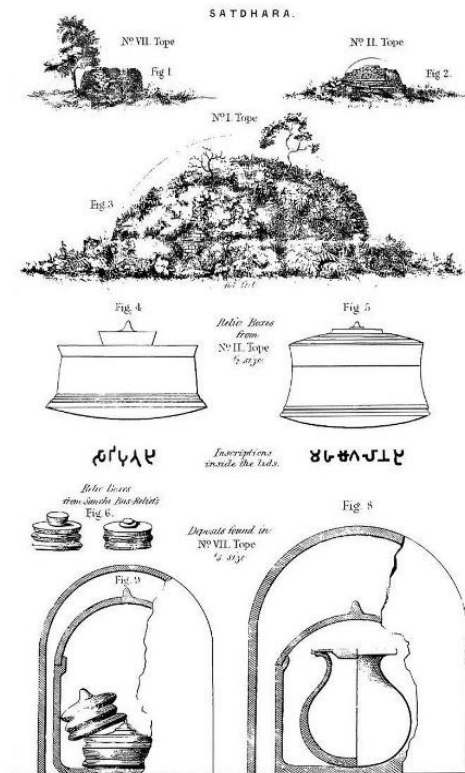
เองได้ปรากฏเจดีย์บนภูเขาสูงอยู่หลายแห่ง เช่น พระธาตุดอยกองมู และพระธาตุดอยกัวขมื่น อ.เมือง วัดกองมูเหนือ อ.ขุนยวม และวัดพระธาตุสี่จอม อ.แม่สะเรียง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นเป็นเจดีย์คู่ ยกเว้นพระธาตุดอยกัวขมื่น พระธาตุจอมมอญ และพระธาตุจอมกิตติ ที่เป็นพระธาตุองค์เดียว

อย่างไรก็ตามการสร้างเจดีย์คู่ในปัจุบันยังไม่สามารถอธิบายในภาพรวมได้ว่าเป็นความเชื่อเรื่องใด จำเป็นต้องดูบริบทแวดล้อม และความเชื่อของผู้คนในปัจุบันประกอบ ถึงกระนั้นระบบการสร้างเจดีย์คู่จะเป็นที่นิยมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ยังไม่พบระบบการสร้างเจดีย์คู่ที่หัวเมืองของอาณาจักรล้านนาอื่น ๆ ยกเว้นพระธาตุดอยตุง จ.เชียงราย ที่น่าจะมียะเยอยู่ที่วัฒนธรรมการสร้างที่เคารพของกลุ่มคนในเชียงแสน ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามา มีความผูกพันกับภูเขาสูง ซึ่งต่างออกไปจากวัฒนธรรมการสร้างพระธาตุกลางเมืองของทริภุญไชยที่นิยมสร้างพระธาตุบนพื้นที่ราบก็ได้มีข้อสังเกตว่า เมื่อพระญามังรายตีเมืองทริภุญไชยได้แล้วนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ใช่เมืองที่พระองค์ควรอยู่ เพราะเป็นเมืองพระธาตุ

โดยเจดีย์คู่ที่ดูเหมือนว่าจะมีคติการสร้างที่ชัดเจนคือ พระธาตุดอยกองมู อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน ที่ตามประวัติวัดนั้น กล่าวว่า พระเจดีย์องค์ใหญ่สร้างโดย จอทองสุ เมื่อปี พ.ศ. 2403 เป็นที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ซึ่งนำมาจากเมืองมะละแหม่ง ส่วนพระธาตุเจดีย์องค์เล็กสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2417 โดยพระยาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรก บรรจุพระธาตุของพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวา ซึ่งนำมาจากเมืองมณฑละ ประเทศพม่า ซึ่งในอินเดียมีการสันนิษฐานว่าสถูปที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะ คือสถูปสาณูจีหมายเลข 2 และพระสารีบุตรคือสถูปสาณูจีหมายเลข 3 ที่เคียงคู่กันอยู่ (Alexander Cunningham, 1854, 299 - 300) (ภาพ 56) โดยในปี พ.ศ. 2495 มีการนำพระธาตุของพระอัครสาวกทั้งสองมาประดิษฐานร่วมกับพระบรมสารีริกธาตุที่เจดีย์กาบาเอ เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า (ภาพ 57) (Jack Daulton 1999)

ภาพ 56

ภาพสเก็ตช์ของบรรจุพระธาตุของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะที่สถูปสาญจี



ภาพ 57

เจดีย์กาบาเอ เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า



ดูเหมือนว่าความเชื่อเรื่องพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรจะคงอยู่คู่ผู้คนในดินแดนอาณาจักรพุกามและล้านนา ในภาพจิตรกรรมฝาผนังในคูหาวิหารที่อาณาจักรพุกาม ราวพุทธศตวรรษ

ที่ 16 - 18 มีการทำภาพสองอัครสาวกพนมมืออยู่ข้างพระพุทธรองค์ และในวิหารวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ มีพระพุทธรูปประธานเป็นพระอัฐารสหรือพระยืนขนาดใหญ่ มีพระอัครสาวกซ้าย - ขวายืนประกอบสองข้าง ตามประวัติการสร้างระบุนามชัดเจนว่าตั้งใจจะสร้างให้เป็นพระโมคคัลลานะ - พระสารีบุตร

“พระอัฐารส ปางห้ามญาติสูง 16 คอกเศษ (8.23 เมตร) หล่อด้วยทองสำริด พร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสององค์คือ พระโมคคัลลานะ เบื้องซ้ายสูง 4.43 เมตร และพระสารีบุตรสูง 4.19 เมตร หล่อโดยพระนางเจ้าติโลกระจุฑา เมื่อ พ.ศ. 1955”

ต่อมาในยุคที่พม่าปกครองอาณาจักรล้านนา มีหลัก ฦ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย ยุคที่ปกครองโดยพม่า พ.ศ. 2269 พบจารึกชื่อ “มังพลสแพก” (เป็นชื่อคนพม่าที่ถูกส่งมาปกครองเชียงราย-เชียงแสน) ที่ฐานพระอัครสาวกสององค์ “ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง” ได้ทำวิจัยเรื่องดังกล่าว สรุปเนื้อหาได้ว่า

“พระญาหลวงเมืองเชียงราย มังพลสแพก พร้อมด้วยพระมเหสีและราชบุตร มีศรัทธาสร้างพระอัครสาวกพระโมคคัลลานะ - พระสารีบุตร เพื่อให้คนและเทวดาได้สักการบูชา พร้อมทั้งอธิษฐานว่าขอให้บุญคุณนี้จงเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้ได้ไปนิพพาน ได้เกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้อุปฐากพระศรีอาริย์เมตไตรย...” (ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง, 2559, หน้า 47)

เห็นได้ว่า เส้นทางความเคารพศรัทธาที่มีต่อพระโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร โดยเชื่อมโยงไปถึงมีมาอย่างยาวนานในแผ่นดินล้านนาแม้กระทั่งยุคที่พม่าเข้าปกครองล้านนา ความเลื่อมใสศรัทธาต่อสองอัครสาวกก็ไม่เคยจางหายไป และการที่มีการสร้างพระธาตุดอยกองมูขึ้น พร้อมกับการสถาปนาเมืองแม่ฮ่องสอนใหม่ของพญาสิงหนาทราชา ก็เพื่อประดิษฐานพระธาตุของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ก็เปรียบเสมือนความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาจะเจริญงอกงามดังโดยพระโมคคัลลานะ - พระสารีบุตร (จิรัสสา คชาชีวะ, 2548, หน้า 31) เป็นสัญลักษณ์ของพระสาวกที่พระพุทธรองค์ตรัสว่าสามารถรักษาความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ได้ ซึ่งดินแดนแม่ฮ่องสอนก็จะเป็นดินแดนแห่งการสืบต่อพระพุทธศาสนาให้ยืนยงต่อไปได้

3.3 เจดีย์ กับการจำลองภูมิทัศน์แดนมาตุภูมิของคนพลัดถิ่น

ในส่วนก่อนหน้านั้นได้กล่าวมาแล้วว่าการสร้างเจดีย์คู่นั้นในแม่ฮ่องสอนนั้นถือเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งแทบจะไม่พบเลยที่จังหวัดอื่น ๆ และการสร้างเจดีย์คู่มักจะสร้างบนภูเขา โดยเจดีย์คู่นี้แต่ก็ยังมีเจดีย์องค์เดียว ๆ ที่สร้างบนภูเขาเช่นเดียวกัน หากจะย้อนกลับไปถึงการสร้างพระธาตุบนภูเขานั้นก็พบว่ามีการสร้างมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม อาณาจักรมอญ และสืบต่อมายังอาณาจักรล้านนา ดังที่กล่าวมาแล้ว

นอกจากประเด็นเรื่องคติความเชื่อเกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์และการนับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าในดินแดนแม่ฮ่องสอนนั้นเป็นดินแดนที่มีความ

หลากหลายทางชาติพันธุ์มีกลุ่มคนจากหลายดินแดนอพยพเข้ามาอยู่อาศัย ที่สำคัญคือ กลุ่มคนพม่าและไทใหญ่ที่เข้ามาทำกิจการป่าไม้ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่เข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวร ซึ่งพวกเขาเหล่านี้หากนิยามแล้วก็ถือเป็นคนพลัดถิ่นกระจัดกระจายย้ายถิ่นไปอยู่ในพื้นที่ที่มีบ้านเกิดและชุมชนดั้งเดิมของตัวเองที่มีเหตุผลทางการค้าขาย และเศรษฐกิจ เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างไรก็ตามกลุ่มคนที่ย้ายออกไปจากบ้านเกิดบางกลุ่มอาจยังคงมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับญาติพี่น้องและชุมชนดั้งเดิมของตัวเอง แต่บางกลุ่มอาจไม่มีสายสัมพันธ์กับดินแดนบ้านเกิด และพวกลุ่มคนเหล่านี้รวมตัวกันเพื่อดำรงและสร้างวัฒนธรรมของตัวเองอย่างมีเอกลักษณ์ มองว่าดินแดนบ้านเกิดของเขาคือที่อยู่อาศัยที่แท้จริง และหวังว่าวันหนึ่งจะเดินทางกลับไปที่นี่ ผู้อพยพพลัดถิ่นจึงยึดมั่นในดินแดนบ้านเกิดอย่างเหนียวแน่น และพยายามสร้างความทรงจำตำนาน และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนเกิดของตนเอง (Rogers Brubaker, 2005) (Robin Cohen, 2008) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในปัจจุบัน คือ ความพยายามที่จะดำรงอัตลักษณ์ของคนมอญพลัดถิ่น ที่จังหวัดสมุทรสาคร รูปปั้นหงส์สีทองขนาดใหญ่ภายในวัดโคกหรือวัดศรีบูรณาวาสที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ คือสัญลักษณ์อันหมายถึงเมืองหงสาวดีของชนชาติมอญ เช่นเดียวกับวัดศรีมงคลที่มีสัญลักษณ์แบบมอญ ไปจนถึงชุมชนไทยเชื้อสายมอญล้วนอย่างวัดเกาะที่มีสถาปัตยกรรมแบบมอญสมัยอยุธยา เป็นต้น

ในการทำงานเดียวกันบริเวณรัฐฉาน รัฐกระเหรี่ยง รัฐมอญ ของพม่า สิ่งที่น่าจะเป็นเอกลักษณ์ของดินแดนนี้คือบรรดาเจดีย์บนภูเขาสูงที่เห็นอยู่ไกลตา องค์เจดีย์เรียงไล่กันไปตามสันเขาสูงต่ำ มีเป็นระยะ ๆ (ภาพ 58) อาจกล่าวได้ว่าที่แห่งใดมีภูเขา บนภูเขานั้นจะมีเจดีย์ การที่มีการสร้างเจดีย์บนภูเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนอาจเป็นความพยายามในการฟื้นฟูการตั้งถิ่นฐาน และการระลึกถึงดินแดนมาตุภูมิ ที่กำลังมีการผลิตวัฒนธรรม เพื่อให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองที่พลัดถิ่นมา โดยพวกเขามองว่าอัตลักษณ์เกิดจากการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Steven Vertovec, 1997) จึงจำเป็นต้องสร้างคตินิยมทัศนให้เปรียบเสมือนดินแดนที่ตนเองจากมาก็คงเป็นได้ นอกจากนี้ผู้คนในแถบบริเวณนี้ยังมีความเชื่อในการกลับไปสักการะเจดีย์ชเวดากองอันเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา และเป็นสถานที่หลอมรวมจิตใจของกลุ่มคนมอญ พม่า และไทใหญ่อีกด้วย ดังจะเห็นว่ามีคามพยายามในการจำลองเจดีย์ที่คล้ายกับเจดีย์ชเวดากองที่วัดร้างในโรงเรียนเมืองปอน และมีการระลึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ และความพร้อมที่จะกลับไปสักการะเจดีย์ชเวดากองอีกครั้งหนึ่ง ที่ศาลาการเปรียญที่วัดศรีบุญเรือง อ.แม่สะเรียง เป็นต้น (ภาพ 59)

ภาพ 58

ตัวอย่างการสร้างพระธาตุนนทิวเขาเมืองสะเกษ



ภาพ 59

ภาพจำลองเจดีย์ชเวดากอง



บทที่ 5

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

การศึกษาแนวคิดและคติการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พุทธศตวรรษที่ 19 - 25 มุ่งเน้นการศึกษารูปแบบเจดีย์ และคติความเชื่อในการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 19 - 25 ผลจากการศึกษาพบว่าเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มักเน้นไปที่บทบาททางวัฒนธรรมและศาสนาที่มีอิทธิพลต่อชุมชนท้องถิ่น ในส่วนของคติความเชื่อ พบว่าเจดีย์ยังเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงถึงหลักธรรมทางศาสนา รวมทั้งเป็นสถานที่สำหรับการทำบุญและการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้การสร้างเจดีย์ยังเป็นการสะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น กล่าวคือการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมักสะท้อนถึงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชนเผ่าต่าง ๆ เช่น ชาวไทใหญ่ ซึ่งเจดีย์มักเป็นศูนย์กลางในการรวมกลุ่มของชุมชนชาวไทใหญ่ สำหรับการจัดกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีต่าง ๆ การเลือกสถานที่ในการสร้างเจดีย์มักพิจารณาถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติและภูมิทัศน์ ซึ่งถือเป็นการเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้การศึกษานี้ทำให้เข้าใจถึงบทบาทของเจดีย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมถึงการรักษาและส่งต่อคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ และส่งผ่านมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยของโครงการวิจัยนี้ 1) เสนอแนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน 2) ศึกษาเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25 3) ศึกษาแนวคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25

ส่วนต่อจากนี้ประกอบด้วยส่วนย่อย 2 ส่วนคือ 1) การสรุปผลการวิจัย และการอภิปรายผล 2) ข้อเสนอแนะในมิติต่าง ๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล

1. แนวคิดการแบ่งรูปแบบการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน

ผู้วิจัยใช้หลักการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของแม่ฮ่องสอน ตามกรอบคิดของ อัลวิน ทอฟฟ์เลอร์ เสนอกรอบแนวคิด ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจ โดยการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของสังคมโลกมี 3 ยุค ด้วยกัน “ยุคแรกคือ คลื่นลูกที่ 1 เป็นสังคมเกษตรกรรม ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อหลายพันปีมาแล้ว คลื่นลูกที่ 2 เป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมกำเนิดขึ้น ในสังคมยุโรปราว 200 ปีที่แล้ว และปัจจุบันคือ คลื่นลูกที่ 3 เป็นสังคมเทคโนโลยีสารสนเทศหรือยุคแห่งข้อมูล ดังนั้นงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงแบ่งยุคสมัยทางศิลปะของแม่ฮ่องสอน เป็น 3 สมัยหลัก ดังนี้

1.1 ศิลปะแม่ฮ่องสอนก่อนสมัยใหม่ (Pre - Modern Art) เป็นช่วงเวลาที่แม่ฮ่องสอนอยู่ภายใต้ การปกครองของราชวงศ์มังราย ในขณะที่ยังคงเป็นรัฐจารีตหรือรัฐโบราณ ที่ไม่มีเขตแดน แบ่งกันชัดเจน และการแผ่อำนาจของรัฐโบราณเป็นการแสดงพระราชอำนาจเหนือเจ้าดินแดนอื่น

1.2 ศิลปะแม่ฮ่องสอนสมัยใหม่ (Modern Art) ในสมัยใหม่ เป็นช่วงเวลาที่ซึ่งพัฒนาขึ้นมา พร้อมกับการปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาตินิยมยุโรปเริ่มผลิตเครื่องจักร ที่ใช้ในการอุตสาหกรรม เริ่มมีการเพิ่มปริมาณการผลิต ทำให้ชาตินิยมยุโรปต้องออกแสวงหา แหล่งวัตถุดิบต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดลัทธิอาณานิคมขึ้นอย่างรุนแรงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 - กลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งแม่ฮ่องสอนต้องเผชิญกับการเข้ามาของลัทธิการค้าอาณานิคม ของอังกฤษผ่านมาทางพม่า เพื่อเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ จนถึงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

1.3 ศิลปะแม่ฮ่องสอนหลังสมัยใหม่ (Post - Modern Art) เป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นยุคแห่งการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ผลผลิตออกมาจากยุคสมัยใหม่ซึ่งมีการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ ผลผลิตทางวิทยาการระดับสูงเหล่านั้นได้รับการพัฒนาและถูกนำมาใช้เพื่อตอบรับกับชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน แม่ฮ่องสอนมีการพัฒนาสร้างบ้านแปงเมืองตามสมัยโลกาภิวัตน์ จากสังคมศักดินาเข้าสู่สังคมทุนนิยม มีการติดต่อสื่อสารและทำธุรกิจกับสมาชิกคนอื่นในสังคมซึ่งอยู่ในคนละที่ได้

2. ศึกษารูปแบบเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 – 25

ผู้วิจัยได้ทำการกำหนดพื้นที่ในการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม และอำเภอแม่สะเรียง ซึ่งในแต่ละพื้นที่นั้น ผู้วิจัยได้ทำการระบุชื่อสถานที่ ตำแหน่งที่ตั้ง พิกัด UTM และประวัติความเป็นมาของสถานที่ และวิเคราะห์รูปแบบศิลปะของเจดีย์ ซึ่งมีทั้งหมด 15 สถานที่ ผลจากการวิจัยพบว่าเจดีย์ในแม่ฮ่องสอนได้รับอิทธิพลเจดีย์ศิลปะพม่า ศิลปะพม่าแบบลวดรูป ศิลปะไทใหญ่ ศิลปะมอญ และศิลปะล้านนา ซึ่งส่งอิทธิพลในการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนต่างกันตามช่วงเวลาและสถานที่ ซึ่งจะสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อรูปแบบศิลปะด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามศิลปะของเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนยังคงมีอัตลักษณ์ในท้องถิ่น

โดยสรุปแล้วในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียงเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยพระเจ้าติโลกราช และเป็นบ้านเดิมของหมื่นด้ามพร้าคต ขุนนางคู่บุญบารมีของพระเจ้าติโลกราช ทำให้พื้นที่แม่สะเรียงมีความสำคัญในสมัยล้านนา ทำให้เกิดรูปแบบเจดีย์ล้านนาขึ้นที่วัดน้ำดิบ (พระธาตุคงคำ) นอกจากนี้ด้วยความที่แม่สะเรียงเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของการสัมปทานป่าไม้ในภาคเหนือ ในปี พ.ศ. 2434 หลังจากบริษัทบอมเบย์เบอมาร์ได้สัมปทานแล้ว ก็เข้ามาตั้งสำนักงานสาขาอยู่ตามเมืองต่างๆตั้งแต่ปายถึงแม่สะเรียง สำนักงานใหญ่ของบริษัทอยู่ที่แม่ฮ่องสอนและเมืองยวม (ได้รับการเปลี่ยนชื่อ เป็นแม่สะเรียงเมื่อพ.ศ. 2467) ทำให้มีผู้คนที่อาศัยอยู่ในพม่า อพยพมาสู่เมืองแม่

สะเรียง เมื่อผู้คนเดินทางเข้ามาจึงเกิดการนำวัฒนธรรมของตนเข้าสู่เมืองแม่สะเรียง ทำให้เกิดความหลากหลายด้านรูปแบบเจดีย์ทั้งเจดีย์ศิลปะพม่า ศิลปะพม่าแบบลตรูป ปรากฏในอำเภอแม่สะเรียง สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของผู้คน และเมืองแม่สะเรียงที่มีการกลับมาอยู่อาศัยอีกครั้ง และปรากฏบนหน้าเอกสาร เจดีย์ล้านนาในพื้นที่อำเภอแม่สะเรียงจะเป็นรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอด ส่วนเจดีย์ศิลปะพม่านั้นเป็นเจดีย์ศิลปะพม่าที่ได้รับอิทธิพลศิลปะมณฑลพะเยา-อมระปุระ โดยมีการประดับนรสิงห์ไว้ที่มุม ส่วนเจดีย์ศิลปะพม่าแบบลตรูปนั้นเจดีย์จะมีขนาดเล็กและย่อส่วนลงจากเจดีย์ศิลปะพม่าขนาดปกติ

ในพื้นที่อำเภอยุวม ความเป็นมาของหมู่บ้านยุวมนั้นเริ่มขึ้นเมื่อมีชาวไทใหญ่จากฝั่งซ้ายแม่น้ำสาละวินนามว่า “ชานกะเล” ได้มาแต่งงานกับชาวบ้านปางหมู (ปัจจุบันคือบ้านปางหมู อำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน) แล้วได้ชักชวนให้ชาวปกากะญอที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายบนภูเขาสูงให้มาอยู่ร่วมกันในหมู่บ้าน จากนั้นก็ได้พากันอพยพครอบครัวจากเมืองแม่ฮ่องสอนมาอยู่ยุวม แล้วแต่งตั้งชานกะเลเป็นผู้ปกครอง ต่อมาประมาณ 8 ปี หมู่บ้านแห่งนี้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีผู้คนอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้หมู่บ้านยุวมต้องขยายพื้นที่ขึ้นมาทางทิศเหนือเลื่อนไปถึงเมืองเชียงใหม่ กอปรกับในขณะนั้นบ้านยุวมอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าเมืองเชียงใหม่ทรงเห็นว่าชานกะเลเป็นผู้มีความสามารถและซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงาน ชานกะเลจึงถูกเรียกตัวไปช่วยราชการเชียงใหม่รับราชการได้เพียงสองปีเศษก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาสิงหนาทราชเจ้านครปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน แล้วแต่งตั้งปู่ขุนโทะเป็นพระยาขันธสมาราชอนุรักษปกครองเมืองยุวมแทน ขณะเดียวกันเมืองยุวม ณ ช่วงเวลานั้นก็ได้มีชาวไทใหญ่และชาวปกากะญอเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้น ประเด็นนี้จึงทำให้เกิดเจดีย์พม่าแบบลตรูป ผสมกับศิลปะไทใหญ่ที่วัดม่วยต่อ โดยลักษณะของเจดีย์ศิลปะไทใหญ่นั้นจะมีปลียาวกว่าศิลปะพม่า และศิลปะพม่าแบบลตรูป

กระทั่ง พ.ศ. 2443 ทางราชการได้รวมเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยุวม เมืองปาย และเมืองยวม (แม่สะเรียง) ตั้งเป็นเขตเมือง เรียกว่า “บริเวณเชียงใหม่ตะวันตก” แล้วตั้งที่ว่าการ ณ เมืองยุวม ต่อมาได้ย้ายที่ว่าการจากเมืองยุวมไปตั้งที่เมืองแม่ฮ่องสอน ประกาศให้เมืองยุวม เมืองปาย และเมืองยวมจัดตั้งเป็นอำเภอ และตั้งที่ว่าการตามชื่ออำเภอนั้น ๆ โดยให้ขึ้นอยู่กับ การปกครองของมณฑลพายัพ และในปี พ.ศ. 2476 มีการยุบมณฑลพายัพ แล้วจัดตั้งเป็นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนอำเภอต่าง ๆ ในปกครองมณฑลพายัพก็ให้ย้ายมาอยู่ในปกครองของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย และบ้านยุวมก็ขึ้นต่อตำบลยุวม อำเภอยุวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนมาจนปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เองที่อำเภอยุวมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านนา และมีผู้คนในอาณาจักรล้านนาเข้ามาอาศัยที่อำเภอยุวม ทำให้เกิดเจดีย์ศิลปะล้านนาขึ้นในพื้นที่ โดยเจดีย์จำลอง

มาจากพระธาตุหริภุญไชยซึ่งเป็นเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของอาณาจักรหริภุญไชย-ล้านนา โดยเจดีย์จะไม่มีบัลลังก์ องค์ระฆังเรียวยาวเล็ก มีฐานบัวลูกแก้วออกไล่ระดับที่ฐาน เป็นต้น

ในส่วนของอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน เมื่อชานกะเล ได้รับการสถาปนาเป็นพญาสิงหนาทราชา เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน จึงเกิดการเคลื่อนย้ายของคนไทใหญ่จากประเทศพม่าเข้ามายังเมืองแม่ฮ่องสอน และด้วยเขาเป็นชาวไทใหญ่ จึงเกิดมีเจดีย์ศิลปะพม่า และพม่าลวดรูปเกิดขึ้นในพื้นที่ โดยมีศิลปะไทใหญ่ที่มักจะปรากฏการทำปานขอย-ปานถ้องเป็นเครื่องประดับตกแต่งอาคารต่างๆที่อยู่รอบพื้นที่ เช่น จอง และวิหาร เป็นต้น

สุดท้ายคือ อำเภอปาย เป็นที่คุมขังพ่อท้าวบุญเรือง ราชบุตรเพียงองค์เดียวของพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ผู้ครองนครเชียงใหม่ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1984 - 2030) ซึ่งถูกใส่ร้ายจนถูกเนรเทศมาอยู่เมืองน้อยและถูกประหารชีวิตในเวลาต่อมา หลังจากนั้นในเวลาร่วม 50 ปี ของช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 21 (ประมาณ พ.ศ. 2050 - 2099) เมืองน้อยได้เป็นที่ประทับและประสูติของเชื้อพระวงศ์มั่งราย ที่ต่อมาได้ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่อีกถึง 2 พระองค์ คือ พระยอดเชียงราย (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2031 - 2038) และพระเมืองเกษเกล้า (ครองราชย์ครั้งที่ 1 ระหว่าง พ.ศ. 2068 - 2081 และครองราชย์ครั้งที่ 2 ระหว่าง พ.ศ. 2086 - 2088) และเมื่อพระเมืองเกษเกล้า ขึ้นครองนครเชียงใหม่ ชื่อของเมืองน้อยได้หายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ จึงทำให้เกิดเจดีย์ศิลปะล้านนาขึ้นในเวลานี้ เจดีย์ศิลปะล้านนาที่อำเภอปายนี้จะเป็นเจดีย์ที่อยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 โดยปรากฏลายช่องกระจกบนเจดีย์

3. ศึกษาแนวความคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 - 25

ผลจากการศึกษาพบว่าแนวความคิดการสร้างเจดีย์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประกอบไปด้วยแนวคิดและคติที่สำคัญ เช่น คติการสร้างพระธาตุสี่จอม ในอำเภอแม่สะเรียง ตามตำนานที่สำคัญของอำเภอคติการสร้างพระธาตุนภเมทนีดล ในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ตามแนวคิดภูมิวัฒนธรรมของศรีศักร วัลลิโภดม เช่น พระธาตุดอยกองมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ซึ่งยังมีความเชื่อเรื่องการสร้างเจดีย์คู่เพื่อบรรจุอัฐิของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ สุดท้ายคือการสร้างเจดีย์เพื่อจำลองภูมิทัศน์แดนมาตุภูมิของคนพลัดถิ่น ตามแนวความคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เช่น เจดีย์ที่วัดโพธาราม อำเภอขุนยวม

ข้อเสนอแนะ

1. เชีงนโยบาย

งานวิจัยนี้ยังสะท้อนความจำเป็นในเรื่องของการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในทุกกระดับที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่หรืออำเภอที่ไม่เพียงให้ความรู้ผู้เรียนเกี่ยวกับชุมชนของตัวเองเท่านั้น หากยังเป็นการปลูกฝังความภาคภูมิใจ ความรัก และความหวงแหนต่ออัตลักษณ์ของพื้นที่อย่างเป็นระบบและรูปธรรม ข้อมูลหลากหลายมิติที่ได้รับจากงานวิจัยนี้สามารถนำมาใช้กำหนดนโยบาย

ในการพัฒนาบุคลากรทางการท่องเที่ยวหรือ ทางการศึกษา โดยการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการในการนำข้อมูลเชิงวิชาการมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้ให้กับคนในท้องถิ่น

การดำเนินนโยบายข้างต้นนอกจากจะลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่เป็นปัญหาค้างคาและแก้ไม่ตกแล้ว นโยบายหนึ่งที่ขานรับกับผลวิจัยนี้และส่งผลเชิงบวกกับประเทศโดยรวม คือการเตรียมความพร้อมและสร้างคุณค่าให้ผู้เรียน เมื่อผู้เรียนได้รับทราบองค์ความรู้ของงานวิจัยนี้ ผู้เรียนในพื้นที่ย่อมสามารถทำหน้าที่เป็นทูตวัฒนธรรมของพื้นที่ตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่าบุคคลนอกพื้นที่ จึงนับเป็นการสร้างความตระหนักในรากเหง้าและภูมิหลังของตน และเป็นการเตรียมความพร้อมในการทำหน้าที่เป็นทูตวัฒนธรรมในระดับอื่นต่อไป และถือว่าเป็นกลไกสำคัญที่จะผลักดันให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่พัฒนาด้วยคนรุ่นใหม่

นอกจากข้างต้นแล้ว งานวิจัยนี้สามารถนำไปต่อยอดให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรหรือหน่วยงานท้องถิ่นทั้งภาครัฐและเอกชนในการกำหนดนโยบายและทิศทางการท่องเที่ยวและมาตรการในการพัฒนาการท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานแม่ฮ่องสอน และภาคีเครือข่ายหอการค้าจังหวัด หรือก่อให้เกิดผลงานที่เป็นรูปธรรมในเชิงนโยบาย เช่น ความร่วมมือระหว่างวิทยาลัยชุมชนและนักวิจัยในพื้นที่ในการอบรมผู้เล่าเรื่อง ในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่และระหว่างพื้นที่ รวมทั้งการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในทุกกระดับที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ ที่ไม่เพียงให้ความรู้ผู้เรียนเกี่ยวกับชุมชนของตนเองเท่านั้น หากยังเป็นการปลูกฝังความภาคภูมิใจ ความรัก และความหวงแหนต่ออัตลักษณ์ของพื้นที่อย่างเป็นระบบและรูปธรรม และประการสุดท้ายนโยบายการจัดอบรมการเป็นผู้เล่าเรื่องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้แก่คนในพื้นที่

2. เชิงวิชาการ

ผลที่ได้จากงานวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์เชิงวิชาการโดยตรง เพื่อการเรียนการสอนหรือพัฒนาสื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ คู่มือการท่องเที่ยวที่เสนอสาระที่สำคัญจากมิติประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และดนตรีชาติพันธุ์ และถูกร้อยเรียงเพื่อให้นักท่องเที่ยว นักการศึกษา และผู้สนใจได้รับทราบข้อมูลที่ถูกต้อง ตลอดจนการอบรมผู้เล่าเรื่อง 2 ภาษา ที่สามารถนำไปต่อยอด ในการเรียนการสอนในชั้นเรียนได้

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผันเม็ดเงินเข้าสู่พื้นที่ในระดับจุลภาค หรือประเทศในระดับมหัพภาค ในขณะที่การศึกษาก็เป็นกระบวนการสร้างคนที่มีคุณภาพทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหัพภาคเช่นกัน นำเสียดายอย่างยิ่งที่หลายองค์การเห็นว่าการท่องเที่ยวและการศึกษามีเส้นทางพัฒนาเหมือนคู่ขนาน งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า ความคิดเช่นนั้นอาจไม่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาพื้นที่หรือประเทศมากนัก เพราะหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่าการท่องเที่ยวและการศึกษาเกี่ยวโยงและสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งอย่างยิ่ง องค์ความรู้จำนวนมากจากมิติต่าง ๆ ของงานวิจัย นี้คงเป็นเพียงสายลม

แสงแดด และรอการขึ้นหึ่งตามกาลเวลา หากขาดการบูรณาการเข้ากับการจัดการศึกษาระดับท้องถิ่น เป็นเบื้องต้น ดังนั้นหากเป็นไปได้การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนระดับท้องถิ่น เช่น การสร้างรายวิชา “ชุมชนศึกษา” หรือ “พื้นที่ศึกษา” เพื่อสนับสนุนและเสริมแรงให้ เยาวชนคนรุ่นใหม่ในพื้นที่รับทราบ ถึงรากเหง้าของตัวเองอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2539). *สถาปัตยกรรมไทย*. กรมศิลปากร.
- กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2533). *ประวัติวัดหัวราชอาณาจักร เล่ม 9*. โรงพิมพ์การศาสนา.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานแม่ฮ่องสอน. (2555). *แม่ฮ่องสอน*. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (หน้า 18-19). กรมศิลปากร.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (2560). *ดัชนีความก้าวหน้าของคน ปี 2560*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ขมัยโณม สุนทรสวัสดิ์. (2521). “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2439 - 2475” [วิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- เชษฐ์ ดิงสัญลี. (2564). จากเมืองตาก สู่สะเทิม ความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมไทย พม่า มอญ กะเหรี่ยง ตามเส้นทางสู่ปากน้ำสาละวิน. มติชน.
- เชียงใหม่นิวส์. (2562). วัดจองหม่วยต่อ วัดพม่า อ.ขุนยวม. <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/912208>.
- เชียงใหม่นิวส์. (2563). ชมวัดรูปแบบเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมโดดเด่น “เจดีย์ทรงมอญ” 100 กว่าปี วัดอุทัยารมณ แม่สะเรียง. <https://www.chiangmainews.co.th/news/1474989/>.
- ธรรมบุญ วงศ์สวัสดิวัฒน์. (2545). “ผลการวิเคราะห์โครงกระดูกในพื้นที่ชุดคันที่ 2 แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่.” ใน รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน. 100-110. [เอกสารอัดสำเนา].
- นันทกานต์ ชัยพิพัฒน์. (2550). *จองและอุโบสถ – วิหารไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- นุชนางค์ ชุมดี. (2558). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปาย ปางมะผ้าและขุนยวมในประวัติศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2417 - 2530. *Veridian E-Journal, Silpakorn University. วารสารภาษาไทยมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 8(2), 2445-2465.

- บุษบา กนกศิลปกรรม, ปวีณา เพ็ชรล้วน, จิรัสสา คชชาชีวะ, นุชนางค์ ชุมดี และศุภพร สุวรรณภักดี. (2565). *การยกระดับมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. หน่วยบริการและจัดการทุนด้านการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันของประเทศ.
- ประวัติวัดน้ำฮู. (ม.ป.ป.). *ประวัติวัดน้ำฮู ตำบลเวียงใต้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. <https://archive.org/details/2019072204/page/n49/mode/2up>.
- โยธิน บุญเฉลย และคณะ. (2551). *โครงการนำร่องการพัฒนาฐานข้อมูลสำหรับการสร้างเมืองมรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รัศมี ชูทรงเดช, นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ และศุภพร นาคบัลลังก์.. (2544). *โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รัศมี ชูทรงเดช, นุชนางค์ ชุมดี, ศิริลักษณ์ กันตศรี และ เชิดศักดิ์ ตีรียาภวัฒน์. (2552). *โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางมะผ้า - ปางมะผ้า - ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช. (2547). *โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รัศมี ชูทรงเดช, นุชนางค์ ชุมดี, วอภัยญา ณ หนองคาย, ปวีณา เพ็ชรล้วน และ เสาวลักษณ์ เขียนนอก. (2562). *โครงการสังเคราะห์งานวิจัยของ สกว. ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตามกรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน*. หน่วยวิจัยเชิงยุทธศาสตร์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- เรื่องเล่าชาวล้านนา. (2561). *เมืองยวมใต้*. <https://www.facebook.com/เรื่องเล่าชาวล้านนา>
- วสันต์ ปัญญาแก้ว, วัฒนา สุกันสีล, กนกวรรณ สมศิริวางกุล. (2564). *พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน: รายงานการศึกษาแนวทางและความเป็นไปได้ในการจัดตั้ง*. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัดน้ำฮู. (2565). *วัดน้ำฮู*. <https://pukmudmuangthai.com/detail/33478>.
- วีรศักดิ์ แคล้วคำพุฒ. (2546). *โบราณคดีที่เพิงผาถ้ำลอด: วิถีชีวิตของคนสมัยไพลส ไตชินตอนปลาย - โฮโลซีนตอนปลาย*. การประชุมทางวิชาการเรื่อง *คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551). *คู่มืออุกคิต ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึก ของท้องถิ่น*. มูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2557). *ศิลปะพม่า*. มติชน.

- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2553). *วัดจองคำ พระอารามหลวง*. http://www.m-culture.in.th/album/31007/วัดจองคำ_พระอารามหลวง_.
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2555). *ปิยเจติย์ วัดผาอ่าง*. http://www.m-culture.in.th/album/149230/ปิยเจติย์_วัดผาอ่าง.
- ศูนย์ไทใหญ่ศึกษา วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน. (2554). *ขุนยวม. อ่าง*. <http://www.taiyai.org/2011/index.php>
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2555). *พิพิธภัณฑสถานวัดจองกลาง*. [ออนไลน์]. <https://db.sac.or.th/museum/museum-detail/751>.
- สรสวดี อ่องสกุล. (2564). *ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์*. อมรินทร์.
- สำนักงานเลขาธิการกรม. ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์. (2539). *สถาปัตยกรรมใต้*. กรมศิลปากร.
- สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่. (2564). *อาคารปางไม้ บอมเบย์เบอร์มา แห่งป่าสาละวิน*. http://www.facebook.com/fineartschiangmai/posts/pfbid029UymSQHTNjDH4oNwMEwRkQCuBDZER41yjkaDZADyAJZvXNmuavp7QQX8fd4HQmCfl?locale=th_TH.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด เฌอ กรีน. (2553). *รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดเวียงยวมเก่า ต.แม่สะเรียง อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน*. [เอกสารอัดสำเนา].
- อดิศร เรือลม. (2545ก). *รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เรือลม. (2545ข). *รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เรือลม. (2546). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เรือลม. (2552). *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยเพื่อหาประเด็นปัญหาจากผลกระทบทางสังคมของการพัฒนาการท่องเที่ยวในเมืองแม่ฮ่องสอน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เรือลม. (2553). *รายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 1 - 8 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย - ปางมะผ้า - ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่ 1*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อดิศร เรือลม. (2563). *คู่มือนำชมศิลปกรรมโบราณในล้านนา*. เมืองโบราณ.

- อิสรวรรณ อยู่ป้อม. (2548). *การศึกษาแนวความคิดในการสร้างพระยาธาตุอภัยพลศิลปะพม่าที่พบใน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25*. [สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัย ศิลปากร].
- Bellwood, P. (1997). *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Gorman, C. (1970). Excavations at Spirit Cave. In Asian Perspective (Ed.), *North Thailand*. 13, 79-107.
- Kelly, R. (1995). *Foraging Spectrum: Diversity in Hunter-Gatherer Lifeway*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Spies, J. (2002). Open lithic sites in northwestern Thailand: a preliminary report. [Paper presented] at the Conference on people, *Culture, and Paleoenvironment in Highland Pang Mapha, Mae Hong Son Province*. Silpakorn University.
- Yen, D. (1977). The Hoabinhian Horticulture? In J. Allen, J. Golson, and R. Jones (Ed.), *the Evidence and the Questions from Northwest Thailand*. (pp. 567-99). London: Academic Press.